

[3] Innhold

271 **Forord**

Redaksjonen

275 **Nya rörelser, gamla tankesätt och nationella problem:
muslimsk aktivism i postsovjetiska Azerbajdzjan**

Sofie Bedford

301 **Ideologiska skiljelinjer i postkommunistiska EU-länder**

Susanne Jungerstam-Mulders

319 **Veien til Europa. Demokratiutvikling i Litauen**

Kjetil Duvold

341 **«Vad jag har sett i Bessarabien»**

**Emmanuel de Martonnes och Henry Baerleins resor i
det mellankrigstida Bessarabien**

Andreas Johansson

Velkommen til Internett

363 **Religion og trossamfunn i Russland og Ukraina**

Bokomtaler

369 **Stalin. Diktaturets anatomi**

Recenserad av Kristian Gerner

371 **De antimänskliga. Kommunisternas tortyr och hjärn-
tvätt av nationalister bakom järnridån**

Omtalt af Mette Fentz

- 374 **From Sovietology to Postcoloniality: Poland and Ukraine from a Postcolonial Perspective**
Omtalt av Martin Paulsen
- 377 **Polish–Russian Relations in an Eastern Dimension Context**
Omtalt av Jakub Godzimirski
- 379 **Ukraine and Nato: Deadlock or Re-start?**
Omtalt af Klaus Carsten Pedersen
- 382 **Towards a Post-Putin Russia**
Recenserad av Timo Hellenberg
- 386 **Konfliktlösning i Kaukasien: en säkerhetspolitisk lägesuppdatering 2006**
Omtalt av Julie Wilhelmsen
- 388 **«A Crucial Sphere for Our Security»: Russia in Central Asia after 9/11**
Recenserad av Bo Petersson
- 391 **Tajikistan in the New Central Asia. Geopolitics, Great Power Rivalry and Radical Islam**
Omtalt av Michael Mayer
- 394 **Social Change in Nineteenth-century Russia: Family Development in a Proto-industrial Community**
Recenserad av Helene Carlbäck
- 397 *Nye bøker i Norden*
- 401 *Summaries*

Den andre «andre» i islam

Sovjetregimet la i årtier lokk på religionsutøvelse innenfor imperiets grenser. I den grad det ble tolerert, foregikk det under streng kontroll. En ting var at de få menigheter som var tillatt å virke, ble holdt under oppsikt. Enda viktigere var kanskje allikevel myndighetenes kontroll over det religiøse hierarki og utdanningssystem. For å kunne fortsette sin virksomhet måtte de religiøse samfunnene – det være seg kristne, jødiske, buddhistiske eller muslimske – akseptere at staten tok kontroll over deres indre liv.

Med glasnost og perestrojka fikk religiøse samfunn over store deler av det som snart skulle bli det postsovjetiske området, et veritabelt oppsving. Etter at kommunismen var blitt grundig diskreditert som system og livsanskuelse, rykket ulike tradisjonelle religioner, så vel som misjonærer for nye samfunn og New Age-inspirerte grupper, inn for å fylle det ideologiske og moralske vakuumet.

Det skulle imidlertid ikke gå lenge før myndighetene i mange postsovjetiske stater på nytt festet grepet om det religiøse liv. Dette gjelder ikke minst i de tradisjonelt muslimske republikkene (Kasakhstan, Usbekistan, Turkmenistan, Kirgisistan, Tadsjikistan og Aserbajdsjan). Disse statene har av ulike årsaker utviklet noen av de mest autoritære postsovjetiske regimene. Etter at den politiske opposisjonen hadde blitt undertrykt og marginalisert, fremsto religion koblet med sosialt engasjement som den viktigste alternative mobiliseringskanalen mot de sittende regimene. Mens det tradisjonelle, sovjetutdannede religiøse hierarkiet som regel har søkt samarbeid med myndighetene for å bevare sin lederrolle, har de nye regimene slått ned på alle former for «ikke-tradisjonelt» islam.

Fokus på et slikt «ikke-tradisjonelt» islam som mobiliseringsfaktor har ofte vært knyttet til Sentral-Asia og virksomheten til grupper

som IMU og Hizb ut-Tahrir. Aserbajdsjan har imidlertid gjerne blitt oppfattet som en relativt sekularisert stat med begrenset grobunn for religiøs ekstremisme. I den første artikkelen i denne utgaven av *Nordisk Østforum* skal vi imidlertid nettopp til Aserbajdsjan, hvor Sofie Bedford har gjort en feltstudie av to menigheter som har utfordret myndighetenes forsøk på å kontrollere religionsutøvelse, den sunnimuslimske Abu Bakr-moskeen og den sjiamuslimske Juma-moskeen. Begge moskeer ledes av dynamiske imamer som har posisjonert seg mot et «offisielt» islam og myndighetene. De to moskeenes popularitet, det faktum at deres ledere er utdannet i utlandet (henholdsvis i Saudi-Arabia og Iran) og deres mer «radikale» forståelse av islam gjorde at de raskt havnet i myndighetens søkelys. Abu Bakr-moskeen ble av myndighetene utpekt som et «wahhabistisk reir» (wahhabisme brukes gjerne som fellesnevner for all utenlandskinfluert islam i det postsovjetiske området), mens Juma-tilhengerne fikk sin moské konfiskert. Bedfords hovedanliggende er imidlertid å nyansere vårt bilde av mobiliseringen rundt islam – ikke all mobilisering rundt «ikke-tradisjonelt» islam i det postsovjetiske området er knyttet til radikalisering og trusler om voldsbruk – og derigjennom bidra til å «avorientalisere» den islamske «andre».

I de to neste artiklene ser vi nærmere på et tema vi har tatt opp flere ganger tidligere – parti- og demokratiutvikling i Sentral- og Øst-Europa. Først ut er Susanne Jungerstam-Mulders, som har tatt utgangspunkt i resultatene fra valget til EU-parlamentet i 2004. Med utgangspunkt i de tverrnasjonale partigruppene i EU-parlamentet viste det seg vanskelig å passe inn mange av de nye partirepresentantene fra de nye, postkommunistiske medlemslandene. Hvordan kan dette ha seg, spør Jungerstam-Mulders. For å finne svar går hun systematisk gjennom partifloraen i alle de åtte nye, postkommunistiske EU-landene (Estland, Lettland, Litauen, Polen, Tsjekkia, Slovakia, Ungarn og Slovenia) med sikte på å avdekke hvilke skillelinjer som strukturerer partisystemet i de respektive land.

Deretter gjør Kjetil Duvold et dypdykk i litauisk politikk. Litauen skilte seg på 1990-tallet fra sine to baltiske naboer ved sin større partipolitiske stabilitet (dominert av etterfølgeren til den litauiske folkefronten og det reformerte kommunistpartiet) og sitt langt lavere økonomiske reformtempo. I tillegg var det blant litauere en mer utbredt skepsis til det nye regimet enn hva tilfellet var i de fleste øvrige postkommunistiske statene i Sentral- og Øst-Europa. Duvold har sett nærmere på årsakene til dette, samt det paradoksale faktum at oppslutningen om demokratiet de siste årene ser ut til å ha

økt til tross for at litauisk politikk i samme periode har vært preget av partisplittelser og politiske skandaler.

Til slutt skal vi sammen med Andreas Johansson begi oss ut på reise, nærmere bestemt til Bessarabia (den vestlige delen av dagens Moldova). I mellomkrigstiden (og kanskje til en viss grad også i dag) var Bessarabia en eksotisk utpost i Europas grenseland. Johansson har sett på hvordan Bessarabia og dets innbyggere blir fremstilt i reiseskildringer fra denne perioden. Utgangspunktet er reiseskildringens beskrivelse av «den andre» som et speilbilde å forstå seg selv i. Under dekke av autentisitet orientaliserer forfatterne sted og mennesker som et vrengebilde av sitt eget vestlige ståsted. Et betimelig spørsmål er om reiseskildringen sier mer om en selv enn om reisemålet.

God lesning!

Redaksjonen

Nya rörelser, gamla tankesätt och nationella problem

Muslimsk aktivism i postsovetjetiska Azerbajdzjan

Sofie Bedford

doktorand i statsvetenskap
vid Baltic and East European
Graduate School,
Södertörns högskola

Efter det ateistiska Sovjetunionens fall befarade många betraktare att religionens återkomst till de muslimska före detta sovjetrepubliker i Kaukasus och Centralasien skulle innebära ett uppsving för politisk islam och religiös extremism i regionen. Det postsovetjetiska Azerbajdzjan var dock ett land som trots sin muslimska majoritet av de flesta ansågs vara bortom risk då allmänheten i detta sekulariserade land inte visat något större intresse vare sig för religion i allmänhet eller muslimsk opposition i synnerhet. Kring slutet av 1990-talet och början av 2000-talet kunde emellertid en förändring i det azerbajdzjanska samhällsklimatet skönjas. De azerbajdzjanska myndigheterna upplevde sig hotade av olika importerade radikala muslimska strömningar och skärpte tongångarna gentemot religionsutövare. Särskild uppmärksamhet riktades mot muslimska samfund som ansågs vara involverade i olagliga aktiviteter och sades utgöra hot mot stabilitet och fred i landet. Att kontrollera och stävja dessa grupper verksamhet visade sig emellertid vara mer komplicerat än myndigheterna förutsett. I vissa fall ledde detta till en utdragen konflikt mellan representanter för staten och de moskéer vars verksamhet ansågs kontroversiell.

Denna artikel fokuserar på de två fall som i detta avseende fått mest uppmärksamhet – Abu Bakr-moskén och Juma-moskén, båda belägna i Baku.¹ Den sunnimuslimska Abu Bakr-moskén framställs

1 Just dessa fall är intressanta av flera anledningar. De två samfunden utmärker sig inte bara genom den uppmärksamhet de rönt nationellt och internationellt utan också genom sin popularitet i samhället. Medan andra moskéer har få eller inga besökare har man i Abu Bakr och Juma ett högt och ökande medlemsantal. Dessutom representerar dessa samfund något nytt i samhället, så till vida att man i sin retorik tydligt väljer att distansera sig från andra «traditionella» moskéer som beskrivs som «smutsiga, korrupta och obildade».

ofta i massmedia som en representant för muslimsk radikalism, terrorism och extremism. I januari 2002 drogs moskéns ledare inför rätta, anklagade för att ha låtit tjetjenska rebeller ta sin tillflykt till moskén. Åtalet lades sedermera ned, men relationen mellan moskén och statens representanter är fortsatt dålig. Också den shiamuslimska Juma-moskén, belägen i Baku gamla stadskärna anklagades för att sprida religiös radikalism och för att försöka underminera den politiska stabiliteten. Schismen mellan staten och moskén eskalerade i samband med att moskéns kontroversielle imam greps under en demonstration mot valfusk i oktober 2003, anklagad för att ha utnyttjat sin religiösa position i politiska syften. Efter hans frisläppande i april 2004 fortsatte han att högljutt kritisera makthavarna och konflikten pågår fortfarande.

Ovannämnda exempel tyder på att religionen får allt större utrymme också utanför den religiösa arenan och har kommit att bli ett inslag i det politiska livet. Syftet med denna artikel är att bättre förstå omständigheterna kring denna förändring genom att titta närmare på de två muslimska samfundet i Abu Bakr- och Juma-moskéerna. Artikeln baseras främst på intervjuer gjorda i Baku under 2004 och 2005 med bland andra imamer (böneledare), moskébesökare, religiösa och sekulära myndighetspersoner, studenter och inhemska forskare. I fokus för analysen står olika faktorer som påverkat de två samfundens utveckling och den roll de kommit att spela i det azerbajdzjanska samhället.

Muslimsk aktivism och social rörelse-teori

Ett underliggande syfte med denna artikel är också att göra ett inlägg i den debatt kring muslimska rörelser som blomstrat de senaste åren. Närmare bestämt avser artikeln att understryka det faktum att inte alla muslimska organisationers aktivitet karaktäriseras av våldsanvändning och terrorhandlingar. Teoretiskt relateras arbetet till den grupp forskare som kopplar studiet av vad de kallar muslimsk aktivism till mer generell social rörelse-teori (se till exempel Wiktorowicz 2004, Hafez 2003). I deras forskning presenteras en mer komplex bild av muslimska rörelser och deras aktiviteter än den vi allt som oftast konfronteras med genom tv och andra nyhetskanaler. Genom att peka på de drag som muslimska rörelser delar med andra sociala rörelser världen över vill dessa forskare «av-orientalisera» muslimsk aktivism och skapa en mer grundläggande förståelse för dess uppkomst och utveckling (Robinson 2004).

Definitionen av muslimsk aktivism är, enligt Quentin Wiktoro-

wicz medvetet bred för att undvika att utesluta vissa grupper vars beteende annars skulle kunna framstå som «omuslimskt». Den innefattar en mängd olika kollektiva aktiviteter som «ofta utövas under muslimsk flagg» – till exempel propagandarörelser, terroristgrupper, olika kollektiva aktiviteter som bygger på muslimska symboler och muslimsk identitet, specifikt politiska rörelser som syftar till att skapa en muslimsk stat och inåtvända grupper som förespråkar muslimsk andlighet (Wiktorowicz 2004: 2).

Många tidigare studier ser mobiliseringen av muslimska rörelser som ett uttryck för de mindre bemedlade medborgarnas frustration över nationella sociala och ekonomiska problem i ett land. Forskare som studerar muslimsk aktivism menar emellertid att en sådan förklaring är högst ofullständig. Visst kan otillräckliga resurser vara ett motiv för protest, men det finns också många exempel på fattiga samhällen där opposition inte växer fram. Olika processers – snarare än strukturers – betydelse för framväxten av kollektiv handling poängteras. Enligt detta synsätt kan därför framväxten av muslimska rörelser inte förstås enbart som en reaktion på rådande förhållanden utan istället som ett resultat av olika inskränkningar och möjligheter i den specifika nationella kontexten. Snarare än att fråga *varför* en rörelse bildas vore det mer korrekt att fråga *genom vilken process* en rörelse utvecklas (Hafez 2003).

De som studerar muslimska rörelser enligt detta teoretiska synsätt använder sig av begrepp från social rörelse-teori för att förstå rörelsernas utveckling. Samtidigt tar man också hänsyn till den speciella empiriska kontext som studeras, vilket i de flesta fall innebär något eller några av de muslimska länderna i Mellanöstern, och anpassar sin analys till dessa förhållanden (Wiktorowicz 2004). I denna artikel kommer vi att titta närmare på utvecklingen av muslimsk aktivism i Azerbajdzjan med hjälp av fyra begrepp som återfinns i litteraturen om sociala rörelser och politisk mobilisering och som upplevs särskilt relevanta i den azerbajdzjanska kontexten. Dessa är *kollektiv identitet*, *mobiliseringsstrukturer*, *politisk möjlighetsstruktur* och *externt inflytande*. Men först, en kort introduktion av den religiösa situationen i Azerbajdzjan samt en presentation av de två muslimska samfundet.

Religion i Azerbajdzjan

Majoriteten (cirka 93 %) av Azerbajdzjans 7,5 miljoner invånare är muslimer. Islamiseringen av Azerbajdzjan ägde rum i samband med den arabiska erövringen av området kring år 639–643. Efter

att området på 1500-talet togs över av perserna blev tolvsekten inom shiaislam dominerande.² Idag är cirka 70 % av den muslimska befolkningen shiiter och 30 % sunniter. Sunniislam dominerar traditionellt bland lezginerna och avarerna i norra och västra delen av landet medan landets centrala, östra och södra delar liksom Baku och dess förorter, är shiitiska områden (Abbasov 2001). Officiell propaganda poängterar att tolerans alltid rått mellan de två grupperna. Detta var fallet under sovjettiden, men idag kan vi se en gryende schism mellan sunniter och shiiter växa fram. Denna beror framförallt på en ökad religiös medvetenhet hos många ungdomar som återvänt från religiös eller sekulär utbildning i andra muslimska länder, till exempel Iran eller Turkiet (Bedford 2007).

Under sovjettiden drabbades Azerbajdzjan liksom andra muslimska unionsrepubliker hårt av den ateistiska politiken. Förutom försöken att eliminera religionsutövningen, till exempel genom exploatering och förstörelse av moskéer bekämpades islam också med andra medel. Dessa innefattade bland annat ateistisk utbildning och propagandapublikationer där det muslimska ledarskapet kritiserades för sin bakåtsträvande natur och där islam beskrevs som en omodern, asocial, antifeministisk, intolerant och xenofobisk religion (Bedford 2005).

Efter självständigheten började religionen återerövra sin plats i det azerbajdzjanska samhället. Antalet aktiva moskéer ökade snabbt, ett stort antal religiösa organisationer registrerades och det blev åter möjligt att studera religion inom såväl som utanför landets gränser.³ 1993 återinfördes det officiella firandet av den muslimska högtiden Kurban Bayram⁴ och en azerbajdzjansk översättning av Koranen publicerades för första gången på många år (Gasanov 2003).

Trots denna muslimska pånyttfödelse är Azerbajdzjan ett land som i forsknings- och populärlitteraturen närmast betecknas som antireligiöst (jfr Malashenko 2000, Motika 2001, Shaffer 2000). Vissa har valt att tolka detta som ett resultat av det sovjetiska ledarskapets framgångar. Liksom i andra muslimska sovjetrepubliker kom islam i Azerbajdzjan att förstås som en del av det kulturella

2 Anhängare av den så kallade tolvsekten erkänner tolv imamer (ledare för det shiamuslimska samfundet), alla besläktade med profeten Mohammed i nedstigande led. Enligt tolvsekten ska den tolfte imamen, Mohammed al-Mahdi, som försvann kring år 874, en dag återvända och återuppta sin ledarroll.

3 Under sovjettiden fanns bara två tillåtna muslimska lärosäten i Sovjetunionen, båda i Uzbekistan: Mir-i-Arab madrasan i Buchara och Imam Ismail Al-Buchari institutet i Tasjkent.

4 Kurban Bayram är den högtid som på arabiska kallas Eid al-Adha och som firas till minne av hur Ibrahim (Abraham) var redo att offra sin egen son.

arvet snarare än som en religiös tro då religiösa ritualer framhölls som en del av en nationell identitet. Det finns flera exempel på detta. Till och med de azerbajdzjanska sovjetmedborgare som uppgav sig vara ateister tog del i muslimska ritualer. De flesta män i regionen var omskurna och alla, även höga partiledare, begravdes enligt muslimsk tradition. Under hela sovjettiden fanns dessutom skilda begravningsplatser för muslimer, kristna och judar (Saroyan 1997, Safizadeh 1998). Andra menar att Azerbajdzjans sekulära natur är ett resultat av den önskan att närma sig Turkiet och Västeuropa som karaktäriserade landets utrikespolitik redan under den kortlivade första Azerbajdzjanska republiken (1918–20). Också under denna tid beskrevs islam som en del av det kulturella arvet och en oskiljaktig del av den nya turkiska identitet som förespråkades av den politiska eliten.

Den sovjetiska kampanjen mot islam genomgick olika faser. Tidvis försökte man, som ovan nämnts, utrota islam, men när det av olika anledningar ansågs nödvändigt, gjordes eftergifter gentemot religionen och religionsutövarna. Dessa innebar bland annat att viss religiös utbildning tilläts, att religiösa ledare sänds på representationsresor till andra muslimska länder, att vallfärd till Mecka tilläts i begränsad omfattning, samt att utgivningen av muslimsk litteratur blev tillåten i liten skala (Ro'i 2000). Denna aktivitet var endast möjligt under strikt kontrollerade former och därför skapades en officiell muslimsk maktstruktur bestående av religiösa ledare (*muftier*) som var villiga att stödja sovjetmaktens politik och på så vis agera som ett slags medlare mellan muslimerna och myndigheterna. Deras bas var de fyra så kallade «Muslimska andliga administrationerna» som etablerades 1941.⁵ Muftiaten fick dock aldrig det inflytande bland befolkningen som den politiska ledningen hade hoppats på. Representanterna för denna officiella islam var utbildade inom och godkända av sovjetsystemet och framstod därmed som en del av den sovjetiska politiska administrationen snarare än som religiösa auktoriteter (Malashenko 1993).

I skuggan av officiell islam fortsatte emellertid utövandet av muslimska ritualer inom lokala nätverk, ofta med sufismen som grund. Förekomsten av denna islam, som har definierats som oppositionell, inofficiell, underjordisk, parallell, folklig och, i vissa sovjetiska källor, även som olaglig, visar att försöken att styra

5 De fyras respektive regionala verksamhetsområden var «Centralasien och Kazakstan», «Europeiska Ryssland och Sibirien», «Norra Kaukasus och Dagestan» och «Transkaukasus».

religionsutövandet inte var särskilt effektivt, i synnerhet inte på landsbygden. Det var i princip omöjligt för centralledningen i Moskva att kontrollera vad som egentligen försiggick, särskilt som många lokala partirepresentanter, trots sin officiella ateistiska attityd, var högst involverade i efterlevandet av traditionella seder och bruk (Atken 1995).

Efter det att Azerbajdzjan blev självständigt beslutades att landet å ena sidan skulle vara sekulärt, men å andra sidan skulle distansera sig från Sovjetunionens ateistiska politik. President Alijev (den äldre) försäkrade sig dock om att skillnaden mellan officiell och inofficiell islam kvarstod. Detta blev särskilt tydligt efter 1997 när ett antal lagar stiftades som gjorde det svårare för religiösa samfund att verka. Vissa muslimska grupper opponerade sig mot statens försök att på detta sätt förnya sitt religionsmonopol. I några fall ledde detta till en konflikt mellan dessa grupper och staten samt representanter för den så kallade officiella religionen, vilket i sin tur lade grunden till utvecklingen av muslimsk aktivism genom att skapa en «vi mot dem-känsla».

Tolkningen och utövandet av religionen har blivit en tvistefråga och de grupper som inte lyder statens påbud har utpekats som kontroversiella problemskapare. Enligt Rafik Alijev, tidigare ordföranden för Statliga kommittén för arbete med religiösa organisationer, «bidrar tyvärr religionen inte till att stärka Azerbajdzjan (...). I landet finns en rad religiösa organisationer som inte döljer sin önskan att skapa en muslimsk stat i Azerbajdzjan». De organisationer han har i åtanke är «wahhabiter, radikala shiiter och radikala sunniter», vilka i olika sammanhang har pekats ut av statens representanter som de största säkerhetshoten i Azerbajdzjans religiösa sfär (se till exempel Mamedov 2006).⁶ I det följande presenteras exempel på muslimsk aktivism i Azerbajdzjan som representerar två av de kategorier som Alijev talade om, radikala sunniter och radikala shiiter.

Abu Bakr-moskén – «wahhabismens näste» eller moralens högborg?

Abu Bakr-moskén i Baku byggdes 1997 och är den största sunni-moskén i Azerbajdzjan. Dess uppbyggnad sponsrades av den kuwaitiska organisationen «För bevarandet av det muslimska kulturarvet» och dess imam, Gahmet Suleymanov fick sin religiösa utbildning

⁶ Jag fick också detta förklarat för mig under en intervju med en representant för Statliga kommittén för arbete med religiösa organisationer i Baku, april 2004.

vid det muslimska universitetet i Medina, Saudiarabien.⁷ Den är också en av de mer populära moskéerna i Baku. Medan traditionella moskéer har få besökare kan Abu Bakr ha upp till 8000 besökare, framförallt under fredagsbönen och vid stora muslimska högtider. Moskéns besökare kommer enligt uppgift från alla samhällsklasser och är i varierande åldrar, men den största gruppen består av män under 35 år. Moskén driver också kurser i arabiska samt studier av Koranen och Hadith (berättelser om profeten Mohammeds liv och verksamhet).⁸

Moskéns sunnimuslimska inriktning och dess kopplingar till Kuwait och Saudiarabien har misstänkliggjort den i allmänhetens ögon och skapat problem för dess verksamhet. Moskéns besökare framställs ofta i massmedia som anhängare av så kallad «wahhabism», vilket i en postsovetisk kontext är likställt med muslimsk radikalism, extremism och terrorism (se till exempel Rashidoglu 2003). Även offentliga uttalanden av myndighetspersoner har utmålat moskén och dess anhängare som extremister. År 2000 konstaterade till exempel den dåvarande säkerhetsministern Tofik Babajev att «Abu Bakr-moskén i centrala Baku är 'wahhabismens näste' i Azerbajdzjan» (Abbasov & Ismajlova 2005). Myndigheterna har också pekat ut moskén som samlingsplats och rekryteringsbas för tjetjenska rebeller. Vid ett flertal tillfällen har besökare av moskén anklagats för att stödja olika muslimska extremistgrupper och i åtminstone ett fall har moskéns ledarskap ställts inför rätta för sitt samröre med dessa (Alijev & Alekperov 2004). Intressant nog har något rättsligt beslut om att stänga moskén aldrig tagits trots upprepade hot om detta.

Moskéns besökare refererar givetvis inte till sig själva som «wahhabiter». Vissa förnekar till och med existensen av ett sådant begrepp. Några av medlemmarna refererar till sig själva som «salafiter», men de allra flesta vill inte sätta någon rubrik på sin tro. De beskriver den istället som «islam som den var i begynnelsen», «islam enligt Koranen», «sann islam», «ren islam» eller «islam som under profeten Mohammeds tid».⁹ Kännetecknande för moskéns besökare är att de försöker att leva utan sekulära nöjen. De dricker till exempel inte alkohol, lyssnar inte på musik och besöker varken caféer, diskotek eller biografier. Vidare förväntas gifta kvinnor

7 Abu Bakr-moskéns hemsida på Internet finns på www.abubekr.narod.ru/html/mecet.html. Detta är en rysk version. En mer uppdaterad azerbajdzjansk version finns på www.abubakr-mescidi.com.

8 Intervju med imam Gahmet Suleymanov, Abu Bakr-moskén, Baku, april 2004.

9 Intervjuer med besökare i Abu Bakr-moskén, Baku, april 2004 och september 2005.

stanna hemma om deras män inte tillåter dem att arbeta, och ogifta pojkar och flickor kan inte träffas utan övervakning. Kort sagt, ett levnadssätt som ter sig främmande för många i det postsovjettiska azerbajdzjanska samhället.

Många av moskéns besökare anser att den azerbajdzjanska befolkningen, och särskilt ungdomarna, i samband med självständigheten råkat i moraliskt fördärv och att Abu Bakr-moskén roll i samhället är att motverka detta. En besökare refererade till och med till moskén som Azerbajdzjans «moraliska center» och påpekade att representanter för den officiella religionen i hans tycke inte tog sitt ansvar för de troende. «De unga är plågade av olika moraliska problem. Vi bryr oss om detta. Sådana som *sheikh-ül-islam* [ledaren för Kaukasus muslimska råd] (...) blundar för deras problem».¹⁰

Juma – radikala shiiter eller liberala demokrater?

En annan populär religiös grupp i Baku är den församling som sedan 1992 varit kopplad till Juma-moskén i Bakus historiska centrum. Problemen för Juma-anhängarna startade när dess imam, haddji Ilgar Ibrahimoglu vägrade ansöka om officiell registrering av sin församling och ifrågasatte det muslimska rådets rättighet att överse dess verksamhet. Ibrahimoglu insisterade på gruppens rätt till religiöst självbestämmande och jämförde de religiösa myndigheternas önskan att kontrollera de troende med förtrycket av oliktankande under den ryske tsaren:

Deras mål är att guida muslimerna och förvandla dem, ursäkt mig, till får. Det vill säga [att få dem till] att bara sitta och be i moskén och lyda tsaren. Idag – Nikolaj, imorgon – Nikolaj II, sedan – Nikolaj VI och sedan plötsligt är det inte ens Nikolaj längre utan någon annan, men de lyder honom också.¹¹

Under protesterna mot valfusk i det val som i oktober 2003 förde Ilham Alijev till makten häktades Ibrahimoglu. Han dömdes till fem års villkorlig dom och släpptes i april 2004. Själv tror han att hans arrest var relaterad till hans arbete med mänskliga rättigheter och hans modernistiska inställning till islam. «Jag arbetar med mänskliga rättigheter, religiösa frågor och journalistik. Alla dessa aktiviteter är farliga i Azerbajdzjan.»¹² Men, enligt Statliga kommittén för arbete

10 Intervju med äldre man, Abu Bakr-moskén, Baku, september 2004.

11 Intervju med haddji Ilgar Ibrahimoglu, imam Juma-moskén, Baku, april 2004.

12 *Ibid.*

med religiösa organisationer är myndigheternas missnöje med hans aktiviteter snarare baserat på det faktum att hans politiska åsikter, enligt Azerbajdzjans lagstiftning, är inkompatibla med hans roll som religiös ledare.¹³ Myndigheterna påpekar också att hans vägran att registrera sin religiösa organisation strider mot azerbajdzjansk lag.¹⁴

Dispyten kring Juma-samfundet intensifierades under sommaren 2004 när församlingen med våld vräktes från sin lokal. Anledningen uppgavs vara att den 500 år gamla moskén var ett kulturminnesmärke som tillhörde staten (Rzayev & Abbasov 2004). Juma-besökarna har emellertid inte gett upp hoppet om sin moské utan har vänt sig till Europadomstolen för att få sin sak prövad – än så länge utan framgång.¹⁵

Det faktum att Ibrahimoglu fick sin religiösa utbildning i Iran – ett land med vilket Azerbajdzjan har mycket komplicerade relationer – har ytterligare bidragit till att både myndigheter och andra religiösa grupper är skeptiska till hans motiv. Imamen och hans anhängare fått rykte om sig, speciellt bland Abu Bakr-besökarna, att vara «shia-radikaler» med målet att ta makten och skapa en islamisk republik à la Iran i Azerbajdzjan.

Låt oss nu återvända till litteraturen om sociala rörelser, och se närmare på hur denna muslimska aktivism har utvecklats i Azerbajdzjan genom skapandet av en kollektiv identitet, rörelsens mobilisering och organisation, de politiska strukturer inom vilka rörelsen agerar samt eventuellt externt inflytande.

Kollektiv identitet

Utgångspunkten för framväxten av en social rörelse ligger enligt den teoretiska litteraturen i utvecklingen av en kollektiv identitet för gruppen med vilken den individuella medlemmen kan identifiera sig. Denna utveckling beskrivs som en pågående process där mål, medel och verksamhetsområde definieras. Detta följs av en utformning av attityder, ritualer och aktiviteter som uttrycker denna kollektiva identitet (Melucci 1995). Formuleringen av så

13 Enligt lagen om religionsfrihet ska «religiösa organisationer inte ta del i politiska partiets arbete och inte heller stödja dessa finansiellt» (kap 1, art 5). Vidare säger lagen att «i det fall en religiös ledare utses till statligt arbete eller överförs till statlig tjänst skall dennes andliga verksamhet upphöra under relevant period». Lagen finns tillgänglig på Internet på www.addk.net/eng/zakon_svoboda_e.html. Genom att i sin funktion som imam ha deltagit i politiska demonstrationer anses Ibrahimoglu ha brutit mot denna lag.

14 Intervju med Elmir Kuliev, Statliga kommittén för arbete med religiösa organisationer, Baku, april 2004.

15 Intervju med haddji Ilgar Ibrahimoglu, imam, Juma-moskén, Baku, maj 2005.

kallade «kognitiva ramverk» är ett viktigt led i utvecklingen av den kollektiva identiteten. Dessa används för att diagnostisera den rådande situationen, för att besluta om åtgärder och lösningar samt för att motivera den kollektiva handling som blir resultatet (Snow & Benford 1992).

Bland Abu Bakr-anhängarna uttrycks ett behov av att förändra situationen i landet i flera avseenden. Den tidigare nämnda avsaknaden av riktlinjer för ungdomarna i samhället och landets moraliska förfall är två problemområden som identifieras. Andra sådana är bristen på demokratiska reformer, den omfattande korruptionen samt avsaknaden av religionsfrihet (och andra friheter).¹⁶ En besökare påpekar att denna förändring dock måste komma «underifrån»:

Situationen i Azerbajdzjan kan inte förändras genom revolution – vi behöver evolution. Det hjälper inte att hålla möten och att stå där och skrika alla möjliga saker. Det enda sättet att förändra samhället är ini-från, med förändrade värderingar och förändrad moral. Moskén spelar redan en betydande roll i denna process. Om 10 000 tror på detta sätt att tänka kan de, och kommer de att, påverka andra.¹⁷

Lösningen på det upplevda problemet är således att sprida ett nytt sätt att tänka och vara bland befolkningen, med början i hemmen och bland vänner och bekanta. Motivationen bakom detta handlande är övertygelsen om den positiva roll islam kan spela i alla delar av samhället.

Även om man i Juma-moskén delar uppfattningen att samhället behöver reformeras uttrycker dess besökare en syn på hur och varför detta behövs göras som kraftigt skiljer sig från den i Abu Bakr-moskén. Problemet är avsaknaden av ett demokratiskt system i Azerbajdzjan och lösningen är att få till stånd ett «normalt civilsamhälle» som kan påverka makthavarna.¹⁸ Motivationen bakom detta grundar sig på skyddet av mänskliga rättigheter snarare än på någon tydlig religiös ståndpunkt. I allmänhet uttrycker sig moskéns imam hellre i termer av liberalism och demokrati än av religiös retorik. När han talar om religion handlar det om att uttrycka en «demokratisk, liberal, europeisk syn på islam».¹⁹ Religion behöver inte vara odemokratisk säger imamen, och fortsätter:

16 Intervjuer i Abu Bakr-moskén, Baku, maj och september 2005

17 Intervju med äldre man, besökare i Abu Bakr-moskén, Baku, september 2004.

18 Intervju med haddji Ilgar Ibrahimoglu, imam, Juma-moskén, Baku, maj 2005.

19 *Ibid.*

Jag tror att vi bara har glömt bort vad islam är, nu börjar vi erinra oss detta. Islam är inte sharia, inte radikalism, inte extremism, är inte att ta en påk i handen [och slåss]. Islam är vetenskap, är nationalism, är en positiv inställning i alla frågor. Islam är dynamik, är att älska din nästa et cetera. Vi försöker att förverkliga detta i det dagliga livet. Inte bara lite «sådär», utan verkligen göra det på riktigt.²⁰

Exakt vilken roll religionen spelar i uppkomsten, mobiliseringen och utvecklingen av muslimska rörelser är inte alltid helt tydlig i den azerbajdzjanska kontexten. Medan den religiösa identiteten uppenbarligen är viktig för medlemmarna i båda av de ovan diskuterade grupperna tycks deras medlemskap i hög grad fylla också andra funktioner. Moskén upplevs inte bara som en plats där man ber utan också som en plats för utbildning och ett ställe där man träffar nya och gamla vänner. Samtidigt är religionen givetvis viktig för uppkomsten och mobiliseringen av religiösa grupper. I religionen finns inbyggda symboler, värderingar och ritualer som kommer att utgöra grunden i rörelsens kollektiva identitet.

Genom den obligatoriska gemensamma bönen blir till exempel moskén en naturlig samlings- och rekryteringsplats. Efter förlusten av moskén har Juma-medlemmarna samlats hemma hos olika privatpersoner för att be medan undervisning och administrativt arbete sker i en liten kontorslokal strax utanför Bakus centrum. Enligt Ibrahimoglu pågår arbetet som vanligt även om förlusten av den tidigare naturliga samlingsplatsen har gjort att andra forum så som Internet och nyhetsbrev blivit allt viktigare för att sprida församlingens budskap. Enligt honom har heller inte förlusten av moskén inverkat negativt på medlemsantalet.²¹ Det är emellertid fortfarande en öppen fråga hur avsaknaden av en huvudbyggnad kommer att påverka rörelsens nyrekrytering i det långa loppet. Moskéns centrala roll i rörelsens liv gjorde att många medlemmar upplevde konfiskeringen som väldigt traumatisk:

Många av oss var där när polisen kom in under bönen för att slänga ut oss. Många mådde väldigt dåligt efteråt. Vi kände oss kränkta. (...) Men ingen lag kan stoppa sanningen. Vi försöker att fortsätta som vanligt och hoppas att tiden ska utvisa att sanningen segrar.²²

20 *Ibid.*, april 2004.

21 *Ibid.*, september 2005.

22 Intervju med en flicka i Juma-församlingen, Baku, maj 2005

Samtidigt har konfiskeringen av moskén bidragit till att stärka gruppens samhörighet och intensifierat konflikten mellan Juma-församlingens medlemmar och statens representanter:

Moskén är en plats där vi samlas eller dit vi går när vi har problem. Moskén är en plats där vi diskuterar religion eller andra saker. När de kränkte våra rättigheter var jag i chocktillstånd. De tog ifrån mig min rättighet att utöva religiös verksamhet. Jag insåg att jag måste slåss. Slåss för mina rättigheter!²³

I ovanstående uttalande av en av besökarna blir positioneringen «vi mot dem» väldigt tydlig. Också religiösa attribut i form av kläder eller andra attiraljer hjälper rörelsens medlemmar att stärka sin samhörighet samt profilera dem gentemot andra utanför gruppen. I syfte att efterlikna profeten Mohammed och hans samtida bär till exempel många män som besöker Abu Bakr-moskén ankellånga byxor, har långt skägg och kortklippt hår. En motsvarande symbol för kvinnor är *hijab*, huvudduken, vilken bärs av många kvinnor i Abu Bakr likväl som i Juma.

Samtidigt utnyttjas dessa symboler också av dessa gruppers motståndare i syfte att identifiera dem som inte följer «reglerna». Dessa regler är i de flesta fall underförstådda snarare än officiella. Även om det exempelvis inte finns någon lag mot att bära skägg, ses detta religiösa attribut som en symbol för något som inte är allmänt accepterat i samhället och därför måste bekämpas. I fallet med hijab finns dock en lag från 1990 som förbjuder kvinnor att bära huvudduk på fotografier för officiella dokument. Kvinnor som vägrar låta sig fotograferas med bart huvud och därför saknar id-kort har till exempel inte möjlighet att ansöka om pass, kan inte registrera sig för sjukhusvistelser, och kan i vissa fall inte börja vid universitetet (Gureeva 2005).

Den negativa inställningen till religiösa symboler fastlades under sovjettiden men är fortfarande kännbar i samhället. Även många av dem som är födda efter självständigheten har vuxit upp i en miljö där det ses som något fult att uttrycka sin religiositet. Detta blir särskilt tydligt i fallen med de unga kvinnor som väljer att bära hijab som uttryck för sin nyfunna tro. Många kvinnor, både i Abu Bakr och Juma berättar om den starka kritik deras val mött bland vänner och familj. «När jag insåg vad Gud ville ha från oss och började bära hijab så slängde min man ut mig,» berättar en kvinna i Abu Bakr. «Han sa: 'Du måste välja mellan mig och Gud.' Jag valde Gud,»

23 *Ibid.*

fortsätter hon.²⁴ En annan flicka från samma moské säger:

Mina föräldrar tillåter mig inte att fasta [under Ramazan] eller att bära hijab. Det är ett arv från sovjettiden. De tror att vi är fanatiker. Folk här tror att hijab är endast för gamla människor. Men jag bryr mig inte. Jag har funnit meningen med livet.²⁵

Inte alla flickor är starka nog att stå emot familjens protester och döljer istället sitt beslut för sina anhöriga. Bara bland sina likasinnade i moskén kan de öppet uttrycka sina åsikter utan att riskera kritik.

Mobiliseringsstrukturer

Förutom en kollektiv identitet behöver en rörelse strukturerade mekanismer som kan organisera en grupp individer och mobilisera dem för kollektiv handling. Mobiliseringsstrukturer varierar och kan vara formella (till exempel politiska partier, fackföreningar och kommittéer), informella (exempelvis vän-, jobb- eller grannätverk), eller illegala (till exempel extremistiska underjordiska grupper). Genom dessa strukturer kan grupperna rekrytera medlemmar, socialisera deltagarna och mobilisera gruppen (Robinson 2004).

Även om en viss formell struktur är nödvändig för att få gruppens verksamhet att fungera så är forskningen i det närmaste enig om att det är genom de informella nätverken, arbetskamrater, familj och vänner som den sociala rörelsen får de flesta nya medlemmarna. Så också i Azerbajdzjan. I båda de aktuella fallen tycks den främsta anledningen till att man inledningsvis söker sig till moskén vara påverkan från vänner, släktingar, lärare eller klasskamrater som redan är besökare.²⁶

De båda moskéerna uppvisar också andra intressanta likheter när det gäller medlemmarna. Våldigt få av besökarna säger sig till exempel ha en religiös bakgrund. De allra flesta säger sig relativt nyligen ha «kommit till islam» (i genomsnitt för 2–3 år sedan). Framförallt besökare i Abu Bakr beskriver sitt möte med islam som något som «bara hände» – ofta genom någon slags uppenbarelse eller dröm. Många beskriver sig också som tidigare vilsna och talar

24 Intervju med äldre kvinna, pensionerad sjuksköterska, i Abu Bakr-moskén, Baku, september 2005. Det tycks som om problemet var störst bland de kvinnliga Abu Bakr-besökarna, troligtvis med anledning av det dåliga rykte moskén fått bland allmänheten.

25 Intervju med ung kvinna, anställd på reklambyrå, i Abu Bakr-moskén, Baku, september 2005.

26 Intervjuer i Abu Bakr- och Juma-moskéerna, Baku, 2004 och 2005.

om ett sökande efter något som de nu har funnit.²⁷ Ett exempel är en flicka i Abu Bakr som beskriver sin religiösa omvändelse på följande sätt:

Jag kom till islam för tre år sedan. Jag var troende innan det också, men inte på något särskilt sätt. Jag led av depression och stress och kände mig vilse. Jag ville be och jag såg några på universitetet som var troende. Jag frågade dem om råd och de förklarade [islam] för mig. Efter det började jag studera islam och andra religioner. Dem jag talade med på universitetet gick hit [Abu Bakr] och jag såg ljuset.²⁸

Imamerna i båda moskéerna är både unga och välutbildade och talar om sin verksamhet som ett mer bildat alternativ till den «gamla typen» av moskéer. Imamen i Juma-moskén beskriver sin verksamhet på följande sätt:

Vi gör vår grej – vi skapar ett alternativ. Vi visar att det här är möjligt. Vi tror på det praktiska. Vi visar att det är möjligt att göra saker annorlunda. Man behöver inte använda moskén som inkomstkälla. Man behöver inte ha «svarta lådor» i moskén för att samla in pengar. Man behöver inte använda moskén för dåligheter, så som korruption. Moskén behöver inte bara vara för gamla människor.²⁹

Imamen i Abu Bakr påpekar också det faktum att man skiljer sig från andra moskéer :

I vår moské, som du har märkt, är det rent. Folk kommer hit bara för *namaz*.³⁰ Om du går till andra moskéer så får du se gamlingar. De [i moskén] vill att folk ska komma dit och dö – det är så de tjänar pengar. Där finns plats för att tvätta den som dött och detta kostar pengar och de säljer det ena och det andra för den döda. Faktiskt är det så att andra moskéer är för de döda och vår är för de levande. Vi säger att när du är död är din plats på gravplatsen och inte i moskén.³¹

Det verkar som att det alternativ som presenteras av imamerna är uppskattat av besökarna. Antalet besökare i dessa två moskéer är mycket högre än i andra, «traditionella» moskéer och båda moskéerna tycks vara platser där de unga kan känna sig hemma.

27 Intervju med kvinnor i Abu Bakr-moskén, Baku, september 2005.

28 Intervju med ung flicka i Abu Bakr-moskén, Baku, september 2005.

29 Intervju med haddji Ilgar Ibragimoglu, imam, Juma-moskén, Baku, april 2004.

30 Namaz (arabiska: *salaat*), de fem dagliga bönen, är obligatoriska enligt Koranen.

31 Intervju med Gahmet Suleymanov, imam, Abu Bakr-moskén, Baku, april 2004

Majoriteten av de aktiva i moskéerna är mellan 20 och 35 år gamla och är antingen studerande eller välutbildade med högstatusjobb. Besökarna säger sig föredra sina respektive moskéer framför traditionella moskéer då majoriteten av besökarna där är äldre och predikningar och lektioner har låg kvalitet.³² «Jag provade andra moskéer men där handlade allt om pengar och folk visste inte vad de gjorde. Jag såg mycket som var fel,» förklarar en man i Abu Bakr.³³ En flicka som har besökt Abu Bakr i fyra år har en liknande förklaring till varför hon inte tycker om andra moskéer: «Jag läste mycket och var intresserad av religion,» säger hon. «Men jag kände avsmak för islam. Den islam jag såg i de andra moskéerna var inte rätt. Den var smutsig.»³⁴

Politisk möjlighetsstruktur

Kollektiva aktörer är både behjälpta och hindrade av ett antal externa faktorer som påverkar deras kapacitet, taktik och mål. I litteraturen om sociala rörelser talar man om en «möjlighetsstruktur» som formar den politiska och institutionella miljö i vilken rörelser bildas (Kriesi *et al.* 1995, McAdam *et al.* 1996). Även om den mesta litteraturen refererar till denna möjlighetsstruktur som politisk, innefattar den i realiteten även sociala, ekonomiska och kulturella strukturer (Wiktorowicz 2004). I Azerbajdzjan kan man urskilja både *formella* och *informella* aspekter av en sådan möjlighetsstruktur.

Enligt den azerbajdzjanska lagen om religionsfrihet ska religiösa organisationer vara fristående från staten. Samtidigt, något motsägelsefullt, kräver samma lag att alla muslimska organisationer ska underordnas Kaukasus muslimska råd – en arvtagare till det sovjetiska Transkaukasus andliga administration.³⁵ Rådets uppgifter inkluderar uppgiften att utbilda och utse medarbetare till landets moskéer, förse imamerna med material för fredagsbönen samt att organisera *hajj* (vallfärden till Mecka).³⁶ Enligt stadgarna är sheikh-ül-islam, ledaren för det muslimska rådet shiit och hans bisittare, muftin, sunnit.³⁷

32 Intervjuer i Abu Bakr- och Juma-moskéerna, Baku, 2004 och 2005.

33 Intervju i Abu Bakr-moskén, Baku, september 2005.

34 Intervju med ung kvinna i Abu Bakr-moskén, Baku, september 2005.

35 Lagen om religionsfrihet, kap 1, art 1 och 8 (se www.addk.net/eng/zakon_svoboda_e.html).

36 Intervju med haddji Akif Agayev, vice ordförande för det muslimska rådet, Baku, april 2004.

37 Intervju med haddji Salman Musayev, förste vice ordförande för det muslimska rådet, Baku, maj 2005.

Trots att många moskéer säger sig lyda under det muslimska rådet har det generellt inte särskilt stor auktoritet bland de troende. Bakgrunden till detta är att trots att rådet i teorin är ett organ separerat från staten så är den nuvarande sheikh-ül-islam liksom sina sovjetiska föregångare ytterst lojal med de sekulära politiska makt-havarna.³⁸ Vid rådets kongress sommaren 2003 uppmanade han till exempel alla muslimer att rösta på Hajdar Alijev i det kommande presidentvalet med motiveringen att «gå emot Hajdar Alijev innebär att gå emot Allahs vilja» (Useinov & Shchapkov 2003).³⁹

Under de första åren efter självständigheten upplevde Azerbajdzjan en snabbt ökande närvaro av religiösa representanter från olika västeuropeiska länder, många arabstater, Iran och Turkiet. Detta började oroa den politiska ledningen som 1996 antog en lag som förbjöd utländsk missionärsverksamhet. Detta följdes 1997 av krav på att alla religiösa organisationer skulle förnya sin officiella registrering, en process som var både besvärlig och kostsam för många (Corley 2003). Grundandet av Statliga kommittén för arbete med religiösa organisationer⁴⁰ bidrog till ytterligare ökad kontroll av de religiösa organisationerna i landet. Kommitténs övergripande målsättning är, enligt dem själva, att hindra spridandet av religiös radikalism i Azerbajdzjan. Dess konkreta arbete innefattar bland annat att överse religiös utbildning och importen av religiös litteratur till landet.⁴¹ Enligt vissa källor etablerades kommittén också för att balansera det muslimska rådets makt, vilket har lett till en komplicerad relation mellan de båda organen (Balci 2004).

Vid sidan av de formella restriktionerna upplever de religiösa organisationerna också att de utsatts för fler *informella* påtryckningar, exempelvis genom att de framställts mycket negativt i statskontrollerad media. Detta gäller framförallt Abu Bakr-moskén som presenterats som ett «terrorismens näste», men också Juma-moskén och i synnerhet dess imam haddji Ilgar Ibrahimoglu har fått sin beskärda del av negativ PR. Många av männen i Juma-moskén uppger att de drabbats av påtryckningar i form av häktningar,

38 De flesta man talar med i Baku är också övertygade om att den nuvarande sheikh-ül-islam arbetade för KGB under sovjettiden.

39 Då Hajdar Alijev av hälsoskäl avstod från att delta i presidentvalet i oktober 2003 var det hans son Ilham som valdes till president. Hans far dog endast några månader senare (12 december 2003).

40 På den ryska versionen av kommitténs hemsida har dess namn ändrats till Statliga kommittén för arbete med religiös utbildning (www.addk.net). På den engelska versionen är det tidigare namnet kvar (april 2007).

41 Intervju med representant för Statliga kommittén för arbete med religiösa organisationer, Baku, april 2004.

vräkning, telefonavlyssning, husrannsakingar och hot mot vänner och familj.⁴² Också de troende i Abu Bakr-moskén har liknande erfarenheter. De berättar dessutom om hur de antastats av lokala myndighetspersoner ute i regionerna och i vissa fall tvingats raka av sina skägg, vilka i Azerbajdzjan kommit att uppfattas som en symbol för så kallad wahhabism.⁴³

De två grupperna har reagerat väldigt olika på ovannämnda situation. Ledarskapet i Juma-moskén vägrar fortfarande att ansöka om officiell registrering. De motiverar sin ståndpunkt med rätten till religionsfrihet enligt Europakonventionen om mänskliga rättigheter, vilken undertecknats av Azerbajdzjan. Deras verksamhet har vidare uppfattats som kontroversiell av myndigheterna genom beslutet att aktivt stödja det demokratiska oppositionsblocket Azadliq i parlamentsvalet i november 2005 (Human Rights House Network 2005).⁴⁴ Stängningen av moskén tycks också ha lett till en starkare fokus på den icke-religiösa verksamheten så som undervisningen i mänskliga rättigheter och arbetet med att försvara hijab-bärande kvinnors rättigheter. Även om imamen hävdar motsatsen så finns vissa indikationer på att det politiska engagemanget gjort att Jumasamfundet i allmänhet och den tidigare närmast hjälteförklarade imamen i synnerhet förlorat i popularitet. Vissa betraktare anser således att Ibrahimoglu genom att alliera sig med en politisk opposition som inte upplevs som särskilt nyskapande har förlorat sin attraktivitet och istället likställs med andra politiska ledare.

Fallet Abu Bakr ger ett mer splittrat intryck. Upptrappningen av konflikten under de första åren avtog när moskéns ledarskap beslöt att registrera sin församling och samarbeta med statens representanter i de frågor det krävdes av dem. En följd av detta är att den officiella syn på Azerbajdzjans politiska ledarskap som framförs i moskén är odelat positiv. Från intervjuer med besökare i moskén och efter att ha studerat diskussioner på samfundets hemsida är min uppfattning att inställningen bland de troende i allmänhet är mer nyanserad. Det tycks emellertid som ledarskapets strategi lönat sig såtillvida att relationen med statens representanter, åtminstone i Baku, starkt förbättrats de senaste åren. I och med att smutskastningen i statskontrollerad media i det närmaste har upphört upplever både imamen och besökarna att detta lett till att moskéns situation

42 Intervju med manliga medlemmar av Juma-församlingen, Baku, september 2005.

43 Intervju med Galib Melikov, besökare Abu Bakr-moskén, Baku, september 2005.

44 Azadliq (Frihet) var ett block bestående av de tre största oppositionspartierna – Musavat, Folkfronten (APFP) och Azerbajdzjans Demokratiska Parti (ADP). Efter valförlusten 2005 har denna koalition i princip upphört.

förbättrats. Det faktum att fler och fler söker sig till moskén har också bidragit till en ökad medvetenhet bland allmänheten om moskén och dess verksamhet. Efter som många nu känner någon som besöker moskén har de första årens ryktesspridning och terroranklagelser minskat betydligt.

Externt inflytande

Den sista aspekten vi ska titta närmare på är hur aktörer utanför Azerbajdzjan påverkat utvecklingen av muslimsk aktivism i Azerbajdzjan. Även om en konflikt är intern till sin natur påverkas den ofta på olika sätt av aktörer utanför det egna landet. När det gäller sociala rörelser yttrar sig detta oftast i direkt stöd till gruppen från andra länders regeringar eller sociala rörelser utanför landet. Det finns dock även andra, mer indirekta sätt på vilka externa aktörer kan ha inflytande. I teoribildningen om sociala rörelser studeras exempelvis ofta globaliseringens effekt på sociala rörelser utveckling. Ett ofta förekommande argument inom denna forskningstradition är att globaliseringen underlättat samarbete mellan grupper i olika delar av världen. Den har också inneburit att nationella rörelser ledare inte behövt «återupptäcka hjulet» utan har låtit sig inspireras av idéer och taktiker som använts av andra aktivister. Särskilt tydligt blir detta när man ser till de protestaktioner som växer fram i olika länder i skuggan av någon form av internationell kris som till exempel Tjernobyloyckan, Vietnamkriget eller Gulfkriget (Della Porta & Kriesi 1999).

Attackerna mot USA den 11:e september 2001 och det efterföljande «kriget mot terrorismen» är en sådan internationell händelse som påverkat utvecklingen av muslimsk aktivism världen över, så också i Azerbajdzjan. Å ena sidan har jakten på religiösa terrorister blivit ett sätt för såväl sekulära som religiösa myndigheter att rättfärdiga en mer strikt kontroll av och hårdare restriktioner för religiösa grupper. Å andra sidan har det gjort de muslimska aktivisterna i Azerbajdzjan mer medvetna om sin religiösa tillhörighet och i viss mån fått dem att identifiera sig som medlemmar av en grupp som är utsatt för «global mobbning». Imamen i Abu Bakr-moskén uttrycker denna tanke på följande vis:

Radikala [muslimska] grupper existerar på grund av [konflikterna i] Irak, Tjetjenien, Afghanistan, Palestina och andra ställen. Detta är ett resultat av psykologisk påverkan. Man slår på TVn, och på nyheterna ser man endast muslimer som dör, muslimer som misshandlas. Detta kan få en person att bli negativt inställd till kristna och judar. Och det är så radikalism börjar. Det finns de – radikaler – som drar nytta av

detta för att samla folk kring sig. De säger: «Titta, alla slår oss! Idag händer det där borta men snart kommer det att hända här.»⁴⁵

Ytterligare en faktor som indirekt påverkat hur konflikten mellan stat och religiösa grupper i Azerbajdzjan har utvecklats är den faktiska eller inbillade verksamhet som Iran, Turkiet, Saudiarabien och Ryssland (Tjetjenien) bedriver i Azerbajdzjan. Det anses i allmänhet att dessa länder på ett eller annat sätt har intresserat sig för utvecklingen av religiösa rörelser i Azerbajdzjan genom att sponsra med pengar och kunskap. Ett exempel är den dåvarande vice säkerhetsminister Tofik Babajevs uttalande från en presskonferens i maj 2001 då han pekade ut Iran och «icke-namnigivna arabstater» som finansörer av en radikal islamism i Azerbajdzjan med syfte att avsätta den sekulära regeringen. Han målade upp en bild där agenter från Teheran inte bara sponsrade moskéer och religiösa skolor i landet utan också förde bort unga azerbajdzjaner till Iran för gerillaträning. Vidare hävdade han att ovan nämnda arabstater propagerat så kallad wahhabism i Azerbajdzjan och att denna rörelse redan nått stora framgångar, särskilt bland befolkningen i norra delen av landet (*RFE/RL Caucasus Report 6 maj 2001*).

Det är svårt att avgöra sanningshalten i sådana påståenden och egentligen inte heller nödvändigt för analysen i denna artikel. Inflytandet i dessa fall kan istället vara indirekt i form av en misstanke om att sådant stöd finns. Misstanken om stöd påverkar sättet på vilket man bemöter varandra och har således därmed också påverkat utvecklingsprocessen. Myndigheternas rädsla för att andra stater stöder utvecklingen av religiös radikalism i landet har kommit att motivera deras restriktiva attityd gentemot olika muslimska grupper.

Det samma gäller rörelsernas attityd mot varandra då en misstanke om att «den andra» rörelsen har finansiellt stöd från olika externa aktörer påverkar deras syn på varandra negativt. I Abu Bakr-moskén förmedlas en bild av Juma-anhängarna som iranskinfluerade revolutionärer. En man förtydligar:

Religion och stat är separerade [i Azerbajdzjan], men det finns de religiösa ledare som är involverade i politik – de som studerat i Iran. De vill göra revolution. Han [hadjji Ilgar Ibrahimoglu] har stöd av oppositionen och förespråkar en iransk modell. Det är dåligt – eftersom det är radikalism. (...) Jag tror inte på en muslimsk stat – då får iranierna makten och det vill jag inte.⁴⁶

45 Intervju med imamen i Abu Bakr-moskén, Baku, maj 2004.

46 Intervju med en man som tillhör Abu Bakr-moskén, Baku, september 2005.

I Juma menar medlemmarna likafullt att det är de troende i Abu Bakr som är radikaler och ställer sig mycket frågande till varför Juma-moskén stängdes medan Abu Bakr fortsatt är öppen. «Man har stängt vår moské men Abu Bakr får fortsätta vara öppen. Det är där som ungdomarna radikaliseras. Det är väldigt intressant att staten låter Abu Bakr vara öppen fast de [staten] säger att de är emot radikalism,» påpekar en man.⁴⁷

Bland de muslimska missionärer som anlände till Azerbajdzjan efter självständigheten fanns också representanter för turkiska muslimska organisationer (Balci 2003). Dessa har, trots sina officiellt sekulära mål, spridit en turkisk form av sunniislam i landet. Även om lagen förbjuder utländsk missionärsverksamhet är de azerbajdzjanska myndigheternas attityd till turkiskt religiöst inflytande i landet relativt välvillig. Turkisk islam anses som mer tolerant än både den iranska och saudiarabiska motsvarigheten och därför uppfattas det turkiska religiösa inflytandet inte som ett politiskt hot utan snarare som en bra motvikt till annan «radikal» påverkan (Balci 2004). Turkiet, ett sekulärt muslimskt land, en NATO-medlem, och möjligtvis till och med en framtida EU-medlem, utgör också i andra avseenden en populär förebild för Azerbajdzjans makthavare.

Nya rörelser, gamla tankesätt och nationella problem

Det finns många likheter mellan utvecklingen av det shiamuslimska Juma och det sunnimuslimska Abu Bakr-samfundet, men det finns också många sätt på vilka de båda rörelserna skiljer sig åt. En särskilt tydlig skillnad är de kognitiva ramverk som har använts i skapandet av rörelsens kollektiva identitet. Även om båda grupperna har samma mål, förändring och förbättring av det azerbajdzjanska samhället, använder de olika taktiker för att uppnå detta och har olika motiv för att vilja åstadkomma denna förändring. Medan Juma-samfundet argumenterar i termer av religionsfrihet och mänskliga rättigheter ser Abu Bakr-retoriken till religiösa värderingar och moral. På motsvarande sätt vill Juma förändra situationen genom att skapa och mobilisera ett civilsamhälle, medan Abu Bakr förespråkar en förändring som startar med nya värderingar i familje- och vänskretsen.

När det gäller de mobiliseringsstrukturer som utgör grunden i rörelsens rekrytering och organisation är situationen i de båda fal-

47 Gruppdiskussion med manliga medlemmar av Juma-samfundet, Baku, september 2005.

len mer likartad. De flesta nya som söker sig till rörelsen är sådana som på något sätt redan kommit i kontakt med moskén eller dess besökare. Det är i detta sammanhang också intressant att konstatera att den negativa uppmärksamhet som de båda grupperna fått har bidragit till att öka snarare än att minska intresset för församlingarna och deras verksamhet. Dels har utländska journalister och forskare besökt moskéerna, attraherade av deras kontroversiella framtoning. Dels har lokalbefolkningens intresse väckts – ungdomarnas i synnerhet. Enligt ledarskapet fortsätter också medlemsantalet i båda organisationer att stiga.

De unga och välutbildade är i majoritet i dessa moskéer, vilka framhålls av ledarskapet som representanter för någonting nytt och annorlunda, inte bara i religiösa termer utan i samhället i allmänhet. Medan detta nya ses som något positivt av unga människor som söker efter nya uttryckssätt, upplevs det som negativt av myndigheter som ärvt sovjetregimens fruktan för de religiösa rörelsernas potentiella mobiliseringskraft. Genom att förespråka en alternativ livsstil och ett alternativt tankesätt utgör dessa rörelser dock en symbolisk snarare än en fysisk utmaning för den rådande ordningen, vilket är kännetecknande för så kallade «nya sociala rörelser» (Melucci 1989). Det finns emellertid fortfarande många i den azerbajdzjanska allmänheten, i synnerhet den äldre generationen, som delar myndigheternas fruktan för religionens potential. Dessa är fortfarande påverkade av ett sovjetiskt synsätt och upplever religion som något farligt och religiositet som något som inte bör skyltas med offentligt. För många av de unga moskébesökarna har detta inneburit att de funnit sig i konflikt med sin familj över sin nyfunna tro.

Fallet Azerbajdzjan visar med tydlighet den viktiga roll som så kallade politiska möjlighetsstrukturer spelar i mobiliseringen av sociala rörelser. Myndigheternas fruktan för religionens mobiliseringskraft har bidragit till att man med olika formella och informella medel strävar efter att hålla religion och politik skilt från varandra. Till exempel förbjuds religiösa aktivister från att ta någon som helst del i politisk verksamhet och därför stoppades också många religiösa personligheter, bland andra imamen i Juma-moskén, från att kandidera i parlamentsvalet 2005. Samtidigt är det svårt att se religionen som verkligt oberoende av staten då de religiösa grupperna konstant tvingas förhålla sig till olika hinder som staten skapat i syfte att stävja deras framfart. Även om repres-sionsnivån i Azerbajdzjan ännu inte har nått den i vissa andra före detta sovjetrepubliker (exempelvis Uzbekistan) så är det tydligt att de individer och grupper som är involverade i religiös verksamhet

som anses kontroversiell kontrolleras och motarbetas.

Samtidigt blir myndigheternas försök att kontrollera religionen snarare en katalysator för olika rörelers mobilisering, än någon «förebyggande» åtgärd. Genom den «mjuka repression» som förekommer i Azerbajdzjan ges ny styrka åt den «vi mot dom-känsla» som separerar gruppen och dess medlemmar från de politiska makthavarna. Denna känsla tvingar gruppen att agera för att etablera sin position i samhället och bidrar i vissa fall till just det som staten vill undvika. I fallet med Juma-moskén är detta extra tydligt då gruppens inledande konfrontation med staten lett till en uttrycklig politisering av dess verksamhet. Denna utveckling har också påverkat myndigheternas syn på de olika rörelserna. Teoretiskt förväntas utåtriktade rörelser, som Juma, upplevas som ett större hot av politiska aktörer och därför bemötas med repressiva åtgärder. Inåtriktade organisationer som Abu Bakr utgör vanligtvis inget hot mot myndigheterna och kan därför förväntas bli ignorerade eller till och med accepterade (Kriesi *et al.* 1995). Fallet Azerbajdzjan bidrar med en intressant empirisk illustration till detta teoretiska resonemang då staten kommit att uppleva den religiöst konservativa sunnitiska Abu Bakr-organisationen som ett mindre problem än den liberala, demokratiorienterade gruppen från den shiitiska Juma-moskén.

Slutligen några ord om den påverkan som externa faktorer har haft på utvecklingen av muslimsk aktivism i Azerbajdzjan. Det är svårt att påvisa något direkt stöd till någon av grupperna eller annan inblandning av aktörer utanför landets gränser i mobiliseringsprocessen. Inte desto mindre har det visat sig att endast *ryktet* om sådan inblandning varit tillräckligt för att påverka myndigheternas agerande i frågan. Rädslan för utländsk religiös påverkan från framförallt Iran och Saudiarabien har motiverat statens strikta och restriktiva policyformuleringar på detta område och indirekt haft betydelse för hur konflikten fortlöpt. Anklagelser om det ena eller andra landets stöd för en viss grupp ligger också till grund för den motsättning mellan de två samfundet som är under uppsegling.

En annan typ av extern påverkan uttrycks i de globala idéer om muslimsk solidaritet och en konflikt mellan muslimer och «Västvärlden» som i viss mån florerar hos medlemmarna i Abu Bakr och Juma. Den bild vi möter i västliga media ger ofta intrycket att denna typ av tankar är det starkaste motivet bakom muslimska gruppers mobilisering. Därför är det viktigt att poängtera att i de azerbajdzjanska fallen tycks muslimsk aktivism snarare handla om nationellt missnöje, framförallt missnöje med hur de nya politiska

ledarna (efter självständigheten) hanterat den politiska, ekonomiska, sociala och moraliska situationen i landet. Vidare är det viktigt att komma ihåg att fallet Azerbajdzjan också visar på de olika typer av grupper som kan sägas representera muslimsk aktivism och att utvecklingsprocessen ständigt förändras i och med dynamiken i konflikten mellan stat och grupp. Så länge den politiska och sociala situationen i Azerbajdzjan inte stabiliserats kan vi troligtvis förvänta oss att den muslimska aktivismens inflytande i landet kommer att fortsätta att öka, givet att de respektive grupperna bibehåller sin status som nyskapande och intressanta.

Litteratur

- Abbasov, Ali (2001) «Islam v sovremennom Azerbajdzjane: Obrazy i realii» i D.E. Furman (red.) *Azerbajdzjan i Rossija: Obsjtjestva i gosudarstva*. Moskva: Letnij sad.
- Abbasov, Sjachin & Chadidzja Ismajlova (2005) Vachchabity pod nadzorom: religioznyj faktor v kampanii po vyboram v azerbajdzjanskij parlament. *Eurasianet* (www.eurasianet.org/eurasianet/russian/departments/insight/articles/eav081905ru.shtml).
- Alijev, H. & E. Alekperov (2004) Zapretit vachchabizm v Azerbajdzjanje. *ECHO* (21).
- Atken, Muriel (1995) «Islam in Tajikistan» i Michael Bourdeux (red.) *The Politics of Religion in Russia and the New States of Eurasia*. New York, NY: M.E. Sharpe.
- Balci, Bayram (2003) Fethullah Gülen's Missionary Schools in Central Asia and their Role in the Spreading of Turkism and Islam. *Religion, State and Society* 31 (2): 151–77.
- Balci, Bayram (2004) Between Sunnism and Shiism: Islam in Post-Soviet Azerbaijan. *Central Asian Survey* 23 (2): 205–17.
- Bedford, Sofie (2005) «Stat och religion i Centralasien» i Thomas Lundén (red.) *Centralasien: Västturkestan: Nationsbyggande under sovjetekologi och islam-ideologi?* Motala: Motala grafiska.
- Bedford, Sofie (2007) «Wahhabis, Democrats, and Everything in Between: Islamic Activism in Post-Soviet Azerbaijan» i Moshe Gammer (red.) *Ethno-Nationalism, Islam and the State in the Caucasus: Post-Soviet Disorder*. New York, NY: Routledge.
- Corley, Felix (2003) Azerbaijan: Religious Freedom Survey. *Forum18News* 25. juni.
- Della Porta, Donatella & Hanspeter Kriesi (1999) «Social Movements in a Globalizing World: an Introduction» i Donatella Della Porta, Hanspeter Kriesi & Dieter Rucht (red.) *Social Movements in a Globalizing World*. Basingstoke: Macmillan.
- Gasanov, R.M. (2003) Islam v obsjtjestvenno-polititjeskoj zjizni sovremennogo Azerbajdzjana. *SotsIs* (3).
- Gureeva, Julija (2005) «Zjensjtjiny v chidzjabach v Azerbajdzjane: islam, gender, povsrednevnost» i M.V. Rabzjaeva (red.) *Gendernye raznotetjenija*. St Petersburg: Aleteja.
- Hafez, Mohammed M. (2003) *Why Muslims Rebel. Repression and Resistance in the Muslim World*. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.
- Human Rights House Network (2005) *Azerbaijan: New Orange Revolution?* 12. september.
- Kriesi, Hanspeter, Ruud Koopmans, Jan Willem Duyvendak & Marco G. Guigni (1995) *New Social Movements in Western Europe: A Comparative Analysis*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Malashenko, Alexei (1993) «Islam versus Communism: The Experience of Coexistence» i Dale F. Eickelman (red.) *Russia's Muslim Frontiers. New Directions in Cross-Cultural Analysis*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Malashenko, Alexey (2000) *Azerbaijan: Between Islam and Turkey*. Transcaspien Project (<http://geocities.com/master8885/Culture/isturk.html>).

- Mamedov, Sochbet (2006) Kto vozvrasjaetsja v Baku iz zarubezjnykh medrese? *Nezavisimaja gazeta* 26. juni.
- McAdam, Doug, John D. McCarthy & Mayer N. Zald (red.) (1996) *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Melucci, Alberto (1989) *Nomads of the Present. Social Movements and Individual Needs in Contemporary Society* (red.: John Keane & Paul Mier). Philadelphia, PA: Temple University Press.
- Melucci, Alberto (1995) «The Process of Collective Identity» i Hank Johnston & Bert Klandermans (red.) *Social Movements and Culture*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Motika, Raol (2001) Islam in Post-Soviet Azerbaijan. *Archive de Sciences Sociales des Religions* (115): 111–24.
- Rasjidoglu, Azer (2003) Vachchabizm – sjiizm: stolknovenie religioznych tetjenij, ili vojna za neft? *Zerkalo* 8. mars.
- Robinson, Glen E. (2004) « Hamas as a Social Movement » i Quentin Wiktorowicz (red.) *Islamic Activism: A Social Movement Theory Approach*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Ro'i, Yaakov (2000) *Islam in the Soviet Union. From World War II to Perestroika*. New York, NY: Columbia University Press.
- Rzayev, Shahin & Rufat Abbasov (2004) Azerbaijan: Embattled Mosque Defiant. *Caucasus Report Service, Institute for War and Peace* (241).
- Safizadeh, Fereydoun (1998) On Dilemmas of Identity in the Post-Soviet Republic of Azerbaijan. *Caucasian Regional Studies* 3 (1) (www.ciaonet.org/olj/crs/crs_1998/crs98_saf01.html).
- Saroyan, Mark (1997) *Minorities, Mullahs, and Modernity: Reshaping Community in the Former Soviet Union* (red.: Edward Walker). Berkeley, CA: University of California Press.
- Shaffer, Brenda (2000) Iran, Islam and the Prospects for Stability in the Caspian Region. *Caucasian Regional Studies* 5 (1–2) (www.ciaonet.org/olj/crs/crs_2000/crs00_shb01.html).
- Snow, David A. & Robert D. Benford (1992) «Master Frames and Cycles of Protest» i Alan D. Morris & Carol McClurg Mueller (red.) *Frontiers in Social Movement Theory*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Useinov, Arif & Daniil Shchapkov (2003) The Head of Caucasian Moslems Has Been Elected for Life in Baku, but He is not Recognized by All of Them. *Russia and the Moslem World* (11): 41–42.
- Wiktorowicz, Quentin (2004) «Introduction. Islamic Activism and Social Movement Theory» i Quentin Wiktorowicz (red.) *Islamic Activism: A Social Movement Theory Approach*. Bloomington, IN: Indiana University Press.

Ideologiska skiljelinjer i post-kommunistiska EU-länder

Susanne Jungerstam-Mulders
pol.dr., överlärare,
Svenska yrkeshögskolan,
Vasa

I grundläggande statsvetenskaplig litteratur om partier och partisystem i Europa är det vanligt att utgå ifrån tesen om «frusna partisystem». Tesen grundar sig på Seymour Martin Lipset och Stein Rokkans teori om politiska skiljelinjer och samhällsklyftor (Lipset & Rokkan [1967] 1990). Något förenklat är utgångspunkten att politiska partier avspeglar samhällsklyftor som uppkommit i de europeiska länderna under den nationella och industriella revolutionen. De samhällsklyftor som avses är klyftan mellan kyrka och stat, mellan centrum och periferi,¹ mellan stad och landsbygd, samt klyftor mellan samhällsklasserna. De sistnämnda motsvarar långt det vi idag oftast kallar socioekonomiska samhällsklyftor. Då partier och partisystem bildades i Europa utvecklades de något olika beroende dels på vilka samhällsklyftor som upplevdes som bestående och relevanta för väljarna, dels vilka klyftor som förmådde mobilisera väljarna till handling. Det påföljande införandet av allmän rösträtt under 1900-talets första hälft bidrog till att samhällsklyftorna «cementeras» inom ramen för så kallade «frusna» partisystem (jfr Mair 1997, Gallagher *et al.* 2001, Berglund *et al.* 2004).

Vid sidan av att det är brukligt att identifiera olika ideologiska skiljelinjer, kategoriserar man ofta partier i «partifamiljer», där olika partier med likartad ideologisk orientering bildar en familj. I Västeuropa har det under de senaste decennierna varit möjligt att urskilja åtta sådana familjer som inkluderar vanligt förekommande partier i många länder: kommunister och nya vänsterpartier, gröna partier, socialdemokrater och arbetarpartier, liberala partier, agrara

¹ Denna klyfta avser motsättningen mellan förvaltningskulturer och mellan maktens centrum och perifera intressen, ofta med språkliga eller etniska förtecken.

eller centerpartier, kristdemokrater, konservativa partier samt ytterhögern (inklusive högerextremistiska, populistiska och rasistiska partier).²

Samma partifamiljer som förekommer på den nationella politiska arenan i de flesta västeuropeiska länder, präglar också EU-parlamentets partisystem. Även här har partisystemet utformats utgående ifrån den socioekonomiskt definierade vänster–höger-dimension som dominerar det politiska fältet nationellt i Västeuropa, och inte utgående ifrån de olika partigruppernas hållning i frågan om EU:s integration eller EU-politik, vilket man kanske hade väntat sig. Enligt till exempel Simon Hix (2005: 184) är således de olika partier som ingår i en och samma partigrupp i EU:s partisystem ofta rätt homogena i frågor som relaterar till deras orientering på en vänster–höger-axel, medan deras position kan variera stort i frågan om EU:s kompetensområden. EU:s partisystem återspeglar med andra ord de centrala drag i ideologisk orientering och bredd i de mera heterogena nationella partisystemen som under en lång tid vuxit fram i västeuropeiska EU-länder (se även diskussionen nedan).

Med den Europeiska Unionens utvidgning år 2004 kom åtta så kallade postkommunistiska länder med i EU-parlamentet: Estland, Lettland, Litauen, Polen, Tjeckien, Slovakien, Ungern och Slovenien.³ Samtliga länder höll EU-parlamentsval i juni 2004. Trots att många befarat att EU-parlamentet genom utvidgningen skulle komma att splittras än mer än tidigare, medförde valen 2004 inga dramatiska förändringar: Majoriteten av de nya medlemmarnas EU-parlamentariker kom att ingå i någon av de etablerade partigrupperna i parlamentet, och de stora partigruppernas relativa storlek förblev nästan oförändrad. Däremot förändrades ländernas representation inom grupperna, nya partigrupper bildades där gamla upplöstes, och 29 ledamöter tog plats som obundna (se till exempel Lodge 2005, Hix 2006).⁴

Mot bakgrund av ovanstående tar denna artikel sin utgångspunkt i de ideologiska skiljelinjer som kännetecknar de västeuropeiska partisystemen, och som också kommit att bli kännetecknande för EU-parlamentets partisystem. Därefter skiftar fokus till de postkommunistiska EU-länderna, varvid avsikten är att identifiera de ideo-

2 Se till exempel Gallagher *et al.* (2001) i frågan om partier och partisystem i Europa och Lane & Ersson (1994) i frågan om partier och ideologier i Västeuropa.

3 Denna artikel omfattar inte den senaste EU-utvidgningen år 2007, då Bulgarien och Rumänien blev EU-medlemmar.

4 Se även Lodge (2005) med avseende på landsspecifika beskrivningar av EU-valen 2004 för samtliga 25 EU-länder.

logiska dimensioner, skiljelinjer och sakfrågor som karakteriserar partisystemen i de forna kommuniststater som numera ingår i den Europeiska Unionen. Empirin bottnar i landsspecifika fallstudier, varvid diskussionen tar fasta på det specifika snarare än det generella i syfte att söka de egenartade ideologiska skiljelinjer som ligger till grund för vart och ett av de studerade länderna.⁵ Avslutningsvis försöker artikeln ge ett tentativt svar på i hur stor utsträckning de postkommunistiska partisystemen återspeglar samma eller liknande ideologiska dimensioner som partisystemen i de «gamla» EU-länderna.

Partier och ideologier i EU-parlamentet

Efter valen år 2004 organiserade de nationella partierna sig i sju partigrupper i EU-parlamentet. Agrara och centerpartier samarbetar sedan länge med liberala partier inom den liberala partigruppen Alliansen för liberaler och demokrater för Europa (ALDE, tidigare ELDR), medan kristdemokrater och konservativa samarbetar inom det Europeiska folkpartiet och europademokrater (EPP-ED).⁶ Socialdemokratiska partier och arbetarpartier bildar också en gemensam grupp, Socialdemokratiska gruppen i Europaparlamentet (PES), liksom de gröna och regionala partierna inom De gröna/Europeiska fria alliansen (GRE-EFA), och den nordiska nya vänstern och postkommunisterna inom Europeiska enade vänstern/Nordisk grön vänster (EUL-NGL). Härutöver formades efter det senaste EU-valet 2004 grupperna Unionen för nationernas Europa (UEN) och Självständighet/Demokrati (IND-DEM), vilka omfattar både EU-kritiska partier, ytterhögerpartier och andra partier som ställvis är svåra att kategorisera ideologiskt.⁷

Tabell 1 visar de olika partigruppernas andel av mandaten i EU-parlamentet efter valen 2004, samtidigt som den anger skillnaden

5 Artikelns landsspecifika empiri och vissa delar av den teoretiska diskussionen bygger vidare på artiklar som ingår i boken *Post-Communist EU Member States: Parties and Party Systems* (2006) som skribenten redigerat. Ett stort tack riktas till bokens medförfattare som bidragit med tidsenliga, detaljrika och analytiska beskrivningar av partier och partisystem i ifrågavarande länder, av partiernas ideologier och organisationer, av val och valarbeteende, samt av partisystemens strukturer.

6 Här enas de konservativa och kristdemokraterna särskilt av deras socioekonomiskt högerorienterade politik, medan inställningen till individualiseringen och samhällets sekularisering utgör en vattendelare för många av partierna i gruppen.

7 För en ingående beskrivning och diskussion kring EU:s politiska system, se Hix (2005). På senare tid har även gruppen Identitet, tradition och suveränitet (ITS) bildats i EU-parlamentet, men denna grupp är här utelämnad då studien baserar sig på partiets grupptillhörighet omedelbart efter valen 2004.

i fördelningen av mandat i de olika grupperna mellan «gamla» EU-länder och de åtta postkommunistiska länderna.

Tabell 1. En jämförelse av andelen ledamöter i nya och gamla EU-medlemsländer per partigrupp i EU-parlamentet (i %)

	EUL-NGL	GRE-EFA	PES	ALDE	EPP-ED	Övriga*
Gamla EU-länder	5,9	7,0	29,6	11,7	35,3	10,4
Postkommunistiska EU-länder**	4,0	0,7	18,5	11,9	42,4	22,5
Skillnad nya och gamla medlemmar***	-1,9	-6,3	-11,1	+0,2	+7,1	+12,1

* Övriga inkluderar UEN och IND-DEM jämte självständiga, obundna partier.

** Här inkluderas inte Cypern och Malta som blev EU-medlemmar samtidigt som de åtta postkommunistiska länderna.

*** Det totala antalet ledamöter för gamla EU-medlemmar i EU-parlamentet är 570 medan de nya medlemsländer som i detta sammanhang tagits i beaktande har sammanlagt 151 ledamöter.

Källa: egna uträkningar baserade på Nordsieck (2004).

Vid en första anblick kan noteras att det föreligger vissa skillnader i frågan om «spridning» mellan nya och gamla EU-medlemmar. Den mest framträdande skillnaden är att de nya EU-medlemmarna har en betydligt större andel ledamöter inom kategorin «övriga» än de gamla EU-medlemsländerna, det vill säga de har ett förhållandevis stort antal ledamöter som representerar partier som inte ingår i de så kallade «traditionella», etablerade partigrupperna. Dessa partier har antingen inte accepterats av de etablerade grupperna, eller också frivilligt valt att fungera som självständiga eller att ingå samarbete inom IND-DEM eller UEN.

Skillnaden förklaras till stor del av att «övriga» är största «partigruppen» för både Polen och Lettland med 42,6 respektive 44,4 procent av ländernas platser i EU-parlamentet. I frågan om Polen finns visserligen tre olika partier med i gruppen «övriga», medan andelen lettiska mandat uteslutande omfattar Alliansen för faderland och frihet (TB/LNNK), ett parti som fungerade som regeringsparti i alla koalitionsregeringar i Lettland under perioden 1995–2004. Också för Slovakiens del gäller att det långvariga regeringspartiet Folkpartiet–Rörelsen för ett demokratiskt Slovakien (LS-HZDS), som tog 20 procent av Slovakiens platser, ingår i kategorin «övriga». De litauiska «övriga», som utgör drygt 15 procent av Litauens mandat, är fördelade mellan Liberala demokratiska partiet (LDP) och Bönder och nya demokratiunionen (VNDS). Tjeckien har två mandat i kategorin «övriga» (8 procent), medan Slovenien, Ungern

och Estland inte har några ledamöter alls inom denna kategori.

Det bör naturligtvis noteras att man inte kan dra långtgående slutsatser om ideologisk orientering och ideologisk «bredd» i olika partisystem på basis av länders och partiers representation i EU-parlamentet, samt att jämförelser mellan EU:s partisystem och nationella partisystem måste göras med försiktighet: Ofta ställer en del andra partier upp i EU-parlamentsval än i nationella val, valmatematiken kan vara olika i nationella och EU-val, och EU-val betraktas dessutom ofta som ett andra rangens val. Effekterna av det sistnämnda är bland annat att valdeltagandet ofta är lägre än i nationella val, och att väljare tenderar att rösta annorlunda i EU-val än i nationella val. Medan väljarna i många länder röstar «strategiskt» i nationella val, till exempel på ett parti som sannolikt blir invalt och/eller kan delta i ett regeringssamarbete, kan väljarna i EU-val rösta på ett mindre parti som kanske står dem närmare hjärtat och/eller som representerar enskilda sakfrågor. Många väljare utnyttjar också EU-val för att visa på eventuellt missnöje med regeringspolitiken på hemmaplan (jfr Hix 2005: 193–96). Följaktligen bör man hålla i minnet att de styrkeförhållanden som råder i EU-parlamentet inte nödvändigtvis avspeglar förhållanden i det enskilda landet.

Det ovanstående till trots tyder förekomsten av ett större antal partier från de postkommunistiska länderna – inklusive partier som länge varit eller är i regeringsposition – i kategorin «övriga» (tabell 1), på att det inte är helt oproblematiskt att passa in ens de mest centrala partipolitiska aktörerna i de nya medlemsländerna i de «traditionella» västeuropeiska partigrupperna. Med detta som utgångspunkt förefaller det sannolikt att den ideologiska orienteringen i flera av de nya medlemsländerna åtminstone delvis avviker från det traditionellt socioekonomiskt definierade vänster–högerorienterade partifältet som dominerat de västeuropeiska partikartorna, och som återspeglas i EU-parlamentets partigrupper. I det följande är avsikten att se närmare på de ideologiska skiljelinjer som karakteriserar de åtta postkommunistiska länderna som blev EU-medlemmar år 2004.

Ideologiska skiljelinjer i postkommunistiska EU-medlemsländer

Ända tills för bara några år sedan var det enligt många forskare ännu inte möjligt att avgöra huruvida de postkommunistiska ländernas partisystem höll på att utvecklas i enlighet med motsvarande dimensioner som Lipset och Rokkan hade identifierat i väst. Istället

ansågs endast den kommunistiska–antikommunistiska dimensionen vara relevant under de första åren av demokrati (jfr Lewis 2000: 144–45, Benoit & Laver 2006: 2).

Småningom kom denna dimension dock att ersättas av två ideologiska dimensioner av betydelse för väljarkåren: den socioekonomiska dimensionen och en så kallad kulturell dimension. Med den sistnämnda dimensionen avsågs den klyfta som uppstod i motsättningen mellan universalism och partikularism, mellan det traditionella och det moderna, mellan det sekulära och det konfessionella, och slutligen mellan det nationella och det paneuropeiska (Jasiezić 2003). Senare verkar det som om ytterligare en förskjutning skulle ha skett. På basen av en omfattande undersökning, där experter fått bedöma både olika partiers placering i flertalet sakfrågor och vilken prioritet olika dimensioner har i den nationella politiken, visar Kenneth Benoit och Michael Laver (2006: 164–65) att det ter sig som om postkommunistiska länder uppvisar större variation än andra länder, både i Västeuropa och övriga västvärlden. Dessutom finner de att det förekommer ett större antal dimensioner i de postkommunistiska länderna än i väst, som därtill prioriteras något annorlunda (*ibid.*: 114). Här måste dock noteras att en del av de dimensioner som återfinnes i de postkommunistiska länderna inte undersökts i Västeuropa, vilket naturligtvis kan ge en skev bild av verkligheten.

I frågan om ideologisk orientering och jämförelsen mellan olika system finns ett flertal strategier för analys. Man kan se till partiers historia, ursprung och utveckling (jfr Berglund *et al.* 2004), man kan analysera politiska program och principförklaringar och man kan jämföra hur partier har agerat i olika sakfrågor. Ytterligare kan man klassa partier efter namn eller självbeteckning, eller också se till deras kontaktyta och samarbete enligt principen «säg mig vilka dina vänner är så säger jag vem du är» (Mair & Mudde 1998, se även Gallagher *et al.* 2001: 202–03). Av dessa är särskilt den strategi som bygger på namn och självbeteckning bedräglig i frågan om de nya partier som såg dagens ljus de första åren efter kommunismens fall, eftersom många av dessa snabbt ändrade karaktär efter de första turbulenta åren. Däremot utgör både en historiskt-sociologiskt förankrad analys och en jämförelse av program eller politisk aktivitet i centrala sakfrågor båda utmärkta strategier för förståelse och jämförelse av ideologiska dimensioner och skillnader och/eller likheter i ideologisk orientering.

Detta kan förvisso göras på olika sätt. Som nämnt ovan har en omfattande expertundersökning gjorts utgående ifrån strukturerande enkäter (Benoit & Laver 2006, McElroy & Benoit 2007). Nackdelen

med detta är att man bygger på på förhand fastställda dimensioner, och att «som man frågar får man svar». Frågan är vidare om partisystem som ännu inte helt konsoliderats kan ges en sanningsenlig bedömning i breda jämförande undersökningar. Här kan kvalitativa fallstudier utgöra en bättre grund, utgående ifrån vilka man kan dra slutsatser om likheter och olikheter också på ett mera generellt plan. Diskussionen nedan bygger uteslutande på dylika landsspecifika fallstudier, där enskilda landsexperter analyserat partisystem och ideologiska dimensioner i de åtta postkommunistiska länderna som gick med i EU år 2004.

Estland

Ser man till det estniska partisystemet var ett utmärkande drag att man i det närmaste saknade relevanta och starka vänsterorienterade partier fram till EU-valen år 2004. Istället fick höger- och centerorienterade partier över 80 procent av rösterna i valen 1995–2003, varvid Centerpartiet och det konservativa Res Publica var de största partierna efter 2003 års val. Koncentrationen av röster till partier i mitten och höger i det politiska spektret bottnar i första hand i den motsättning som arvet efter sovjettiden medförde. I jämförelse med andra postkommunistiska länder förklarar det kommunistiska förflutna emellertid inte varför vänstern förblev så anonym så länge. Däremot är det enligt Evald Mikkel möjligt att antikommunismen i kombination med att estnisk politik kommit att kännetecknas av en utpräglad pragmatism – av fokus på sakfrågor och av populistisk retorik att döma – gjort att vänstern har haft ännu svårare att hävda sig i Estland än i flera av de övriga postkommunistiska länderna (Mikkel 2006). Idén om att en pragmatisk orientering – om inte rent av opportunism – länge underminerade framväxten av genuina ideologiska skillnader stöds även av Mikko Lagerspetz och Henri Vogt (2004: 75).

Enligt Mikkel (2006) började de nya ideologiska skiljelinjerna dock framträda från mitten av 1990-talet. I första hand innebar detta att en spirande socioekonomisk dimension började etablera sig i politiken, samtidigt som minoritetsfrågor ledde till uppkomsten av en etnisk-kulturell dimension (jfr även Lagerspetz & Vogt 2004: 74–77). Dessutom gav samhällsstrukturen utslag på en urban–rural dimension, i konflikten mellan stadsbaserade och landsbygdsorienterade intressen, en dimension som fortsättningsvis ter sig relevant. Men då det estniska partisystemet inte riktigt funnit sin form, vilket de frekventa partisplittringarna och den stora väljarrörligheten vittnar om, finner man lätt att ingen av ovanstående dimensioner

kan anses vara helt utslagsgivande för en varaktig ideologisk orientering. Istället menar Mikkel (2006) att det estniska partisystemet fortfarande karakteriseras av en hög grad av pragmatism, och att det ännu inte är helt konsoliderat i ideologiska termer, en slutsats som förvisso delas av Lagerspetz och Vogt (2004: 80).

Lettland

I Lettland kan man iaktta en förskjutning från dimensionen kommunism–antikommunism och etniska frågor mot socioekonomiska frågor, inklusive ekonomisk tillväxt, hälsovård och välfärdsfrågor. Därtill har mycket utrymme getts sakfrågor som berör trygghet, korruption och rättssäkerhet, samt utrikespolitik (Pabriks & Štopenberga 2006). Varaktiga ideologiska klyftor är dock något svårare att identifiera: här menar Hermann Smith-Sivertsen (2004) att självständigheten, en etnisk klyfta, klyftan mellan de rurala och urbana intressena, samt en klyfta mellan moderniseringens förlorare och arbetsmarknadens eliter genomsyrar partisystemet. Den sistnämnda dimensionen har mycket gemensamt med det vi vanligtvis benämner den socioekonomiska dimensionen, vars framväxt även Artis Pabriks och Aiga Štopenberga (2006) noterar. Enligt dessa positionerar sig partier allt oftare i förhållande till statens roll i marknadsekonomin och privatiseringen av statsägda företag, samt i frågan om statens ansvar för uppbyggnaden av den sociala tryggheten.

Därutöver lyfter även Pabriks och Štopenberga fram den etniska dimensionen/nationell identitet (främst nationalitetsfrågor) som en betydande konfliktdimension under hela 1990-talet. Frågan om de närmare 30 procent av landets befolkning som saknar lettiskt medborgarskap, och därmed politiska rättigheter, är något som så gott som alla lettiska partier tar ställning till i sina partiprogram. Avsaknaden av politiska rättigheter har lett till en alienation mellan denna (främst rysktalande) del av befolkningen och de politiska partierna, samtidigt som frågan också varit av betydelse i landets internationella kontakter (Pabriks & Štopenberga 2006).

Litauen

Politiska skiljelinjer i Litauen ter sig överlag lika svåra att identifiera som i Estland och Lettland. Kjetil Duvold och Mindaugas Jurkynas (2004: 133) finner att det politiska systemet i Litauen utgick från en *tabula rasa* då landet blev självständigt. Trevande

sökte det politiska systemet sina former utgående ifrån en kulturell och värdeladdad grund, där regimen orientering i frågan om det kommunistiska förflutna stod centralt. Duvold och Jurkynas finner dock att samma vänster–höger-dimension som dominerar i väst också med tiden kommit att bli den viktigaste dimensionen i litauisk politik (Duvold & Jurkynas 2004: 144). Detta motsägs dock av Ainė Ramonaitė (2006), som menar att det fortfarande egentligen bara finns en politisk samhällsklyfta i Litauen i «rokkaniansk» bemärkelse: den kommunistiska–antikommunistiska dimensionen som manifesteras bland annat i antagonismen mellan landets för närvarande största parti, det mittenorienterade Arbetarpartiet, och det konservativa Hemlandsunionen (det tredje största partiet i det senaste valet).

Betydelsen av den kommunistiska–antikommunistiska klyftan håller visserligen på att avta – varvid Ramonaitė finner att en ny religiös-moralisk konfliktdimension, jämte en urban–rural konfliktdimension och en spirande ekonomisk konfliktdimension gör sitt inträde. Av dessa visar hon att det ändå ter sig som om den religiösa-moraliska dimensionen förklarar väljarbeteende bäst, eftersom väljarnas kyrklighet korrelerar rätt väl med både den kommunistiska–antikommunistiska dimensionen *och* med väljarnas ekonomiska orientering: väljare som ofta besöker kyrkan tenderar att stöda kristdemokrater och konservativa partier, partier som samtidigt ställer sig negativa till kommunismens tankevärld och (i princip) förespråkar liberala eller konservativa ekonomiska värderingar. Däremot visar Ramonaitė också på att partiernas ekonomiska orientering är inkonsekvent – inte sällan står partiets ekonomiska orientering i bjärt kontrast till partiets självbeteckning. Av anledningar som dessa finner hon att den socioekonomiska dimensionen i dagens läge måste ses som svagt förankrad.

Polen

I en mycket ingående analys av utvecklingen av Polens politiska system finner Aleksander Szczerbiak (2006) att man generellt sett kan placera in de flesta av Polens många politiska partier i fyra olika «block». För det första finns det partier som tar utgångspunkt i socialdemokratiska och kommunistiska sympatier. Dessa partier representerar allmänt taget sekulariserade väljare som har en förlåtande inställning gentemot kommunismen och kommunismens arv. För det andra förekommer konservativa, nationalistiskt-populistiska partier som har en starkt antikommunistisk profil. Dessa stöds

framför allt av religiösa väljare. För det tredje finns det partier som ingår i det Szczerbiak kallar post-Solidaritet-blocket, det vill säga partier med en liberal marknadsorientering som inbegriper antikomunism. Slutligen förekommer även partier som har en rural/agrar profil och vädjar till väljare som kan karakteriseras som förlorarna i omvandlingen till liberal marknadsekonomi. Dessa partier är ideologiskt sett oftast negativt inställda till marknadsreformerna, och består till stor del av bönder och småföretagare. Kyrkliga/religiösa värden spelar ofta en stor roll i dialogen mellan partiblocken, liksom ställningstaganden som rör nationalism versus internationalism.

I likhet med i många av de övriga länderna framträder i Polen en socioekonomisk dimension. Än mer betydande, enligt Szczerbiak (2006), är emellertid den moralisk-kulturella (historiska) dimensionen. Här dominerar skiljelinjen mellan de moraliskt-kulturella och religiöst-nationalistiska intressena versus de sekulariserade, internationalistiska marknadsorienterade intressena.

Tjeckien

Till skillnad från övriga postkommunistiska EU-länder ter det sig som om Tjeckien snabbt utvecklat ett partisystem som i det närmaste kan karakteriseras som endimensionellt på en socioekonomisk axel. Den slutsatsen drar åtminstone Petr Kopecký (2006) på basen av ett flertal källor. Partierna för till exempel valkampanjer primärt kring teman som rör social säkerhet, beskattning, omfördelningspolitik och statens inflytande över ekonomin. Därtill tenderar regeringskoalitioner att följa tydliga ideologiska skiljelinjer, med höger–mitten och vänster–mitten koalitioner. Härvidlag utgjorde Vladimír Špidlas regering 2002–04 den mest motsättningsfulla koalitionen hittills, då det Socialdemokratiska partiet (ČSSD) och Kristdemokraterna (KDU-ČSL) ingick i minoritetsregering med den högerliberala Frihetsunionen. Regeringen avgick dock i förtid till följd av intern oenighet, vilket insinuerar att avsaknaden av ideologisk koherens i regeringen blev ett problem för en minoritetsregering.

Trots att den socioekonomiska dimensionen fick en klart dominerande ställning i Tjeckien betydligt tidigare än i övriga postkommunistiska länder, föreligger numera även analyser som lyfter fram betydelsen av nya, framväxande dimensioner. Kopecký (2006) omnämner exempelvis diskussionen om familjens roll, abort, eller droganvändning, som sammanfaller med den moralisk-kulturella dimension som varit aktuell i frågan om Litauen och Polen. Ett fåtal partier har även försökt lyfta fram nationalistiska teman på

den politiska agendan. Zdenka Mansfeldová (2004: 234, 238) går dock steget längre, och argumenterar för att det de facto uppkommit en nationalistisk–kosmopolitisk dimension som innefattar den nationalism Kopecký omtalar – men som är djupare rotad än vad Kopecký finner belägg för. Mansfeldová lyfter fram den etniska dimension som berör immigrations- och minoritetspolitik, men även «den tyska frågan». Däremot finner även Mansfeldová att varken kyrka–stat, urbana–rurala intressen eller samtida nya gröna värden fått någon genomslagskraft (*ibid.*: 238–39).

Slovakien

Fram till 1 januari 1993 utgjorde Slovakien en del av Tjeckoslovakien. Liksom i alla andra postkommunistiska stater dominerades politiken i Tjeckoslovakien under den första tiden efter införandet av demokrati av samhällsklyftor knutna till arvet som kommunismen lämnat efter sig (Rybář 2006). I den slovakiska delen av landet var de främsta politiska aktörerna som spelade på denna konfliktdimension det kommunistiska partiet och antivåldsrörelsen, en paraplyorganisation som tydligt markerade en antikommunistisk hållning. Därtill förekom, enligt Rybář, en konfliktdimension mellan kyrka och stat (en fråga som särskilt engagerade det kommunistiska partiet och kristdemokraterna som motpoler), en ekonomisk dimension som i grunden handlade om bibehållandet av planekonomi versus införandet av marknadsekonomi, samt en konfliktdimension mellan centrum och periferi. Den sistnämnda tog sig två former: å ena sidan utgjorde den en konfliktdimension mellan slovakiska (perifera) intressen och tjeckiska (dominanta) intressen. Å andra sidan fanns även en centrum–periferi-konflikt inom Slovakien, mellan slovakiska och ungerska minoritetsintressen. I en mycket detaljerad analys av dominanta sakfrågor finner också Kevin Deegan-Krause (2004) motsvarande dimensioner, må vara att han delar in sakfrågorna i ekonomi, nation och auktoritet, kompletterat med frågan om integration (särskilt förhållningssätt mot EU).

Bildandet av Rörelsen för ett demokratiskt Slovakien (HZDS) år 1992 kom att vara avgörande för slovakisk politik under många år framåt. Partiet kritiserade de dåvarande regeringspartierna hårt, liksom den ekonomiska politiken och de federala lösningar som rådde. Efter delningen av Tjeckoslovakien år 1993 präglade HZDS politiken i Slovakien mycket starkt, fram till år 2000. Partiet uppfattades av en del som de slovakiska intressenas försvarare, förespråkare för kristna traditioner och försvarare av moderniseringsens förlorare.

Men partiets metoder var också auktoritära – Rybář (2006) menar att den främsta konfliktdimensionen som återspeglades i slovakisk politik under åren 1994–2000 utgjordes av frågan om regimens utformning. Först efter det att HZDS förlorade sin starka ställning uppstod utrymme för den etniskt laddade centrum–periferi-frågan, den moralisk-kulturella dimension som rör värderingar, familjeliv, frihet till abort, samt ett återuppväckt intresse för ekonomiska frågeställningar (Rybář 2006, jfr även Deegan-Krause 2004).

Ungern

Också i Ungern var det ideologiska spektret under tidigt 1990-tal rätt grumligt – på ett undantag när, nämligen i frågan om den kulturella identiteten. Enligt Zsolt Enyedi (2006) utkristalliserades de kulturella frågorna i ett tidigt skede som ideologiska vattendelare, varvid man i slutet på 1990-talet kunde särskilja två dimensioner som delade det ideologiska fältet. Den första skiljelinjen gick mellan den klerikala, antikommunistiska och nationalistiska högern och de antiklerikala, internationalistiska socialisterna (se även Tóka 2004: 322). Den nationalistiska skiljelinjen var en samhällsklyfta med långa traditioner, först i förhållandet till ungrarnas position i det habsburgska riket, under mellankrigstiden i förhållandet till den judiska befolkningen samt inkorporeringen av landområden som gått förlorade under första världskriget, och slutligen i förhållandet till Sovjetunionen (Enyedi 2006: 182).

Den andra dimensionen som framträdde under 1990-talet delade partifältet mellan socialister och kristdemokrater å ena sidan, och liberaler å andra sidan. Denna dimension handlade främst om (anti-) kommunism och ekonomisk orientering. Men Enyedi (*ibid.*) finner att den andra, mera ekonomiskt orienterade dimensionen snabbt kommit i skymundan. Därmed karakteriseras det ideologiska fältet i Ungern idag särskilt av distinktionen mellan det nationalistiska och internationalistiska, mellan klerikalism och sekularisering, och mellan aktörer som bedömer det kommunistiska förflutna på olika sätt – eller av en kulturell dimension, om man så vill. Ekonomi utgör ingen stark dimension eftersom samtliga dominanta politiska aktörer förhåller sig rätt lika till marknadsekonomi och ekonomiska reformer (Tóka 2004: 322).

Slovenien

Utöver den allestädes närvarande kommunistiska–antikommunistiska skiljelinjen uppvisar det slovenska partisystemet en tydlig ideologisk polarisering i frågan om traditionalism versus modernitet – eller mellan det urbana och rurala, och mellan det konservativa, klerikala och det sekulariserade, frisinna liberala (Fink-Hafner 2006). Denna dimension överensstämmer långt med de polska, litauiska och ungerska moraliskt-kulturella konfliktdimensionerna. Samtidigt verkar det inte finnas belägg för en historiskt-nationalistisk dimension och konflikter som rör etnicitet eller nationsbyggande i samma bemärkelse som i Ungern eller Slovakien. Dels har Slovenien en särdeles homogen befolkning, dels har enigheten kring självständighetsprocessen jämte anslutningen till EU varit stor (Zajc & Boh 2004: 340–42)

Trots avsaknaden av en historiskt-nationalistisk dimension eller en skiljelinje i frågan om nationalistisk och kosmopolitisk orientering, finner Danica Fink-Hafner (2006) att partisystemet ger utrymme för ett antal sekundära skiljelinjer. Detta är främst i sakfrågor som rör social tillhörighet och minoritetsrättigheter (inklusive genusfrågor) och värdebatten om individuella friheter och/eller rättigheter (till exempel konstgjord befruktning, prostitution, registrering av partnerskap etc). Även dessa frågor kan visserligen inkorporeras i den moraliskt-kulturella (eller kulturellt-religiösa) dimensionen, så som fallet var till exempel i Polen. Drago Zajc och Tomaž Boh (2004: 343–44) menar att frågorna som rör livsstil och den katolska kyrkans roll utgör en av de mest långlivade samhällsklyftorna i Slovenien och reflekteras i partisystemet, även om de kristna värderingarna och kyrkans roll också kan tolkas som överlappande med den kommunistiska–antikommunistiska dimensionen.

Utöver ovanstående tillkommer en socioekonomisk dimension, som fortfarande överlappar den kommunistiska–antikommunistiska dimensionen, och periodvisa uppsving av «gröna» frågor. De sistnämnda har inte vunnit mycket utrymme i övriga postkommunistiska länder, men kan här ses som ett utslag på dimensionen som delar samhället och partier i det traditionella och moderna och i det rurala och det urbana (Zajc & Boh 2004, Fink-Hafner 2006).

Jämförande perspektiv – och en tentativ konklusion

En jämförelse mellan de åtta postkommunistiska EU-länderna ger vid handen att partisystemet i endast ett av länderna, Tjeckien, kan karakteriseras uteslutande utgående ifrån en socioekonomisk

dimension, lik den västeuropeiska vänster–höger-axeln. Det som då avses är framför allt positioneringen i frågan om ekonomisk politik, statens versus individens ansvar för var och ens välfärd, fördelnings- och beskattningspolitik, social service, privatisering etc. Dessa frågor återkommer dock som en sekundär dimension – eller som en framväxande, om än inte ännu helt etablerad dimension – i flera länder, främst i Lettland, men också i Estland, Litauen och Slovakien. I Polen ter sig den socioekonomiska dimensionen som mindre viktig, liksom i Slovenien, där den sammanfaller med den kommunistiska–antikommunistiska dimensionen, medan den kommit helt i skymundan i Ungern, där makteliten överlag har en rätt homogen syn på ekonomi.

Däremot framträder flera andra dimensioner som närvarande – och ställvis dominanta – i flera av de postkommunistiska partisystemen. Särskilt de moraliskt-kulturella (eller kulturellt-religiösa om man så vill), nationalistiskt-kulturella och historiskt-kulturella frågorna betonas i flera av länderna. Här tenderar framför allt partisystemen i Litauen och Polen att formas utgående från moraliskt-kulturella frågeställningar (klerikalism, kristen kyrklighet och värden förankrade i kristen livssyn), samtidigt som mycket av tematiken som kan härledas till den kristna traditionen också vunnit gehör i länder som Slovakien och Slovenien. I Ungern har partisystemet utformats rätt entydigt längs med en nationalistiskt-kulturell dimension som kommit att dominera politiken och det ideologiska spektret. Här hänger ovanstående frågor starkt samman med minoritetsfrågor och den nationella identiteten versus andra identiteter. I «rokkiansk» mening kunde vi här även tala om en polarisering mellan centrum och periferi, det vill säga mellan den dominanta kulturen och subkulturen, varvid det ter sig som om Ungern än idag karakteriseras av att somliga politiska strömningar försvarar den egna kulturella identiteten som om den vore «perifer» och hotad av andra kulturer.

Konflikten mellan centrum och periferi återkommer också starkt i det politiska fältet i Slovakien under 1990-talet, liksom i någon utsträckning i Lettland, där minoritetsfrågorna präglat politiken trots att – eller på grund av att – en stor del av den rysktalande minoriteten inte har politiska rättigheter. Likaledes manifesteras konflikten mellan det urbana och det rurala (som sammanfaller med det traditionella och det moderna) särskilt inom partisystemen i Estland och Slovenien. Denna dimension överlappar i Slovenien till stora delar den moraliskt-kulturella dimensionen.

Utgående ifrån det ovan sagda ter det sig tydligt att de nya EU-

medlemsländerna inte till alla delar motsvarar den västeuropeiska konstruktionen av en socioekonomiskt definierad vänster–högerdimension – även om de västeuropeiska partisystemen naturligtvis inte heller enbart och uteslutande kan kategoriseras utifrån en enda dimension.⁸ Vid jämförelsen av de ideologiska dimensioner som identifierats i de nya EU-ländernas partisystem och hur partierna samarbetar med västeuropeiska partier i EU-parlamentet framträder dock en något motstridig bild.

Till exempel har Tjeckien, det enda land vars partisystem förhållandevis entydigt formats utgående ifrån socioekonomiska samhällsklyftor, drygt åtta procent av landets EU-parlamentariker i kategorin «övriga» (jfr tabell 1). Detta är visserligen mindre än genomsnittet för de gamla EU-medlemsländerna (10,4 %), vars ledamöter i många fall kommer från anti-EU-partier som inte finns representerade på nationell nivå. Ungern, Estland och Slovenien, som inte verkar orientera sig primärt efter en socioekonomisk dimension, har emellertid ingen representation utanför de traditionella partigrupperna. Detta pekar på att ländernas mandat i de olika grupperna i EU-parlamentet sannolikt utgör en bristfällig indikator på relevanta ideologiska skiljelinjer i den nationella politiken.

De övriga postkommunistiska länderna i denna artikel har dock representation utanför de traditionella partigrupperna, varvid särskilt Polen och Lettland avviker med över 40 procent av sina ledamöter i kategorin «övriga», medan Slovakien har 21 och Litauen 15 procent (jfr ovan). Detta stämmer väl överens med den skissering av det ideologiska spektret som gjordes ovan, varur framgår att den socioekonomiskt definierade vänster–höger-axeln är sekundär i ovanstående länder. Således torde det inte vara helt ologiskt att en del av de meningsskiljaktigheter som ligger till grund för den något större oviljan bland postkommunistiska länder att ingå samarbete inom de etablerade EU-partigrupperna, åtminstone delvis bottnar i grundläggande ideologiska skillnader mellan de etablerade EU-partierna och de postkommunistiska medlemsstaternas ledamöter. På basen av ovanstående ter det sig dessutom rätt entydigt som om de ideologiska dimensionerna i de postkommunistiska länderna avviker rätt mycket från de etablerade strukturer som definierar partisystem i västra Europa.

Frågan som därefter uppkommer är huruvida de nya EU-ländernas partisystem med tiden ändå kommer att utvecklas allt mer

8 Således har till exempel Arend Lijphard ([1981] 1990) identifierat sju olika dimensioner i västeuropeisk politik under 1970- och 1980-talen, varav den socioekonomiska visserligen förekommer mest frekvent.

mot den generella västeuropeiska modellen – eller om det är det västeuropeiska, «frusna» partisystemet som kommer att ändra karaktär så att det närmar sig det central- och östeuropeiska. Det är även möjligt att de västeuropeiska nationella partisystemen redan nu håller på att ändra karaktär, men att de ännu inte bytt skepnad: de västeuropeiska partisystemen kanske redan idag kunde karakteriseras utgående ifrån andra dimensioner än dem vi är vana att hantera, men att etablerade strukturer, en stark partiloyalitet särskilt hos de äldre väljarna och etablerade tolkningsdiskurser upprätthåller status quo. Ett tredje alternativ är att det politiska spektret inom EU blivit varaktigt mera diversifierat, varvid man på det generella planet kan utgå ifrån att de nya EU-länderna fört med sig en större ideologisk vidd, och att de förhållandevis stora skillnaderna mellan nya och gamla EU-medlemsländer i politisk kultur och ideologisk bredd utgör ett nytt kännetecken för europeisk politik. Idag ter det sig dock ännu svårt att avgöra vilket av ovanstående alternativ som bäst kommer att motsvara framtidens europeiska partisystem.

Litteratur

- Benoit, Kenneth & Michael Laver (2006) *Party Policy in Modern Democracies*. New York, NY: Routledge.
- Berglund, Sten, Joakim Ekman & Frank Aarebrot (2004) «The Challenge of History in Central and Eastern Europe» i Sten Berglund, Joakim Ekman & Frank Aarebrot (red.) *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Deegan-Krause, Kevin (2004) «Slovakia» i Sten Berglund, Joakim Ekman & Frank Aarebrot (red.) *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Duvold, Kjetil & Mindaugas Jurkynas (2004) «Lithuania» i Sten Berglund, Joakim Ekman & Frank Aarebrot (red.) *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Enyedi, Zsolt (2006) «The Survival of the Fittest: Party System Concentration in Hungary» i Susanne Jungerstam-Mulders (red.) *Post-Communist EU Member States: Parties and Party Systems*. Aldershot: Ashgate.
- Fink-Hafner, Danica (2006) «Slovenia: Between Bipolarity and Broad Coalition-Building» i Susanne Jungerstam-Mulders (red.) *Post-Communist EU Member States: Parties and Party Systems*. Aldershot: Ashgate.
- Gallagher, Michael, Michael Laver & Peter Mair (2001) *Representative Government in Modern Europe. Institutions, Parties and Governments*. Boston, MA: McGraw-Hill.
- Hix, Simon (2005) *The Political System of the European Union*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Jasiewicz, Krzysztof (2003) «Elections and Voting Behaviour» i Stephen White, Judy Bratt & Paul G. Lewis (red.) *Developments in Central and East European Politics*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Jungerstam-Mulders, Susanne (2006) *Post-Communist EU Member States: Parties and Party Systems*. Aldershot: Ashgate.
- Kopecký, Petr (2006) «The Rise of the Power Monopoly: Political Parties in the Czech Political System» i Susanne Jungerstam-Mulders (red.) *Post-Communist EU Member States: Parties and Party Systems*. Aldershot: Ashgate.
- Lagerspetz, Mikko & Henri Vogt (2004) «Estonia» i Sten Berglund, Joakim Ekman & Frank Aarebrot (red.) *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Lane, Jan-Erik & Svante Ersson (1994) *Politics and Society in Western Europe*. London: Sage Publications.
- Lewis, Paul G. (2000) *Political Parties in Post-Communist Eastern Europe*. New York, NY: Routledge.
- Lijphart, Arend ([1981] 1990) «Dimensions of Ideology in European Party Systems» i Peter Mair (red.) *The West European Party System*. Oxford: Oxford University Press.
- Lipset, Seymour Martin & Stein Rokkan ([1967] 1990) «Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments» i Peter Mair (red.) *The West European Party System*. Oxford: Oxford University Press.
- Lodge, Juliet (red.) (2005) *The 2004 Elections to the European Parliament*. Houndmills: Palgrave Macmillan.

- Mair, Peter (1997) *Party System Change. Approaches and Interpretations*. Oxford: Clarendon Press.
- Mair, Peter & Cas Mudde (1998) The Party Family and its Study. *Annual Review of Political Science* 1: 211–29.
- Mansfeldová, Zdenka (2004) «The Czech Republic» i Sten Berglund, Joakim Ekman & Frank Aarebrot (red.) *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. Cheltenham: Edward Elgar.
- McElroy, Gail & Kenneth Benoit (2007) Party Groups and Policy Positions in the European Parliament. *Party Politics* 13 (1): 5–28.
- Mikkel, Evald (2006) «Patterns of Party Formation in Estonia: Consolidation Unaccomplished» i Susanne Jungerstam-Mulders (red.) *Post-Communist EU Member States: Parties and Party Systems*. Aldershot: Ashgate.
- Nordsieck, Wolfram (2004) *Parties and Elections in Europe* (www.parties-and-elections.de) (20. oktober 2004).
- Pabriks, Artis & Aiga Štokenberga (2006) «Political Parties and the Party System in Latvia» i Susanne Jungerstam-Mulders (red.) *Post-Communist EU Member States: Parties and Party Systems*. Aldershot: Ashgate.
- Ramonaitė, Ainė (2006) «The Development of the Lithuanian Party System: from Stability to Perturbation» i Susanne Jungerstam-Mulders (red.) *Post-Communist EU Member States: Parties and Party Systems*. Aldershot: Ashgate.
- Rybář, Marek (2006) «Old Parties and New: Changing Patterns of Party Politics in Slovakia» i Susanne Jungerstam-Mulders (red.) *Post-Communist EU Member States: Parties and Party Systems*. Aldershot: Ashgate.
- Smith-Sivertsen, Hermann (2004) «Latvia» i Sten Berglund, Joakim Ekman & Frank Aarebrot (red.) *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Szczerbiak, Aleksander (2006) «Power without Love: Patterns of Party Politics in Post-1989 Poland» i Susanne Jungerstam-Mulders (red.) *Post-Communist EU Member States: Parties and Party Systems*. Aldershot: Ashgate.
- Tóka, Gábor (2004) «Hungary» i Sten Berglund, Joakim Ekman & Frank Aarebrot (red.) *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Zajc, Drago & Tomaž Boh (2004) «Slovenia» i Sten Berglund, Joakim Ekman & Frank Aarebrot (red.) *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. Cheltenham: Edward Elgar.

Veien til Europa

Demokratiutvikling i Litauen

Kjetil Duvold
doktor i statsvitenskap,
forsker for tiden på europeisk
politikk ved Humboldt-
universitetet i Berlin

I 2004 ble Litauen sammen med ni andre stater medlem av Den europeiske union. Litauens nå snart 16 år med uavhengighet og demokratiutvikling i kjølvannet av Sovjetunionens sammenbrudd har på mange måter vært en suksesshistorie, noe EU-medlemskapet bare er en bekreftelse på. Men dette bildet dekker over en nølende start på omstillingsprosessen og relativt bred misnøye i befolkningen, så vel som en rekke politiske skandaler – som ironisk nok utspant seg parallelt med at den økonomiske og politiske utviklingen endelig var i ferd med å få vind i seilene.

Denne artikkelen ser nærmere på et paradoksalt trekk ved demokratiutviklingen i Litauen, nemlig at partipolitisk stabilitet på 1990-tallet var koblet med manglende politisk og økonomisk reform, mens reformbølgen rundt årtusenskiftet ble fulgt av politiske skandaler og oppsplitting av partisystemet – men også økt oppslutning om demokratiet. I første del av artikkelen sammenliknes Litauens litt famlende start med utviklingen i de to andre baltiske landene, Estland og Latvia. Ved hjelp av datamateriale hentet fra New Baltic Barometer, en del av New Europe Barometer, skal jeg deretter forsøke å belyse noen trender i litauisk politisk kultur.¹ Deretter diskuteres noen sentrale utviklingstrekk i litauisk politikk

1 New Baltic Barometer fokuserer eksplisitt på demokratielaterte variabler, og med tanke på at undersøkelsen har vært gjennomført seks ganger over en periode på 15 år, gir disse tallene et unikt innsyn i hvordan balterne har tilpasset seg de politiske, økonomiske og sosiale endringene som de tre statene har gått gjennom på veien fra kommunisme til EU-medlemskap. Undertegnede har via professor Sten Berglund ved Örebro universitet og Humboldt-Universität zu Berlin tilgang til dette datamaterialet. Materialet er samlet av professor Richard Rose og hans team ved Centre for the Study of Public Policy, University of Aberdeen. Se for øvrig www.balticvoices.org for mer informasjon om datasettet.

rundt årtusenskiftet: de økonomiske reformene, Brussels ja til medlemskapsforhandlinger, økt politisk turbulens, men også stadig bredere oppslutning i befolkningen om demokrati som styreform. Til slutt vil jeg vurdere Litauens demokratiutvikling i lys av tidligere forsøk på å etablere demokrati og betydningen av EU-medlemskap som et ankerfeste for stabilitet og utvikling.²

En søvnig baltisk tiger

Litauen har av flere årsaker alltid vært det minst «baltiske» av de tre baltiske landene. Med sin katolske arv, en historisk utvikling som er nærmere knyttet til Polen enn til Estland og Latvia, og en geografisk beliggenhet som bare i begrenset utstrekning vender seg mot Østersjøen, er Litauen like mye Sentral-Europa som Baltikum. Litauen ble faktisk knapt regnet som en del av «Baltikum» før landet ble selvstendig etter 1. verdenskrig. Før den tid hadde den baltisk-tyske befolkningen reservert termen Baltikum for de tre tyskdominerte regionene Estland, Livland og Kurland, og tsar-Russland brukte betegnelsen Pribaltijskij kraj for samme område. Ironisk nok var det opprettelsen av de tre baltiske sovjetrepublikkene etter 2. verdenskrig som virkelig bandt Estland, Latvia og Litauen sammen – og skilte dem fra Finland på den ene kanten og Polen på den andre (se f.eks. von Rauch 1974, Loeber *et al.* 1990, Hedlund & Gerner 1993, Kirby 1995).

Under den kalde krigen utviklet de tre baltiske sovjetrepublikkene seg parallelt i den forstand at de alle ble formet i den sovjetiske støpeskjeen. Elitene på republikknivå hadde naturlig nok relativt begrenset handlingsrom innenfor de rigide rammebetingelsene gitt av Kreml. Likevel fantes det enkelte forskjeller mellom partielitene i de tre republikkene, noe som skulle vise seg å være av en viss betydning etter Sovjetunionens oppløsning. Et særtrekk ved den litauiske partieliten var at den etter hvert fikk klare trekk av «nasjonalkommunisme», mer typisk for uavhengige sosialiststater som Polen og Ungarn enn for sovjetrepublikker (Žeruolis 1998). Mens de estiske

2 Det finnes en omfattende litteratur som omhandler demokratisering og konsolidering. Det er ingen målsetting i denne artikkelen å teste en eller flere av disse teoriene. Det skulle heller ikke være nødvendig å fremlegge en klar og entydig forståelse av demokratiseringsbegrepet ut over å påpeke at det fremfor alt er holdninger til demokrati i befolkningen som står sentralt i denne artikkelen. Således kan den plasseres i tradisjonen som befatter seg med politisk kultur (Almond & Verba 1963, 1980, Norris 1999, Dalton 2004). I artikkelen gjøres det – både implisitt og eksplisitt – et skille mellom støtten til ulike nivåer av det politiske systemet. Dette perspektivet er fremfor alt knyttet til Easton (1965).

og latviske kommunistpartiene opplevde utrenskninger og gradvis sterkere dominans fra de voksende russiske minoritetene, klarte det litauiske kommunistpartiet til en viss grad å ivareta særegne «litauiske» interesser.³ Kanskje den klareste illustrasjonen på dette var at Litauen, i motsetning til Estland og Latvia, i det store og hele unngikk masseinnvandring fra andre deler av unionen.

Litauens utvikling etter sovjettiden skiller seg også en del fra de to andre landenes. En av de viktigste forskjellene var at det litauiske kommunistpartiet overlevde bruddet med Moskva med partiorganisasjonen intakt. I Estland og Latvia var kommunistpartiene for tett knyttet til de russiske minoritetene til at de kunne overleve de sterke nasjonale strømningene som dominerte baltisk politikk på starten av 1990-tallet. Det reformerte litauiske kommunistpartiet, som ble omdøpt til Det demokratiske arbeiderparti (LDDP), tok derimot med seg et stort, profesjonelt apparat inn i den viktige overgangsperioden. LDDPs sparringpartner under det meste av 1990-tallet var den litauiske folkefronten *Sąjūdis* og dens arvtaker Hjemlandsunionen. Sammen dannet de to partiene ryggraden i noe som i en ellers kaotisk periode liknet på et ganske ryddig partisystem (Duvold & Jurkynas 2004). Det var først og fremst synet på fortiden – sovjettiden – som skilte de to partiene og skapte de fleste opphetede konfliktene i og utenfor parlamentet. I synet på økonomisk politikk var imidlertid forskjellene små. Begge partier støttet i prinsippet markedsliberalisering og vestorientering samtidig som de var opptatt av at staten fortsatt skulle ha sterk innflytelse over økonomien – en slags korporativisme av latinamerikansk eller sørøstasiatisk støpning (Jankauskas & Žeruolis 2004).

Det kan virke paradoksalt, men kanskje var det nettopp partisystemets relative stabilitet og de to partienes evne til å dominere nasjonalforsamlingen som førte til den forsiktige økonomiske veksten landet opplevde under det første tiåret etter 1991. Litauen hadde gjennom det meste av 1990-tallet majoritetsregjeringer dominert av ett av disse to partiene. Til sammenlikning opplevde Latvia og Estland mye større ustabilitet på det partipolitiske plan (Duvold 2006, Berglund *et al.* 2004), men lyktes samtidig, til tross for stadig skiftende regjeringer, i å gjennomføre langt tøffere økonomiske reformer. Spesielt for Estland var resultatene oppløftende: rask vekst,

3 Det er ingen tvil om at partielitene på republikknivå tenkte og handlet i forhold til «lokale» interesser gjennom å kjempe en hard kamp mot andre sovjetrepublikker om ressursfordelingen. Sagt på en annen måte var det slett ikke alltid tilfelle at klasseprinsipper dominerte over territoriale eller etniske skillelinjer (se f.eks. Gleason 1990, Roeder 1991 eller Brubaker 1996).

store utenlandsinvesteringer, omstrukturering av virksomheter, synkende korrupsjon og etter hvert også lavere arbeidsledighet. I Litauen fantes det derimot liten vilje til å gjennomføre radikale – og sannsynligvis smertefulle – endringer.

Disse forholdene endret seg mot slutten av 1990-tallet, og to faktorer er spesielt viktig for å forklare dette. For det første rammet den økonomiske krisen i Russland i 1998 Litauen hardere enn de to andre baltiske landene, som begge hadde gjort seg mindre avhengig av Russland som handelspartner.⁴ Krisen hadde imidlertid på sikt positive konsekvenser: Året etter startet den litauiske regjeringen en hestekur som etter hvert skulle få økonomien på fote. Den andre faktoren var Brussels midlertidige nei til Litauens søknad om EU-medlemskap. Også dette kom i 1998. EU-kommisjonen mente at Litauen ennå ikke hadde fått på plass en velfungerende markedsøkonomi som kunne hevde seg i et felles indre markedet.⁵ EUs konklusjon skapte mye forargelse i Litauen, og litauiske aktører hevdet at kommisjonen hadde basert seg på foreldet økonomisk statistikk (*Baltic Times* 18. desember 1998). Men også denne kalddusjen bidro til at man gjennomførte mer radikale økonomiske reformer. Det tok heller ikke så lang tid før makrotallene så bedre ut: Høy vekst, lav inflasjon og stadig lavere arbeidsledighet har karakterisert litauisk økonomi etter årtusenskiftet.

De økonomiske forbedringene hadde en rekke interessante ringvirkninger for litauisk politikk. For det første ble det bipolare partilandskapet erstattet av et mer brokete og fremfor alt ustabilt partisystem (Duvold & Jurkynas 2004, 2006). Et nytt sentrum tvang seg frem, godt hjulpet av president Valdas Adamkus sine klare ønsker om å se et nytt politisk alternativ preget av økonomisk liberalisme og politisk pragmatisme. De nye sentrumskreftene førte til at de to store, «etablerte» partiene måtte omvurdere sin taktikk og søke nye alliansepartnere. For det andre så man fremveksten av relativt rendyrkede populistpartier. Det mest spektakulære eksempelet kom like før parlamentsvalget i 2004, da den russiskfødte mangemillionæren Viktor Uspaskikh (Viktoras Uspaskichas) sitt nystartede Arbeiderparti (DP), et parti som ikke engang hadde presentert velgerne for et program, fikk en oppslutning på omkring 30 prosent (se under).

4 I 1997 gikk 24,5 % av all litauisk eksport til Russland, sammenliknet med 21 % av latvisk og 18,8 % av estisk eksport. Innen 1999 hadde andelen falt til under en tredel av nivået før krisen. Se Taro (1999) for flere detaljer.

5 For kommisjonens vurdering av Litauens status, se http://ec.europa.eu/agenda2000/public_en.pdf.

I tillegg er to andre hendelser sentrale for å forstå de siste års utvikling i litauisk politikk. Den første er Litauens inntreden i Den europeiske union i 2004. Litauen må regnes som et av de mest EU-entusiastiske blant de nye medlemslandene, med over 90 prosent oppslutning i folkeavstemningen i mai 2003 (deltakelsen var på ca 63 prosent).⁶ Den andre hendelsen inntraff rett før EU-medlemskapet var et faktum, nemlig riksrettssaken mot president Rolandas Paksas. Man kan selvsagt diskutere innholdet i Paksas-affæren og hvorvidt det var en seier for demokratiet. Her skal jeg imidlertid primært diskutere hvorvidt og hvordan Paksas-saken kan ha påvirket støtten til demokrati og dagens regime blant vanlige litauere. Først imidlertid noen ord om litauisk politisk kultur og oppslutning om regimet på 1990-tallet.

Uavhengighet med et pessimistisk tilsnitt

Et påfallende trekk ved litauisk politikk på 1990-taller er hvor negativt innstilt den jevne litauer var til sitt lands nye politiske system. Svært mange mente at det gamle sovjetregimet både politisk og økonomisk fungerte bedre enn dagens system, mens enda flere uttrykte manglende tillit til landets politiske institusjoner. Mange ønsket dessuten å erstatte det eksisterende systemet med et autoritært styresett. De samme tendensene eksisterte riktignok i flere postkommunistiske land i Sentral- og Øst-Europa, men de var sjelden like tydelige som i Litauen. Hva er årsaken til at pessimismen var så sterk nettopp i Litauen?

Tabell 1 illustrerer hvordan litauerne under det første drøye tiåret

Tabell 1. Positiv vurdering av regime (%)

	Kommunistregimet		Dagens politiske system	
	1993–2001	2004	1993–2001	2004
Litauen	55	59	44	71
Latvia	52	51	43	52
Estland	49	56	62	76
Sentral- og Øst-Europa	48	55	59	61

Kilde: New Baltic/Europe Barometer 1993–2004 (se appendiks for detaljer).

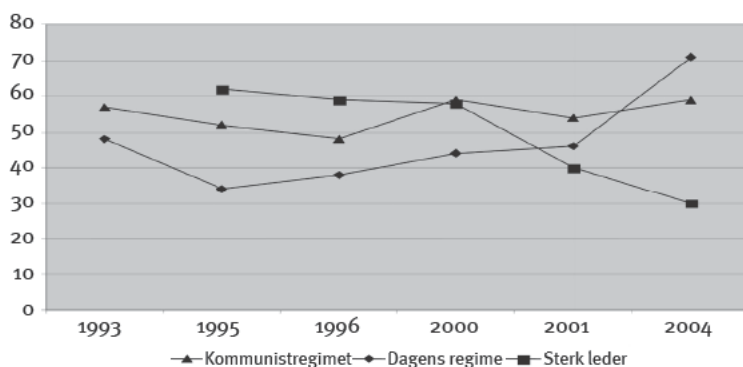
etter uavhengigheten rangerte det eksisterende politiske systemet og det tidligere sovjet-systemet – et system som de fleste av dem hadde levd under. En slik sammenlikning gir et interessant, om muligens ikke helt realistisk bilde av hvordan

6 Den litauiske konstitusjonen krever at minst 50 % av velgerne avgir stemmer for at valget skal være gyldig. I et land med dalende valgoppslutning og stor emigrasjon var det derfor langt fra åpenbart at tilstrekkelig mange ville møte opp – kanskje særlig fordi valgkampen ikke hadde avfødt noen virkelig offentlig debatt.

folk oppfattet det nye demokratiet. Blant annet ble respondentene i New Baltic Barometer ikke bedt om å ta stilling til demokrati som et abstrakt ideal. Folk kan ha ganske ulike oppfatninger om hva demokrati er og burde være – ikke minst i samfunn med liten eller ingen erfaring med liberalt demokrati. Siden de fleste av respondentene kan huske sovjetregimet,⁷ er de i en unik posisjon til å ta stilling til Winston Churchills berømte dictum om demokrati som det minste av to onder: «Demokrati er det verste styresettet, bortsett fra alle andre som fra tid til annen har blitt prøvd.» En vesentlig forskjell på et demokrati og alle dets alternativer er, hvis vi skal følge Churchill, at førstnevnte ikke gir seg ut for å være «perfekt». For folk som leter etter utopier er det naturligvis vanskelig å akseptere denne slutningen, liksom det kan være uforklarlig for folk som har levd under et diktatur eller et regime av sovjetisk type.

Også tidsaspektet gjør at sammenlikningen ikke blir helt uproblematisk: De fleste av respondentene vil ha et relativt realistisk bilde av dagens regime, men et mer uklart bilde av fortiden. Noen vil kanskje overdrive de negative aspektene, men langt flere vil sannsynligvis tegne et ganske rosenrødt bilde av fortiden – en tid de gjerne forbinder med yngre og mer sorgløse dager. Slik nostalgi finner man i de fleste samfunn, og tidligere kommunistdiktaturer

Figur 1. Positiv vurdering av regime i Litauen – endring over tid (%)

Kilde: New Baltic Barometer 1993–2004 (se appendiks for spørsmålsformuleringer).

7 Ikke minst gjelder dette spørreundersøkelsene på 1990-tallet. Andelen respondenter med direkte erfaring er naturlig nok synkende, noe som avspeiles i at langt færre svarte på dette spørsmålet i 2004 enn hva gjennomsnittet hadde vært for de tidligere undersøkelsene.

representerer i så måte ikke noe unntak. Ledet an av gamle Tra-banter og barneklassikeren Jon Blund har for eksempel Ostalgie nærmest blitt mote i det tidligere DDR (Blum 2000, Ekman 2001). Men «kommunistnostalgi» kommer også til uttrykk i resten av den tidligere østblokken. Forskning viser at det finnes en tydelig sympati for de tidligere kommunistregimene over hele Øst-Europa, selv om denne trenden ikke nødvendigvis betyr at folk forkaster dagens demokrati (Linde & Ekman 2003, Rose *et al.* 1998).

I figur 1 gjengis verdier for Litauen ved alle New Baltic Barometer-målinger mellom 1993 og 2004. Figuren viser med all tydelighet at et flertall av litauerne ikke bare viste begeistring for det tidligere kommunistregimet, men i lang tid også rangerte det over det eksisterende styret. Disse forskjellene blir enda klarere om vi sammenlikner kommunisme som økonomisk system med dagens markedsøkonomi (Duvold 2006). Det er kanskje ikke så underlig at mange var positivt innstilt til den sovjetiske planøkonomien, siden det fremfor alt var tryggheten og forutsigbarheten som dette systemet representerte som folk lengtet etter under den vanskelige og kaotiske overgangen til markedsøkonomi. Visst fantes det folk som profiterte på de nye investeringsmulighetene, men langt flere opplevde at levestandarden falt. Det oppsto arbeidsløshet, pensjonsvilkårene ble tøffere og folk måtte plutselig betale for helsetjenester. Flere undersøkelser har vist at det selv i dag stadig vekk finnes sterk støtte til en form for plan-økonomi i Litauen (Duvold 2006, Mason *et al.* 2000).

Det er samtidig verdt å merke seg at det under hele 1990-tallet var ganske få litauere som faktisk ønsket å vende tilbake til kommuniststyre (jf. tabell 2). I den forstand har Litauen og de andre baltiske landene atskilt seg fra mange land i Sentral- og Øst-Europa, hvor oppslutningen om å vende tilbake til kommunismen har vært større. En mulig årsak til denne forskjellen er at balterne forbinder det å «vende tilbake til kommunisme» med å vende tilbake til Kremles hegemoni (Duvold 2004, 2006).

Tabell 2. Alternativer til demokrati (%)

	Vil gå tilbake til kommunisme		Vil ha en «sterk leder»	
	1995–2001	2004	1993–2001	2004
Litauen	10	7	54	27
Latvia	6	10	41	32
Estland	8	6	40	26
Sentral- og Øst-Europa	17	17	26	28

Kilde: New Baltic/Europe Barometer (se appendiks for detaljer).

En svært høy andel blant litauerne har imidlertid uttrykt at de kunne tenke seg at en «sterk mann» tok over makten i landet – og da på bekostning av valg og politiske partier (jf. tabell 2). Mer enn halvparten av alle de spurte, flere enn i noe annet land i regionen, støttet en slik idé på 1990-tallet. Man kan selvsagt spørre seg hva dette innebar. Fantes det virkelig bred støtte for diktatur i Litauen i årene etter uavhengigheten? Det er kanskje tvilsomt. Det vi vet, er at det knapt fantes noen politisk mobilisering i en slik retning. Med andre ord klarte – eller ønsket – ingen politiske aktører å profitte på de antidemokratiske strømningene i befolkningen. De fleste fortsatte derfor å stemme på de «etablerte» partiene, eller de ble sittende hjemme.

Mange var imidlertid skuffet over at levestandarden ikke ble forbedret og lei av korrupsjon, samt av partier og politikere som snakket mer enn de handlet. De ville ha synlige, materielle forbedringer, og det raskt. Noen lengtet kanskje også tilbake til Antanas Smetonas diktatur i mellomkrigstiden – en tid som ofte forbindes med stabilitet og økonomisk fremgang. Gitt de økonomiske og politiske problemene og Litauens historisk erfaring, burde det med andre ord ikke komme som noen overraskelse at enkelte litauere ønsket seg en redningsmann. I land med svake institusjoner og hvor svært få deltar aktivt i politikk og samfunnsliv, vil mange finne det lettere å identifisere seg med en sterk leder enn «ansiktsløse» partier og regjeringer (Hadenius 2001: 97).

Det er også slik at en «sterk mann» ikke behøver å være ensbetydende med en diktator. Skal man se nærmere på «sterk mann»-fenomenet, kan det kanskje være nyttig for et øyeblikk å skjele til Vladimir Putins Russland. Støtten til demokrati er klart lavere i Russland enn i Sentral- og Øst-Europa (Litauen inkludert). I den vestlige verden beskyldes Putin gjerne for å være en autoritær leder, men det er liten tvil om at han nyter solid støtte på hjemmebane – som en sterk og handlekraftig leder, som en president som kan få Russland på rett kjørl, og som en mann den jevne russer kan beundre. Som stormakt skiller Russland seg naturligvis fra de små og mellomstore statene i Sentral- og Øst-Europa, blant annet vil presidentens rolle være mer fremtredende. Samtidig er det kanskje nettopp en leder av Putins støpning – en sterk, handlekraftig personlighet med begrenset respekt for demokratiske spilleregler – mange litauere ønsket seg.

Demokrati kan ikke bare reduseres til en enkel «enten–eller»-kategori. Mange politiske systemer kvalifiserer verken som demokrati eller diktatur. Ifølge Larry Diamond (1999) har det dessuten

vært en klar økning av slike «hybridregimer» de siste par tiårene. Dette er regimer som holder valg på regelmessig basis og hvor konstitusjonelle prinsipper opprettholdes – i det minste tilsynelatende. Men uten en reell opposisjon, fri informasjonstilgang og et uavhengig rettsvesen vil demokratiske prosedyrer i disse regimene være lite annet enn potemkinkulisser. Mange litauere – liksom en god del andre mennesker i det postkommunistiske Europa – hadde kanskje foretrukket noe som verken kvalifiserer som representativt demokrati eller fullblods diktatur. En «sterk leder» med klart autoritære overtoner, men som samtidig godtar stor grad av individuell frihet, ville kanskje passet bedre.

En «sterk mann» kan godt være en folkevalgt president av den gaullistiske sorten. Det var en slik president som ble foreslått av Litauens daværende leder, Vytautas Landsbergis, tidlig på 1990-tallet. I en folkeavstemning i 1992 gikk flertallet inn for å etablere et presidentembete som effektivt ville ha vingeklippet parlamentet.⁸ Problemet var at bare 57,7 prosent av velgerne møtte opp ved urnene i en avstemning som krevde minst 50 prosent oppslutning blant *hele* velgermassen. Dermed endte det med et kompromiss mellom den rent parlamentariske modellen, som de fleste «vellykte» postkommunistiske land har innført, og den presidenttunge modellen som dominerer det postsovjetiske området.⁹ Visjonen om en sterk presidentmakt døde imidlertid ikke helt med dette kompromisset. Det mest iøynefallende eksempelet er Paksas' mislykte presidentskap i 2003–04.

Valget som rystet – et veiskille i politisk kultur?

På bakgrunn av diskusjonen i foregående avsnitt er det åpenbart at den jevne litauer var misfornøyd med den politiske utviklingen i årene etter systemskiftet. Mange var skeptiske til den politiske eliten og uttrykte dessuten en overraskende sterk støtte til å innføre et mer autoritært styresett. En politiker som spilte på populistisk-autoritære strenger ville dermed kunne forvente en betydelig oppslutning blant velgerne. Og det var nettopp dette som skjedde i andre runde av presidentvalget som ble avholdt 2002–03.

I utgangspunktet hadde det ligget an til at den sittende presi-

8 Ifølge forslaget ville presidenten for eksempel hatt rett til å utpeke statsminister, oppløse parlamentet, delta i regjeringsmøter og oppheve regjeringsdekreter (Matsuzato & Gudžinskas 2006).

9 Se Sedelius (2006) for en interessant analyse av kampen mellom presidentmakt og parlament i en rekke land i Sentral- og Øst-Europa, inkludert Litauen.

denten, Valdas Adamkus, skulle bli gjenvalgt for en ny periode. Da Adamkus hadde kastet seg inn i det litauiske presidentvalget fem år tidligere, hadde han så avgjort vært en outsider,¹⁰ men etter noen år i presidentpalasset hadde han etablert seg som en ny landsfader. Som tidligere borgermester i Vilnius og to ganger statsminister var utfordrerens Rolandas Paksas på ingen måte noen ukjent figur i litauisk politikk. Hans popularitet vokste raskt da han i 1999 valgte å gå av som statsminister i protest mot det kostbare salget av Litauens eneste oljeraffineri, Mažeikių Nafta.¹¹ Men Paksas hadde også et rykte for å være ustabil: Han hadde, som nevnt, to ganger gått av som statsminister, og i tillegg hadde han gått fra posten som borgermester like mange ganger. Dessuten forlot han to partier: Først Hjemlandsunionen i 1999 og så Den liberale union i 2002. Kort tid etter at han brøt med sistnevnte, etablerte han sitt eget parti, Liberaldemokratene – et parti med klar front mot det politiske etablissementet og en litt tvetydig bruk av politisk symbolikk.¹² Senere har partiet skiftet navn til Orden og rettferdighet, et navn som kanskje beskriver partiets profil bedre: Under presidentvalget i 2002–03 lovet Paksas «demokrati for folket, diktatur for mafiaen».¹³

Ved hjelp av en påkostet kampanje og en hektisk timeplan, som inkluderte besøk i mange grisgrendte strøk, klarte Paksas så vidt å komme seg videre fra første runde av presidentvalget, hvor han endte opp med snau 20 prosent av stemmene. I andre runde, i januar 2003, overrasket han imidlertid de fleste med å vinne valget med nesten 55 prosent av stemmene.

Paksas vant valget på en rekke saker som formelt ikke sorterte

10 Adamkus hadde tilbrakt det meste av livet i USA etter å ha flyktet fra det sovjetokkuperte Litauen i ung alder.

11 Den konservative regjeringen Paksas ledet, ville nesten for enhver pris selge raffineriet til den amerikanske energikjempen Williams International i stedet for til russiske Lukoil. Men avtalen ble dyr siden den litauiske staten ble tvunget til å ta opp store utenlandslån og selv ta på seg hele risikoansvaret. I et Litauen preget av økonomisk krise var dette dypt upopulært blant befolkningen. Ironisk nok solgte Williams snart Mažeikių Nafta videre til russiske Yukos. Da Yukos havnet i klammeri med Kreml, fortsatte hodepinen for den litauiske regjeringen. I 2006 ble raffineriet under høylytte protester fra russisk side solgt til polske PKN Orlen. Russerne svarte med å stenge leveransen av råolje via Družba-ledningen. Formelt ble leveransene stanset på grunn av oppgraderingsbehov, men dette var en forklaring mange i Vilnius hadde problemer med å svelge.

12 Partisymbolet viser en brysk ørn med et fast grep om en krans og omringet av stjerner – en nesten komisk blanding av EU og Luftwaffe. I tillegg har man lånt våpenskjoldet til middelalderhertugen Gediminas, et symbol som gjerne forbindes med høyreekstreme krefter i landet. Det skal likevel påpekes at verken Paksas eller hans parti har benyttet seg av noe særlig eksplisitt nasjonalistisk budskap.

13 Paksas selv hadde imidlertid tette forbindelser til (og mottok kampanjestøtte fra) forretningsmenn som har blitt knyttet til den organiserte underverden.

under presidentens myndighet (et ikke helt uvanlig fenomen i semipresidentale systemer): kamp mot kriminalitet og korrupsjon og for økt sosial rettferdighet. Paksas hadde imidlertid sannsynligvis ambisjoner om å styrke presidentmakten over tid – gitt at han klarte å opprettholde sin personlige popularitet samtidig som Liberaldemokratene gjorde det bra ved neste parlamentsvalg. Historien ble som vi vet en ganske annen. Det ble raskt fremsatt beskyldninger om at Paksas hadde brutt konstitusjonen ved å ha avslørt statshemmeligheter og ved å ha gitt statsborgerskap til den russiske finansmannen Jurij Borisov (åpenbart som en takk for den økonomiske støtten Borisov ga under valget). Saken, som var både intrikat og til tider fremsto som ganske bisarr, pågikk i flere måneder, og presset mot presidenten ble stadig sterkere. Paksas benektet selvsagt det hele og hevdet at det var snakk om et komplott. Til slutt endte det hele med riksrett og at Paksas måtte gå av.

Mens stormen omkring Paksas var på sitt verste, steg en annen mann frem i rampelyset. Russiskfødte Viktor Uspaskikh var en meget fremgangsrik forretningsmann som begynte sin politiske karriere i 2000 med å bli valgt inn i parlamentet for det sosialliberale partiet (Ny union). I 2003 etablerte han imidlertid sitt eget parti, Arbeiderpartiet. Uten at det var riktig klart hva partiet sto for, kunne det snart notere seg for en oppslutning på omkring 40 prosent. Ved parlamentsvalget et knapt år senere fikk Arbeiderpartiet respektable 30 prosent av stemmene – langt mer enn noe annet parti, og dette til tross for at de øvrige partiene var blitt enige om en felles mottaktikk i andre runde av parlamentsvalget. Men ikke lenge etter valget begynte partiet å rakne og etter å ha kommet i skattemyndighetenes søkelys, flyktet Uspaskikh selv til sitt Russland. Det er fremdeles litt av en gåte hva Uspaskikhs politiske prosjekt innebar og hvorfor partiet appellerte til så mange velgere. En mulighet er at Arbeiderpartiet trakk på de samme velgerne som hadde stemt på Paksas i presidentvalget – «tapere, pessimister og nostalgikere», som en kjent litauisk analytiker beskrev dem.¹⁴

Politisk kultur i endring

Med all denne politiske turbulensen i bakhodet, ville det være naturlig å anta at litauisk politikk fortsatt sliter med sviktende legitimitet. Den foreløpig siste spørreundersøkelsen fra New Baltic

14 Raimondas Lopata, sjef for Institutt for internasjonal politikk og statsvitenskap ved Vilnius universitet (*cnn.com* 5. januar 2003).

Barometer, fra 2004, viser da også at et flertall av de spurte fremdeles nærer en dyp skepsis til flere sider ved demokratiet: Korrupsjonen er et åpenbart problem, og et flertall av de spurte har heller ikke tillit til politikerne. Men undersøkelsen viser også et Litauen i endring; langt færre uttrykker eksempelvis et ønske om å erstatte demokratiet med en sterk leder. La oss likevel først gripe fatt i de negative trendene før vi går over til å se på de mer overgripende demokratispørsmålene.

Omfattende korrupsjon og økonomisk «uryddighet» er dessverre fortsatt karakteristiske trekk ved litauisk politikk. Transparency International rangerte i 2006 Litauen på 46. plass på sin globale indeks – ett hakk over Latvia, men langt bak Estland på 24. plass. Freedom House, en organisasjon som forsøker å kartlegge demokratiets tilstand i global målestokk, har ved flere anledninger satt spørsmålsteget ved de litauiske myndighetenes vilje og evne til å bekjempe korrupsjon.¹⁵ Med henvisning til et utall saker som kan knyttes til utilbørlig personlig gevinst på bekostning av offentligheten, har faktisk Freedom House i den senere tid tvert imot hevdet at korrupsjon utgjør et stadig større problem for det litauiske demokratiet. Korrupsjonsskandalene kan knyttes til så vel Paksas som til Uspaskikh. Men også tidligere statsminister og president Algirdas Brazauskas, som nærmest kan sammenliknes med en landsfader, har vært implisert. Det samme gjelder Artūras Zuokas, leder for partiet De liberale og sentrumsunionen og borgermester i Vilnius 2000–07. I tillegg til disse høyprofilerte politikerne kommer selvfølgelig en rekke saker som omfatter mindre prominente personer. Fenomenet er kanskje enda mer utbredt på det kommunalpolitiske plan, selv om enkeltbeløpene er mindre. Det er heller ingen tvil om at det er mye økonomisk uryddighet knyttet til partifinansiering og valgkamper (Open Society Institute 2002).

Før Litauen ble EU-medlem, ga EU-kommisjonen i sine årlige evalueringer av kandidatlandene uttrykk for en viss bekymring over den utbredte korrupsjonen i landet.¹⁶ Riktignok var Litauen i 1997 først ute blant de håpefulle EU-medlemmene i Sentral- og Øst-Europa med å etablere et uavhengig organ for å bekjempe korrupsjon,¹⁷ noe som utvilsomt var et viktig ledd i den vanskelig og

15 Rapportene er tilgjengelige på www.freedomhouse.org. Se også essay om Litauen i *Nations in Transit* (2005).

16 For EUs siste rapport om Litauens status som kandidatland, se European Commission (2003).

17 Selv om organet ble opprettet i 1997, fikk det ikke fullt ut uavhengig status før i 2000.

omfattende kampen for å skille politiske avgjørelser fra personlig vinning. Forbedringene har imidlertid ikke vært like åpenbare for den jevne litauer. I den seneste New Baltic Barometer-undersøkelsen mente åtte av ti litauere at de fleste eller alle politikere og andre offentlige tjenestemenn var korruperte (jf. tabell 3). Dette var en liten forbedring sammenliknet med tidligere målinger, men en høyere prosentandel enn i regionen for øvrig.¹⁸ I den samme undersøkelsen hevdet 80 prosent av de litauiske respondentene at myndighetene ikke behandlet dem rettferdig, og over halvparten av de spurte mente at menneskerettighetene ikke blir respektert i landet. Her må det likevel tilføyes at «menneskerettigheter» er et mangetydig begrep i denne sammenheng. Mange mennesker i Sentral- og Øst-Europa vil antakelig sette likhetstegn mellom «menneskerettigheter» og «sosiale rettigheter».¹⁹

Ifølge en undersøkelse gjennomført av Transparency International i 2004 mente mellom 50 og 70 prosent at korrupsjon hadde en betydelig negativ innflytelse på litauisk politikk. Samtidig innrømmet mellom 30 og 40 prosent at de selv eller et familiemedlem hadde gitt bestikkelser (dette tilsvarer omtrent nivået i Kenya, Nigeria og Moldova) (Hoddes & Wolkers 2004). Mange vanlige mennesker har med andre ord et ambivalent forhold til dette feno-

Tabell 3. Syn på korrupsjon og menneskerettigheter (%)

	Offentlige tjenestemenn er generelt korruperte		Myndighetene mangler respekt for menneskerettighetene	
	2001	2004	2001	2004
Litauen	92	79	59	52
Latvia	85	67	35	46
Estland	55	44	44	35
Sentral- og Øst-Europa	67	72	45	48

Kilde: New Baltic/Europe Barometer 2001, 2004 (se appendiks for detaljer).

- 18 Det må legges til at sammenhengen mellom reell korrupsjon og befolkningens antakelser om korrupsjon ikke er helt åpenbar: Det er fullt mulig å hevde at den brede, folkelige bekymringen for korrupsjon er et *sunnhetstegn* og en indikasjon på at vanlige borgere er informerte og kritiske til sine offentlige tjenestemenn.
- 19 Da FN's menneskerettserklæring ble vedtatt i 1948, insisterte den sovjetiske delegasjonen på en bred forståelse av begrepet menneskerettigheter gjennom å kreve at rett til velferd, helse og arbeid skulle inkluderes. Den sovjetiske forståelsen er sannsynligvis internalisert hos en rekke av respondentene, og oppfatningen av at litauiske myndigheter ikke respekterer menneskerettighetene, kan dermed også knyttes til misnøye med hvordan de forvalter «sosiale rettigheter».

menet: På den ene siden anklager man politikere og byråkrater for å være korrupte, på den annen side er man selv villig til å betale under bordet for å få bedre behandling hos legen eller slippe unna en trafikkbot. Det kan også legges til at det aldri har vært noen markert motstand eller protest mot korrupte politikere å la for eksempel *mani pulite*-kampanjen i Italia på begynnelsen av 1990-tallet.

Den store endringen i holdninger på begynnelsen av det nye årtusenet gjelder dermed synet på demokrati som styringsform. Som det går frem av figur 1, var det gjennom hele 1990-tallet urovekkende mange som ønsket å erstatte det eksisterende styresettet med en sterk utøvende makt – og dermed også var villige til å ofre politiske partier og frie valg. Dette kan, som tidligere nevnt, til en viss grad forklares ved hjelp av spesifikke faktorer som økonomisk utvikling og sosiale kår. Allerede ved målingen i 2001 var økonomien på bedringens vei, men det tok ytterligere et par år før det store flertallet kunne merke en klar forbedring.²⁰ Samtidig lå EU-medlemskapet rett rundt hjørnet ved målingen i 2004. Som tidligere nevnt, har den litauiske befolkningen gjennomgående vist seg atskillig mer positiv til medlemskap enn esterne og latvierne (jf. Berglund *et al.* 2006).

Tabell 4 viser at omtrent tre firedeler av den litauiske befolkningen har et positivt inntrykk av dagens økonomiske system. Dette er en kraftig forbedring i forhold til tidligere målinger.²¹ Selv om det fortsatt er et godt stykke igjen til estisk nivå, har Litauen nå passert Latvia på denne dimensjonen. Gjennomsnittsverdiene for samtlige postkommunistiske land i undersøkelsen viser da også en atskillig mer moderat utvikling enn hva vi er vitne til i Litauen. Over halvparten av de spurte er dessuten fornøyd med egen økonomisk situasjon – også dette en klar forbedring i forhold til tidligere år.²²

Tabell 4. Syn på økonomi (%)

	Fornøyd med landets økonomiske system		Fornøyd med egen økonomi	
	1995–2001	2004	1993–2001	2004
Litauen	28	73	33	33
Latvia	30	51	25	47
Estland	58	83	36	56
Sentral- og Øst-Europa	44	57	35	46

Kilde: New Baltic/Europe Barometer 1993–2004 (se appendiks for detaljer).

20 Vladas Gaidys, sjef for det litauiske meningsmålingsinstituttet Vilmarus (som for øvrig er ansvarlig for å gjennomføre den litauiske seksjonen av New Europe Barometer) har hevdet at undersøkelser som ble gjort etter 2003, tyder på en større grad av optimisme enn tidligere i den litauiske befolkningen (personlig intervju, Vilnius 25. mai 2005).

21 I 2001 var 40 prosent fornøyd med landets økonomiske system, mens bare én av fire uttrykte det samme i målingene som ble gjort i 1993, 1995, 1996 og 2000 (New Baltic Barometer I–VI 1993–2004).

22 Paradoksalt nok hevder likevel 60 prosent at de hadde det bedre før i tiden (New Baltic Barometer VI 2004).

Det fremstår som klart at støtten til demokrati som styringsform har økt i takt med den økonomiske utviklingen. Makrotallene taler egentlig for seg: sterk økonomisk vekst, økende BNP per innbygger og lavere arbeidsledighet (de økonomiske forskjellene er imidlertid fortsatt omfattende).²³ Det viktige i denne sammenheng er likevel at befolkningen har en *oppfatning* om at det går bedre rent økonomisk – både for landet og for dem selv.

I tabell 3 kom det tydelig frem at den store majoriteten fremdeles er skeptisk til de styrende eliter, offentlige institusjoner, samt korrupsjonsnivået. Samtidig viser figur 1 og tabell 2 at støtten til autoritære regimealternativer er på retrett. Sagt med andre ord støtter de aller fleste litauere i dag opp om de *prinsipielle* sidene ved demokratiet, mens de fremdeles er negative eller avventende til selve *utførelsen* av demokratiet. Uttrykt i David Eastons (1965) termer om diffus og spesifikk støtte, later det til at den diffuse støtten til demokratiet øker, mens den spesifikke støtten fremdeles er usikker. Tendensene er i tråd med hva som har blitt avdekket i andre undersøkelser fra Sentral- og Øst-Europa,²⁴ men det er samtidig nødvendig å understreke at denne slutningen er basert på enkelte trender observert over en relativt kort periode. Av den grunn må vi være forsiktige med å trekke for bastante konklusjoner om demokratioppslutningen i den litauiske befolkningen.

Samtidig avfødes et interessant spørsmål: Hvordan kan den grunnleggende støtten til demokratiske prinsipper øke uten at det foregår en parallell forbedring av forholdet til politiske eliter og institusjoner? Hvor kommer den økende støtten fra? Det ligger utenfor rammene for denne artikkelen å gå inn i en lengre teoretisk diskusjon om politisk kultur og demokratiets vilkår. I stedet skal vi se nærmere på hvilke sosiologiske faktorer som ligger til grunn for regimestøtte i dagens Litauen. Tabell 5 tar utgangspunkt i spørsmålet om støtte til dagens regime slik det ble presentert i tabell 1, et spørsmål som bør kunne fungere som en indikator på hvor støtten til dagens system er sterkest. Tabellen presenterer en regresjonsmodell²⁵ med syn

23 Gini-koeffisienten er et enkelt mål på økonomisk ulikhet, hvor 0 indikerer fullstendig ulikhet og 1 full likhet. I 2003 scorete Litauen ifølge *CIA World Factbook* (www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook) 0,32 på denne indeksen, hvilket betyr at landet har blant de største økonomiske forskjellene innen EU.

24 Se for eksempel Linde (2004), Waldron-Moore (1999), Klingemann (1999), Rose *et al.* (1998).

25 Analysen er basert på en lineær regresjonsmodell (OLS). Strengt tatt kan det hevdes at lineær regresjonsanalyse er uegnet til å håndtere data på nominal- og ordinalskalanivå siden vi ikke kan måle den nøyaktige avstanden mellom verdier som «fornøyd» eller «veldig fornøyd». Det er likevel en ganske utbredt oppfatning at lineær regresjon er

på dagens regime som avhengig variabel og en rekke sosiologiske indikatorer som uavhengige variabler ut fra en forventning om at synet på dagens regime ikke er jevnt fordelt i befolkningen, men at såkalte «vinnere» i dagens samfunn er mer velvillig inn-

stilte enn de som strever med nye krav og voksende ulikheter.

Modellen avdekker ulikheter, men slett ikke alle indikatorene i modellen er av betydning: Alder og utdanning spiller for eksempel liten rolle.²⁶ Samtidig viser det seg at synet på dagens regime ikke er noe speilbilde av synet på sovjetregimet (Duvold 2006). Mens utdanning og særlig nasjonalitet forklarer mye av forskjellen i syn på sovjetregimet, er det andre faktorer som er av betydning når det gjelder dagens regime, først og fremst egen økonomi. Folk som er godt fornøyde med egen økonomi, er også fornøyde med det politiske systemet. Det er verdt å merke seg at inntekt – inndelt i kvartiler – mister mye av sin forklaringskraft i denne modellen. Subjektiv forståelse av sosial status har derimot ganske stor forklaringskraft. Det samme gjelder bosted, i den forstand at bybefolkningen er mer velvillig innstilt til dagens demokratiske regime enn hva landsbygdbefolkningen er. Dette stemmer rimelig godt overens med bildet av den rurale misnøyen som har avtegnet seg ved de siste valgene.

Tabell 5. Evaluering av dagens politiske system ut fra sosial bakgrunn

Indikatorer	Beta	t	Sig
Syn på egen økonomi	,199	5,209	,000
Utdanning	,050	1,351	,177
Språk	-,035	-1,059	,290
Sosial status	,139	3,703	,000
Inntekt	,043	1,057	,291
Kjønn	,032	-0,971	,332
Alder	,047	1,318	,188
Bosted	,113	3,282	,001
Modell	Justert R ² : ,111	F-verdi: 14 265	,000

Kilde: New Baltic Barometer 2004 (se appendiks for detaljer).

en fullt ut akseptabel teknikk for slike data (Allison 1999: 10). En alternativ strategi ville være å benytte logistisk eller logit-regresjon, hvor man estimerer sannsynligheten for ett utfall snarere enn et annet basert på en dikotom avhengig variabel (Field 2005: 218–68). Problemet med sistnevnte er at en slik modell vil være svært vanskelig å «lese» (og tungvint å presentere), og dermed lite passende i et relativt enkelt resonnement som det som presenteres her.

26 Dette står i kontrast til i Estland, hvor alder gir den sterkeste forklaringskraften (jo yngre respondentene er, desto sterkere støtte til regimet) (Duvold 2006).

Demokrati på trygge føtter?

Dagens Litauen har gjennomlevd snart seksten år med demokratisk utvikling. Før 1991 var det litauiske området nesten utelukkende under autoritære eller totalitære regimer. Det korte eksperimentet med demokrati på begynnelsen av 1920-tallet tok slutt i 1926 da nasjonalistlederen Antanas Smetona avskaffet nasjonalforsamlingen og forbød rivaliserende politiske grupperinger. Smetona styrte landet frem til sovjetarmeens inntog i 1940. Den sovjetiske okkupasjonen varte i femti år, bare avbrutt av to år med naziokkupasjon. Det Litauen kan skilte med av demokratierfaring før 1991, begrenser seg med andre ord til noen ganske få år med vaklende regjeringer rett etter 1. verdenskrig.

Det er på sett og vis urimelig å forvente at et nytt demokrati skal være stabilt og velfungerende fra første dag. Én ting er å etablere rammer omkring et demokrati, men noe ganske annet å bygge opp en demokratisk kultur med solid forankring i befolkningen.²⁷ Som vi har vært inne på flere ganger, har mange litauere vist nølende støtte til demokratiet som ble etablert etter at landet gjenvant sin selvstendighet. Ikke minst har dette vært tilfelle med hensyn til hvordan demokratiet *fungerer*, men dette har i sin tur også til en viss grad gått ut over synet på demokrati som styringsform.

På 1920-tallet overlevde ikke det skjøre demokratiet. Det er imidlertid mange grunner til å anta at demokratiet er tuftet på mye tryggere grunn denne gangen. Det finnes ingen betydelige trusler – verken eksterne eller interne – mot dagens regime. Russland har uttrykt seg kritisk overfor Litauen så vel som til de to andre baltiske landene og øver også stor innflytelse via sin energimakt. Men det er lang vei derfra til at Russland skulle utgjøre en reell trussel mot landets integritet. Når det gjelder interne trusler, er det, som diskutert over, stadig færre litauere som ønsker å erstatte demokratiet med et autoritært styresett. Det er riktignok mange som fremdeles oppgir slike preferanser, men den gjennomgående trenden er at de blir færre og mer marginale. Selvsagt er det ikke bare den *numeriske* opposisjonen mot regimet som er avgjørende, men også hvor godt den er *organisert*. Antidemokratiske krefter i Litauen har imidlertid aldri klart å mønstre stor oppslutning ved valg, og det er lite som tyder på at dette vil endre seg radikalt. Derimot skal vi ikke utelukke en polskliknende utvikling i Litauen om ikke så altfor lenge, hvor

27 Ralph Dahrendorf har lett retorisk hevdet at det tar omtrent 6 måneder å etablere demokratiske politiske strukturer, 6 år å etablere en velfungerende markedsøkonomi, men hele 60 år å etablere et sivilisert samfunn som kan underbygge en demokratisk politisk kultur (Dahrendorf 1990: 160).

populistiske, antisystemiske partier av ulike avskygninger kommer i maktposisjon. Både Paksas og Uspaskikh er talende eksempler på dette. Hvorvidt slike krefter faktisk utgjør en trussel mot demokratiet som styringsform, er imidlertid mer uvisst.

Til slutt er det viktig å huske på at Litauen har passert nåløyet for EU-medlemskap. Bortsett fra en viss bekymring over den utbredte korrupsjonen, mente Brussel at Litauen var i stand til å «påta seg forpliktelsene ved medlemskap». De politiske og økonomiske kravene for medlemskap ble først uttrykt i de såkalte København-kriteriene fra 1993. Disse vektlegger stabile, demokratiske institusjoner, rettsstatsprinsipper og respekt for menneskerettigheter – store og diffuse ord som kanskje ikke i seg selv sier så mye om demokratiets rotfeste. Østutvidelsen av EU var dessuten i stor grad et politisk prosjekt, styrt av den historiske oppgaven å gjenforene Europa, hvilket ga hele prosessen et preg av å være «uunngåelig». Det er dermed usikkert om EUs kriterier kan brukes som en klar referanseramme for demokratisk utvikling. Likevel er det ingen tvil om at østutvidelsen utgjør en særdeles viktig garanti for den videre utviklingen i Litauen. Satt på spissen er EU-medlemskapet det ultimate kriteriet for demokratisk konsolidering – og da først og fremst fordi det gir klare signaler om at den pågående prosessen vil bli styrket i årene som kommer.

Litteratur

- Allison, Paul D. (1999) *Multiple Regression. A Primer*. Thousand Oaks, CA.: Pine Forge Press.
- Almond, Gabriel & Sidney Verba (1963) *The Civic Culture*, New Jersey, NJ: Princeton University Press.
- Almond, Gabriel & Sidney Verba (red.) (1980) *The Civic Culture Revisited: An Analytical Study*. Boston, MA: Little, Brown & Co.
- Berglund, Sten, Joakim Ekman & Frank Aarebrot (red.) (2004) *The Handbook of Political Change in Eastern Europe* (2. utgave). Aldershot: Edward Elgar.
- Berglund, Sten, Kjetil Duvold & Joakim Ekman (2006) «The Baltic States and the European Challenge: Independence versus Security» i Mai-Brith Schartau, Bernd Henningsen & Sten Berglund (red.) *Political Culture: Values and Identities in the Baltic Sea Region*. Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag.
- Blum, Martin (2000) Remaking the East German Past: Ostalgia, Identity, and Material Culture. *Journal of Popular Culture* 34 (3): 229–53.
- Brubaker, Rogers (1996) *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Corruption and Anti-corruption Policy in Lithuania* (2002) Vilnius: Open Society Institute.
- Dahrendorf, Ralf (1990) *Reflections on the Revolution in Europe: In a Letter Intended to Have Been Sent to a Gentleman in Warsaw*. London: Chatto & Windus.
- Dalton, Russell J. (2004) *Democratic Challenges, Democratic Choices: the Erosion of Political Support in Advanced Industrial Democracies*. Oxford: Oxford University Press.
- Diamond, Larry (1999) *Developing Democracy: Toward Consolidation*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Duvold, Kjetil (2004) Demokratiet og dets fiender: holdninger til demokrati i Baltikum. *Nordisk Østforum* 18 (2): 219–34.
- Duvold, Kjetil (2006) *Making Sense of Baltic Democracy: Public Support and Political Representation in Nationalising States*. Örebro: Örebro Studies in Political Science (14).
- Duvold, Kjetil & Mindaugas Jurkynas (2004) «Lithuania» i Sten Berglund, Joakim Ekman & Frank Aarebrot (red.) *The Handbook of Political Change in Eastern Europe* (2. utgave). Aldershot: Edward Elgar.
- Duvold, Kjetil & Mindaugas Jurkynas (2006) «Europeanization without Party Involvement: The Case of Lithuania» i Paul Lewis & Zdenka Mansfeldová (red.) *The European Union and Party Politics in Central and Eastern Europe*. Houndmills: Palgrave.
- Easton, David (1965) *A System Analysis of Political Life*. New York, NY: Routledge.
- Ekman, Joakim (2001) *National Identity in Divided Germany: Continuity and Change*. Örebro: Örebro Studies in Political Science (3).
- European Commission (2003) *Comprehensive Monitoring Report on Lithuania's Preparations for Membership* (http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2003/cmr_lt_final_en.pdf).
- Field, Andy (2005) *Discovering Statistics Using SPSS* (2. utgave) London: Sage.

- Gleason, Gregory (1990) *Federalism and Nationalism: The Struggle for Republican Rights in the USSR*. Boulder, CO: Westview Press.
- Hadenius, Axel (2001) *Institutions and Democratic Citizenship*. Oxford: Oxford University Press.
- Hedlund, Stefan & Kristian Gerner (1993) *The Baltic States and the End of the Soviet Empire*. London: Routledge.
- Hoddes, Robin & Marie Wolkers (2004) *Report on the Transparency International Global Corruption Barometer 2004*. Berlin: Transparency International.
- Jankauskas, Algimantas & Darius Žeruolis (2004) Understanding Politics in Lithuania. *Demstar Research Report* (18). Århus: Department of Political Science, University of Aarhus.
- Kirby, David (1995) *The Baltic World 1772–1993: Europe's Northern Periphery in an Age of Change*. London: Longman.
- Klingemann, Hans-Dieter (1999) «Mapping Support in the 1990s: A Global Analysis» i Pippa Norris (red.) *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*. Oxford: Oxford University Press.
- Linde, Jonas (2004) *Doubting Democrats: a Comparative Analysis of Support for Democracy in Central and Eastern Europe*. Örebro: Örebro Studies in Political Science (10).
- Linde, Jonas & Joakim Ekman (2003) Satisfaction with Democracy: a Note on a Frequently Used Indicator in Comparative Politics. *European Journal of Political Research* 42 (3): 391–408.
- Loeber, Dietrich André, V. Stanley Vardys & Laurence P. A. Kitching (red.) (1990) *Regional Identity under Soviet Rule: the Case of the Baltic States*. Hackettstown, NJ: Institute for the Study of Law, Politics and Society of Socialist States, University of Kiel/ the Association for the Advancement of Baltic Studies.
- Mason, David S. & James R. Kluegel (2000) *Marketing Democracy: Changing Opinion about Inequality and Politics in East Central Europe*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Matsuzato, Kimitaka & Liutauras Gudžinskas (2006) An Eternally Unfinished Parliamentary Regime? Semipresidentialism as a Prism to View Lithuanian Politics. *Acta Slavica Iaponica* (23): 146–70.
- Nations in Transit 2005. Democratization in East Central Europe* (2005) Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- New Baltic Barometer I–VI (1993–2004) Aberdeen: Centre for the Study of Public Policy, University of Aberdeen.
- Norris, Pippa (red.) (1999) *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*. Oxford: Oxford University Press.
- Open Society Institute (2002) *Corruption and Anti-corruption Policy in Lithuania*. Vilnius: Open Society Institute (www.eumap.org/reports/2002/corruption/international/sections/lithuania/2002_c_lithuania.pdf).
- Rauch, Georg von (1974) *The Baltic States: The Years of Independence, 1917–1940*. New York, NY: St. Martin's Press.
- Roeder, Philip G. (1991) Soviet Federalism and Ethnic Mobilization. *World Politics* 23 (2): 196–233.
- Rose, Richard, William Mishler & Christian Haerpfer (1998) *Democracy and its Alternatives: Understanding Post-Communist Societies*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.

- Sedelius, Thomas (2006) *The Tug-of-War between Presidents and Prime Ministers: Semi-Presidentialism in Central and Eastern Europe*. Örebro: Örebro Studies in Political Science (15).
- Taro, Lauri (1999) Baltic Economies in 1998–1999: Effects of the Russian Financial Crisis. *BOFIT Online* 9. Helsinki: Institute for Economies in Transition, Bank of Finland.
- Waldron-Moore, Pamela (1999) Eastern Europe at Crossroads of Democratic Transition. Evaluating Support for Democratic Institutions, Satisfaction with Democratic Government, and Consolidation of Democratic Regimes. *Comparative Political Studies* 32 (1): 32–62.
- Žeruolis, Darius (1998) «Lithuania» i Sten Berglund, Tomas Hellén & Frank H. Aarebrot (red.) *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. Cheltenham: Edward Elgar.

Appendiks

Tabell 1

Spørsmål: «Hvor på denne skalaen vil du plassere det tidligere kommunistregimet?» og «Hvor på denne skalaen vil du plassere vårt nåværende politiske system med frie valg og mange ulike partier?». Intervallet går fra -100 til +100. Tallene viser de positive svarene. Tallene i venstre rubrikk er basert på gjennomsnittsverdien av målingene fra 1993, 1995 og 2001.

Frafall i respondenter på første spørsmål (2004/1993–2001): Litauen 6,6/0,0 %, Latvia 18,4/10,4 %, Estland 9,4/5,0 % og regionen som helhet 13,7/2,7 %. Frafall på andre spørsmål (2004/1993–2001): Litauen 4,1/0,0 %, Latvia 7,9/7,2 %, Estland 4,1/3,7 % og regionen som helhet 8,8/1,9 %.

Tabell 2

Introduksjonsspørsmål: «Dagens politiske system er ikke det eneste dette landet har hatt. Noen vil hevde at det ville ha vært bedre hvis landet hadde vært styrt på en annen måte. Hva synes du? For hvert alternativ vennligst oppgi om du er sterkt enig, ganske enig, ganske uenig eller sterkt uenig». De to spesifikke spørsmålene lyder: «Vi burde gå tilbake til kommunistisk styre» og «Det beste ville være å kvitte seg med parlament og valg og heller ha en sterk leder som raskt og effektivt kan bestemme ting». De positive svarene (sterkt eller ganske enig) er oppgitt i tabellen. Tallene i venstre rubrikk er basert på gjennomsnittsverdien av målingene fra 1995, 1998 og 2001 for Sentral- og Øst-Europa og fra 1995, 2000 og 2001 for Baltikum.

Frafall i respondenter på første spørsmål (2004/1995–2001): Litauen 5,2/0,2 %, Latvia 4,3/1,6 %, Estland 5,5/3,0 % og regionen som helhet 6,4/1,6 %. Frafall på andre spørsmål (2004/1995–2001): Litauen 8,6/0,2 %, Latvia 7,9/5,6 %, Estland 9,2/2,1 % og regionen som helhet 6,4/1,7 %.

Tabell 3

Spørsmål: «Hvor utbredt mener du at korrupsjon og smøring er i dette landet?» Svaralternativ: «a) få offentlige byråkrater er korrupte, b) mindre enn halvparten er korrupte, c) flerparten av dem er engasjert i det og d) nesten alle offentlige

byråkrater er engasjert i det». Tallene i tabellen viser de som anga alternativene c) og d). Det andre spørsmålet var: «Hvor mye respekt mener du de styrende i dette landet har for individuelle menneskerettigheter?» Svaralternativ: «a) stor respekt, b) en del respekt, c) ikke mye respekt og d) ingen respekt i det hele tatt». Tallene i tabellen viser de som anga alternativene c) og d).

Frafall i respondenter på første spørsmål (2004/2001): Litauen 3,3/0,5 %, Latvia 8,0/7,5 %, Estland 13,9/11,2 % og regionen som helhet 7,5/6,9 %. Frafall på andre spørsmål (2004/2001): Litauen 5,1/0,3 %, Latvia 2,1/3,5 %, Estland 6,4/2,1 % og regionen som helhet 4,7/2,9 %.

Tabell 4

Spørsmål: «Hvor på denne skalaen vil du plassere vårt nåværende økonomiske system?». Skalaen går fra -100 til +100. Tabellen viser de positive svarene. «Når det gjelder egen husholdning, hvordan vil du rangere din egen økonomiske situasjon i dag?» Svaralternativene er «a) svært tilfredsstillende, b) ganske tilfredsstillende, c) ganske utilfredsstillende og d) svært utilfredsstillende». Tallene i tabellen viser de som anga svarene a) og b). Tallene i venstre rubrikk er basert på gjennomsnittsverdien av målingene fra 1995, 1998 og 2001 for Sentral- og Øst-Europa og fra 1995, 2000 og 2001 for Baltikum.

Frafall i respondenter på første spørsmål (2004/1995–2001): Litauen 2,4/0,0 %, Latvia 3,8/4,1 %, Estland 3,1/4,1 % og regionen som helhet 6,3/1,6 %. Frafall på andre spørsmål (2004/1995–2001): Litauen 5,0/0,3 %, Latvia 1,4/0,1 %, Estland 4,1/0,6 % og regionen som helhet 1,3/0,2.

Tabell 5

Den avhengige variabelen i tabell 5 går fra -100 (ekstremt negativ) til +100 (ekstremt positiv). Se tabell 1 for spørsmålsformulering. Uavhengige variabler: «egen økonomi» går fra 1=svært misfornøyd til 4=svært fornøyd; «utdanning» er inndelt i tre kategorier (1=grunnskole eller mindre, 2=videregående og ufullendt/avbrutt høyere utdanning, 3=høyere); «språk» er basert på valg av språk i undersøkelsen med 0=russisk og 1=litauisk (polsk var ikke et av språkalternativene, og polsktalende respondenter var relativt likt fordelt på russisk og litauisk); «sosial status» er basert på en subjektiv skala fra 1 (lavest) til 7 (høyest); «inntekt» er basert på kvartiler; «kjønn» er kodet som mann=0 og kvinne=1; «alder» er i reelle tall; og «bosted» går fra 1=landsbygd til 5=hovedstad.

«Vad jag har sett i Bessarabien»

Emmanuel de Martonnes och Henry Baerleins resor i det mellankrigstida Bessarabien

Andreas Johansson
doktorand i statsvetenskap
vid Baltic and East European
Graduate School,
Södertörns högskola

Moldaviens tid som självständig stat efter första världskrigets slut blev mycket kort. Redan 1918 uppgick den unga staten, i form av regionen Bessarabien, i det Storrumänska kungadömet. Bessarabien var då en lika okänd del av Europa som dess geografiska efterföljare, Republiken Moldavien, är idag. Bessarabien låg i periferin av Europas medvetande, samtidigt som infrastrukturen var dåligt utbyggd; att resa till och i Bessarabien var inte enkelt. Medan många förmodligen avskräcktes av det motstånd som det okända frammanar, fanns det andra som drogs dit av kraften i sin nyfikenhet. Bessarabiens historiska erfarenhet av att ha legat under ottomanskt styre under århundraden, dess sekellånga period som en del av tsarryssland, och dess öde att slutligen gå i union med Rumänien, var alla aspekter som både underströk regionens särart och lockade den oförvägne resenären att uppleva något som skilde sig från Rumänien i övrigt.

Det skulle dock vara missvisande att påstå att det nyvaknade intresset för Bessarabien resulterade i ett omfattande resande till regionen eller ett stort antal reseberättelser. Vad som gör reseskildringar i allmänhet så intressanta är sättet som de beskriver resmålet och människorna de möter. Implicit förväntas något annorlunda – vilket gärna tillåter sig kläs i exotismens lockelser – än vad författaren och läsarna är vana vid, och det är i detta förhållande som en bild av motsatsen kan tecknas. Syftet med den här artikeln är därför att låta bilden av det mellankrigstida Bessarabien framträda genom samtida reseskildringars exempel. Dels handlar det om hur

Jag vill tacka Erik Tängestad, Kristina Abiala samt två anonyma läsare för deras kommentarer på olika versioner av föreliggande artikel.

reseskildrarna uppfattar den bessarabiska miljön, men i än högre grad ligger fokus på skildringarna av människorna de mötte.

De texter som finns att tillgå är framför allt brittiska eller franska utsagor. Jag har lyckats identifiera fem olika reseskildringar, skrivna av Emmanuel de Martonne (1919), J. Volquin (1922), Charles Upson Clark (1927), Dorothy Hanbury (1928) och Henry Baerlein (1935).¹ I denna artikel har jag valt att fokusera på Emmanuel de Martonnes bok *What I have seen in Bessarabia* och Henry Baerleins bok *Bessarabia and Beyond*. Anledningen är framför allt strävan att arbeta med verk som närmar sig varandra till omfång och tematik. Hanburys och Volquins reseberättelser är publicerade i tidskrifter och därför kortare i jämförelse med övriga; i Volquins fall är person- och miljöbeskrivningar dessutom ytterst summariska. Clark är intressant, men jag har här bedömt hans bok som ett akademiskt verk snarare än som en reseberättelse. Baerlein och Martonne faller tydligare inom reseskildringsgenren, trots att de skiljer sig stilistiskt åt.

Inledningsvis vill jag kort diskutera reseskildringar som genre. Därefter presenteras Bessarabiens historia för att sätta in resorna i deras historiska kontext. Vidare beskrivs Martonne och Baerleins bakgrund och deras resrutt i Bessarabien. Innan jag övergår till att skildra människorna de mötte och hur Martonne och Baerlein förstod dem, ges en kort beskrivning av deras första intryck av infrastruktur och bebyggelse, för att ge en uppfattning om den miljö de mötte. Då den här artikeln främst handlar om möten mellan människor och beskrivningar av dessa, har jag i den sista delen av artikeln låtit göra en indelning av materialet efter hur «den andre» har skildrats. Detta har dels gett upphov till ett fokus på frågan om «ras», där författarna försöker kategorisera den bessarabiska befolkningen, dels vad jag har valt att kalla «den andre andre», med vilket avses det sovjetiska hotet på andra sidan Dnestr/Nistru. Avslutningsvis ägnas Baerleins text extra uppmärksamhet då dess framställning delvis kräver en annan behandling än Martonnes.

¹ I mina efterforskningar har jag inte lyckats hitta något tyskt eller sovjetiskt/ryskt material, vilket kan bero på att både Tyskland och Sovjetunionen på grund av första världskrigets utgång, åtminstone inledningsvis, stängdes ute från Bessarabien, eller att de resor som företogs inte nedtecknades för att sedan publiceras.

Om reseskildringar och forskningen kring dessa

Reseberättelser bildar en genre som spänner över århundraden eller till och med årtusenden (Hulme & Youngs 2002: 2ff). Ett problem med reseskildringar, om man nu skall se det som ett sådant, är att de uppfattas stå verkligheten närmare än skönlitterära texter. Det finns till och med en tendens bland författarna att framställa dem som mer autentiska än vad de i själva verket är. Om vi föreställer oss skönlitterära verk och reseskildringar placerade på ett längre kontinuum av fiktion framgår detta tydligare. Oftast är det så att reseskildringen är placerad närmre det objektiva och det skönlitterära närmre det fiktiva. Samtidigt finns uppenbara glidningar i båda typen av texter och lika lite som den skönlitterära texten förhåller sig helt fiktiv till det upplevda, är reseskildringen en textuell spegling av en persons direkta upplevelser.

Vi kan exemplifiera detta med Robert Byrons bok *Vägen till Oxanien* (2005), en klassiker bland reseskildringar. Byrons berättelse är nedtecknad kronologiskt likt en dagbok där resan börjar i X och slutar i Y, men detta är endast ett stilistiskt grepp: Byron skrev sin bok först efter att hans resa genom Persien och Afghanistan var avslutad. Det anspråk på sanning som reseskildringar implicerar bör därför inte uppfattas i absoluta termer (Melberg 2005: 15 ff). Snarare är anspråket på autenticitet i sig något som skall göra läsaren än mer vaksam på att texten rör sig inom ett område som inte ens behöver relatera till en författares subjektiva sanning, utan lika gärna närmast kan vara att karaktärisera som skönlitterärt.

Ett annat problematiserande inslag är i vilket sammanhang texten skall läsas: Hur bör författarna förstås i förhållande till sin samtid, till deras kopplingar till medresenärer, människor de mötte och myndigheter de hade kontakt med? I föreliggande artikel har det inte funnits möjlighet att i detalj utröna författarnas möjliga motiv. Möda har däremot lagts ned på att teckna goda biografiska bilder av dem för att bistå läsaren och sätta in författarnas reseskildringar i en större kontext. Det är också ur det perspektivet som följande historiska översikt av Bessarabien ska läsas.

Reseskildringar är med andra ord inte bara intressanta för vad de beskriver utan också för sättet de gör det på – och vad det säger om författaren själv. Under senare år har forskningen i ökande grad uppmärksammat reseskildringar både som egen litterär genre och för sättet som reseskildringar relaterar till identitetsbekräftande och identitetsskapande mekanismer (Hulme & Youngs 2002, Melberg 2005). Edward Sids bok *Orientalism* ([1979] 1993) var här banbrytande i det den relaterade reseberättelser med ett postkolonialt

perspektiv. Ofta har «den andre» i studierna varit den icke-europeiske, eller åtminstone icke-västeuropeiske, och normen har varit den västeuropeiske mannen (Bassnett 2002).²

Resor till fjärran land i syfte att upptäcka världen utanför Europa och Västerlandet var för många européer ett sätt att lära känna, tolka och kategorisera främmande människor och deras kultur. Många av dem som företog sådana resor dokumenterade och skildrade resmål för en europeisk/västerländsk publik. (...) Reseskildringarna och dokumentationen av folken och deras kultur ingick i en genre i vilken berättelsen om «de andra» tjänade som motbild när den egna identiteten skulle konstrueras (Fazlhashemi 2001: 177).

I *Orientalism* beskrev Said således hur Väst genom århundradena beskrivit Orienten som en motspegel för den egna identiteten, vilket även fungerade som ett rättfärdigande för kolonialisering. Där Väst var rationellt, starkt och maskulint, blev Orienten irrationellt, svagt och feminint. Europa fick stå som norm och övriga kulturer fick stämmas av och mätas efter den.

I vårt fall, där resenärer från västra Europa åkte till Bessarabien, behandlar vi givetvis fortfarande en del av Europa. Samtidigt hörde Bessarabien till en del av Europa som varit mycket okänd under lång tid, eftersom regionen under flera sekel legat under ottomanskt styre och sedan under det ryska imperiet. Östeuropeiska stater har dessutom ofta fått stå som motbild till Västeuropa som främmande och efterblivna (jfr Chirot 1989, Furuhausen 1995). Det mellankrigstida Bessarabien var alltså inte Orienten, men mycket av det tankegods som förknippas med konstruktionen av «den andre» har stor sannolikhet att återskapas också i det här fallet.

Bessarabien – region mellan imperier

Syftet med den här artikeln är främst att ge en bild av Bessarabien och dess befolkning under mellankrigstiden utifrån reseskildringarnas perspektiv. Konstruktionen av verkligheten är därför främst att förstå genom Martonnes och Baerleins texter. Samtidigt är Bessarabien och dess geografiska efterföljare, Republiken Moldavien,

2 Dock finns undantag. Projektet «East Looks West: East European Travel Writing on European Identities and Divisions, 1600–2000» vid School of Slavonic and East European Studies, University College of London, formulerades som motvikt till den tidigare starka fokuseringen på den västerländske resenären. Syftet var just att låta reseskildringar från Öst placera Väst som objekt. Projektet har bland annat utmynnat i ett temanummer i tidskriften *Journeys* (vol. 6, nr. 1/2, 2005).

ett av Europas mest okända hörn. Det kan av den anledningen vara på sin plats att ge en kort överblick av regionens historia.³ Syftet är inte att ställa verklighet mot konstruktion, eller ens konstruktion mot konstruktion, utan snarare att ge reseskildringarna en vidare kontext som underlättar förståelsen av resenärernas observationer.

Bessarabien har alltid varit en region mellan expanderande och recesserande imperier, ett territorium där gränserna på kartan har dragits om gång efter annan. Detta har gjort Bessarabiens historia mycket turbulent under vissa tider. Jag är här inte ute efter att urskilja den fullständiga eller korrekta bilden av regionen ur eller i motsats till tidigare historieskrivning, men att ge en bild av Bessarabien baserad på några av de mer tongivande bearbetningarna som finns tillgängliga.⁴ Där motstridiga tolkningar finns har jag också försökt lyfta fram dessa, för att visa på de historiska konflikter som existerar.

Regionen Bessarabien bosattes tidigt. Jorden består av samma bördiga «svarta» sammansättning som gjorde Ukraina känt som Sovjetunionens kornbod. Det finns därför anledning att tro att den del av legenden om hur furst Dragoș anlände till ett i praktiken folktomt Moldavien i början av 1300-talet i själva verket var ett bekvämt tillrättaläggande av vad som egentligen skedde. Vad legenden förtäljer är hur furst Dragoș under en jakt på uroxer kom in i ett, för honom, okänt område. Den uroxen som han och hans jaktlag hade spårat hade tagit sig ner i en flodfåra där Dragoș hundar hade omringat den. Under kampen som följde, dödades en av jakthundarna innan uroxen själv föll. Hundens namn var Molda, och det skulle då vara av den anledningen som Dragoș döpte det nya landet till Moldavien och samtidigt tog uroxens huvud till sitt vapen (King 2000: 13f).

Efter Dragoș följde en period under 1400-talet då Moldavien blomstrade och furstendömet framgångsrikt försvarade sina gränser. I synnerhet omnämns furstarna Alexandru den gode (1400–32) och i än högre grad Ștefan den store (1457–1504) för sina perioder vid makten. Den sistnämnde skall ha lovat Gud att bygga ett nytt

3 För mer utförliga översikter se Seim (2005), King (2000) eller van Meurs (1994).

4 Den turbulenta historien har orsakat en lika turbulent historieskrivning. Det behövs inte något genomgripande historisk forskning för att nå slutsatsen att den bessarabiska/moldaviska historien kan skildras mycket olika. En typisk vattendelare i historiesynen är vanligtvis synen på Rumäniens roll under andra världskriget. Där till exempel Dragnev *et al.* (2003) passerar kriget mycket fort och inte nämner Förintelsen, skildrar Stati (2003) rumänernas förbrytelser ingående. En bra introduktion till historieämnets omstridda ställning i dagens Moldavien ges av Vladimir Solonari (2002). Solonaris artikel kan i sin tur jämföras mot den transnistrisk-moldaviska historien, översiktligt sammanställd av Blagodatskich (1999).

kloster för varje seger som han vann. Segrarna var många och än idag syns spåren av Ștefan den stores löfte i de kloster som bestått. Dock blev det moldaviska furstendömet kort. År 1512 invaderades regionen av det expanderande ottomanska imperiet, och furstendömet blev en vasallstat. Fram till början av 1700-talet åtnjöt Moldavien en hög grad av självstyre även om den politiska kontrollen ökade med tiden. Den turkiska kulturen vann dock inflytande också i Moldavien och framför allt överklassen lade sig till med turkiska vanor.

År 1812 annekterade Ryssland området och det var vid den här tiden som Moldavien bytte namn till Bessarabien.⁵ Därmed klövs det gamla moldaviska furstendömet mitt itu. Den västliga halvan blev en av de konstituerande delarna av det rumänska kungadömet under den senare hälften av 1800-talet tillsammans med Valakiet och Transylvanien, medan Bessarabiens utveckling blev en helt annan. Den ryska tiden markerades också inledningsvis av en hög grad av självstyre. Regionens autonoma ställning krympte dock med tiden.

Den ryska perioden i Bessarabien mötte sitt slut i och med att tsardömet rämnade, först genom februarirevolutionen 1917 och sedan genom den kommunistiska revolutionen i oktober samma år. Centralmaktens försvagning ledde till att många tidigare ryska områden valde att utropa sig som självständiga. Så skedde i Ukraina och så också i Moldavien.

Den moldaviska republiken av 1918 blev dock kortlivad. Rumänien som hade bytt sida under den senare delen av första världskriget såg chansen att inkorporera ett område med en betydande rumänskspråkig befolkning. Dessutom uppstod för Rumänien en möjlighet att häva den historiska oförrätt man ansågs hade begåtts när det moldaviska furstendömet hade splittrats mellan Turkiet och Ryssland. Beroende på vems historieskrivning man väljer att läsa var Moldaviens uppgående i Rumänien anno 1918 antingen en annektering eller en frivillig återanslutning till broderfolket i väster. Vad som kan konstateras är att det moldaviska parlamentet, Sfatul Țării, mycket riktigt fattade ett beslut som godkände Moldaviens union med Rumänien, men att beslutet togs samtidigt som rumänskt stridsflyg cirklade runt huvudstaden och den rumänska armén stod redo att marschera in över gränsen.

5 Då området under en lång period ej ansågs utgöra en distinkt enhet fanns heller ingen benämning för det. Basarab var namnet på en adelsfamilj i södra delarna av regionen. Ryssarna använde senare Bessarabien för att beskriva hela området mellan floderna Prut och Dnestr/Nistru (King 2000: 19ff).

För Sovjetunionen, som åtminstone territoriellt såg sig som en arvtagare till det gamla Ryssland, var det aldrig fråga om något annat än att Rumänien hade annekterat Bessarabien (Tsaranov *et al.* 1984: kap. X). Det sovjetiska svaret lät inte vänta på sig. 1924 upprättades på ukrainsk mark Moldaviska autonoma sovjetrepubliken (MASSR). MASSR var ett försök av Moskva att influera händelserna på andra sidan Dnestr, men också ett direkt anspråk på den region de förlorat i och med fredsslutet, ett anspråk som kunde sträcka sig långt ner över Balkan.⁶

Det var ungefär vid den här tiden som de reseskildrare som här behandlas mötte Bessarabien. Mellankrigstiden blev en period då Rumänien i sin helhet rönt stort internationellt intresse; inte minst på grund av att landet under första världskriget stått på ententens (de allierades) sida i kampen mot centralmakterna. Till detta skall även läggas den bessarabiska frågan, det vill säga den territoriella konflikten mellan Rumänien och Sovjetunionen, där den sistnämnda aldrig kom att erkänna unionen mellan Rumänien och Moldavien/Bessarabien som legitim (Dobrinescu 1996, Mosley 1940). Konflikten var högt uppe på den internationella agendan under hela mellankrigstiden och en ständig källa till oro i de rumänsk-sovjetiska relationerna.

Det är mot denna bakgrund som man bör förstå Martonnes och Baerleins resor. När Martonne företog sin resa, hade Bessarabien just förenats med Rumänien, men lugnet i provinsen var allt annat än återställt. Uppror, underblåsta av Sovjetunionen, ägde då och då rum, läget längs floden Dnestr var spänt och den rumänska administrationen befann sig i en uppbyggnadsfas. Det Bessarabien som Baerlein mötte på 1930-talet var något mer integrerat med övriga Rumänien. Även om relationerna mellan Bukarest och Moskva fortfarande var ansträngda, var situationen i Bessarabien betydligt lugnare.

Om resenärerna

I en nekrolog från 1956 beskrivs Emmanuel de Martonne (1873–1955) som det franska geografiämnets «recognized leader» mellan åren 1918 och 1945 (Gottman 1956). Martonne skrev ett flertal böcker som fick stor spridning, bland annat trebandsverket *Traité de géographie physique*.

6 I en sovjetisk pamflett från 1925 konstaterade V. Dembo att den historiska utvecklingen ofelbart ledde mot en bessarabisk unionsrepublik, men därefter också ett sovjetiskt Rumänien (Dembo 1925).

När Europas gränser skulle dras om efter första världskriget spelade Martonne en central roll. Han var nära rådgivare till franske utrikesministern André Tardieu och premiärministern Georges Clemenceau, men deltog också i Studiekommittén (Comité d'études) som upprättades redan 1917 för att förbereda inför fredsslutet (Palsky 2002). Martonne deltog även i olika underkommittéer vilka handhade mer specifika problem, exempelvis frågorna om den rumänsk-jugoslaviska och den polska gränsdragningen. Förutom uppgiften som fransk rådgivare var han även anlitad som rådgivare åt den amerikanska delegationen vid Pariskonferensen (Dobrinescu 1996: 24). Förmodligen var det hans tidigare upprättade kontakter med amerikanska geografer som gav honom den positionen.⁷ Martonne talade rumänska och hade goda kunskaper om landet från sin forskning i början av 1900-talet. Av de etnografiska kartor han drog upp inför fredskonferensen framgår att han var välvilligt inställd till en kraftig expansion av Rumäniens gränser för, som Martonne själv uttryckte det, att skapa en «rund och perfekt» form på landet (Palsky 2002: 113).

Medan information om Martonne är relativt lätt att komma över, krävs det för att finna biografiska uppgifter om Henry Baerleins betydligt större efterforskningar. I en artikel av Ernest Latham (1994) rätas dock många av frågetecknen ut.⁸ Baerlein föddes 1875 i en rik judisk familj i England. Efter avslutad universitetsutbildning gjorde han ett misslyckat försök att arbeta inom familjens firma, men fick efter ett tag sluta då han ägnade dagarna åt att skriva poesi snarare än att sköta sina arbetsuppgifter (Latham 1994: 117). Det var den enda och sista fasta anställning Baerlein hade. Under en stor del av sitt resterande liv ägnade han sig åt en omfattande litterär produktion som sträckte sig över, men inte begränsades till, ämnen som historia, poesi och reseskildringar. Förutom den bok om Bessarabien som behandlas här, skrev Baerlein bland annat om Jugoslavien, Ungern och Rumänien. 1960, vid 85 års ålder, avled Baerlein.

Martottes och Baerleins bakgrunder skilde sig sålunda mycket åt. Där Martonne var en framgångsrik forskare och med politiskt inflytande, var Baerlein en skribent verksam inom många olika fält. Baerleins produktion var mycket omfattande, han drevs uppenbarligen av en stor nyfikenhet, men var inte särskilt framstående vare

7 Martonne hade bland annat varit «visiting professor» vid Columbia University och var influerad av den amerikanska forskningen.

8 Lathams artikel bygger i sin tur delvis på Baerleins egen biografi, *All Roads Lead to People* (Baerlein 1952).

sig som poet, journalist eller författare. Hans böcker fick viss spridning och recenserades bland annat i *New York Times Book Review* (Moffett 1932), men Baerlein blev aldrig en auktoritet inom något av sina områden – även då han verkar ha intalat sig själv att så var fallet (Latham 1994: 118). Det är dessutom viktigt att understryka att Martonnes och Baerleins resor i Bessarabien var förlagda till olika tidsperioder. De iakttagelser de gjorde skilde sig därmed åt, vilket jag återkommer till i texten nedan. Dock förenas de av en gemensam övergripande västerländsk kultur och en välvillig inställning till den rumänska staten och dess expansion efter första världskriget – något som inte minst tog sig uttryck i Martonnes ovannämnda engagemang för Rumäniens sak under fredskonferensen.

Resornas tidsmässiga bestämning

Innan vi ser närmare på vad Martonne och Baerlein såg i Bessarabien återstår frågan om när deras resor skall placeras i tid samt hur deras texter bör läsas. Genom de uppgifter om storpolitiska händelser i omvärlden som refereras i texten, och med stöd av Latham, är Baerleins resa relativt lätt att placera tidsmässigt. Det är uppenbart att den ägde rum mellan 1933 och 1935, och Latham har genom ytterligare närläsning lyckats bestämma resan till mellan november och början av december 1934 (Latham 1994: 129), vilket verkar troligt sett till vissa av de dateringar Baerlein gör i boken.

Martonnes bok publicerades strax efter fredsslutet. Den version som behandlas här är ett omtryck ur *Revue de Paris* från 1 november 1919. Efter att ha varit i kontakt med Gilles Palsky, som bedrivit forskning om just Martonne och Charles King, en expert på Rumäniens och Bessarabiens historia, tror jag mig kunna slå fast att resan ägde rum sommaren 1919.⁹ Martonne befann sig vid det tillfället redan i Rumänien för att närvara vid en konferens ägnat åt att fira bildandet av «Storrumänien». King gissar att Martonne förlade resan till direkt efter konferensen. Palsky klargör dessutom Martonnes roll ytterligare; inför fredskonferensen förberedde han kartor över många av Rumäniens regioner, men stödde också Rumäniens anspråk på Bessarabien av etniska, geografiska och historiska skäl. Martonnes bok från 1919 hävdar Palsky bestämt var ett verk för en större allmänhet. Dels skilde den sig i stil från det material Martonne förberedde inför fredskonferensen och dels, menar Palsky, skulle

⁹ Personlig korrespondens med Charles King, docent, Georgetown University, 13 november 2006; och Gilles Palsky, Maître de Conférences, Université de Paris XII, 14 november 2006.

Martonne aldrig blandat ihop sitt arbete som expert vid konferensen med sin forskning. Han skulle inte ha publicerat en text som kunde användas vid förhandlingarna. Det gör det också enklare att låta texterna skildra samma fall, men från varierande perspektiv.

Resvägar och medresenärer

Martones resa påbörjades sommaren 1919 i Galați¹⁰ i det «gamla» Rumänien. Det är uppenbart att han reste tillsammans med andra då han beskriver medresenärerna som «a party». Av dessa nämns dock bara «geologen M.», «major Z.» och «general C.» Vad gäller «general C.» är texten lite kryptisk. Det är oklart om denne tillhörde resällskapet eller var en fransk general de mötte i Bessarabien (Martonne 1919: 17). Från Galați tog Martonne sig med bil vidare till Cahul i södra Bessarabien. Efter Cahul gick färden mot Bolgrad. På sin resa passerade han även byarna Tobakli, Kubei och Gavanosi (ej utmärkta i figur 1). På vägen mot Bender (Tighina på rumänska) åkte han igenom Taurotino och Caușani (ej utmärkta i figur 1). Då Bender ligger på ett avstånd från Chișinău av 70 kilometer är det lite förvånande att Martonne inte tog den vägen, men till val av resrutt ger han ingen förklaring. Efter Bender anlände han så först till Soldanești och fortsatte sedan vidare till Soroca. Först därefter reste han till Chișinău och lämnade så slutligen Bessarabien via Bălți.

Ett smått frustrerande drag hos Baerlein är att han vägrar ge sina läsare vissa detaljer. En sådan var exempelvis hur han hade kommit att befinna sig i den sydbessarabiska

Figur 1. Karta över det mellankrigstida Bessarabien med Martones och Baerleins resrutter inlagda.

10 Genomgående har rumänsk stavning och diakritiska tecken använts i artikeln. Det gäller bokstäverna «ă» (mindre öppet än «a», ungefär som ljudet i engelskans «nurse»); «î» (bakre i-ljud); «ș» («sj»); «ț» («ts»); och «â» (bakre i-ljud).

byn Șaba till att börja med.¹¹ Ingenstans i texten finner läsaren en förklaring. Däremot listar han upp dem han reste med: med på färden var polisinspektören Maimuca, en ej namngiven tjänare, chauffören Gheorge och den 17-årige bessarabisk-schweiziske studenten Louis Besson. Den sistnämnde, som måste ha varit betydelsefull för Baerleins möjligheter att kommunicera under resan, är mycket anonym i texten och nämns knappt alls. Mötet med Maimuca beskrivs som en lycklig slump (Baerlein 1935: 13) under det att Baerlein undersökte möjligheterna att hyra en bil.

Det bessarabiska järnvägsnätet avfärdade Baerlein inledningsvis som ointressant och gav sig istället av tillsammans med polisinspektören Maimuca i dennes bil: en kulsprutebestyckad Willys-Knight. Färden gick först till Chilia och sedan Vîlcov. På väg mot Bender tvingades de övernatta i en bulgarisk by. De leriga vägarna gjorde fortsatt färd omöjlig den dagen. Något senare anlände de till Bender. I Bender måste Maimuca åka till Bukarest och Baerlein fortsatte mot Chișinău på hästrygg tillsammans med Besson och guiden Zaharia Abagiu, som dock avvek strax innan de var framme i staden. I Chișinău mötte sedan Maimuca åter upp och de fortsatte mot Bălți. Från Bălți lämnade Baerlein Bessarabien med tåg i riktning Cernăuți.

Enligt Latham var den polisinspektör som reste tillsammans med Baerlein ingen annan än Constantin Maimuca, general (*sub-directorul general*) i säkerhetstjänsten under den rumänska legionärregeringen mellan september 1940 och januari 1941 (Latham 1994: 132, fn 27).¹² Med en polis som resällskap får resan en officiell karaktär och det är högst troligt att Bukarest hölls underrättat om Baerleins förehavanden i Bessarabien.¹³

11 Baerlein informerar läsaren om att han fick frågan hur det kom sig att han befann sig i Șaba, men istället för att besvara frågan gör han sitt bästa för att undvika den (Baerlein 1935: 3). Jag kan inte se annat än att Baerlein av någon anledning fann det viktigt att göra en poäng av att ursprunget till hans resa skulle vara okänt.

12 Med legionärregeringen åsyftar Latham legionärrörelsens stöd för general Ion Antonescus auktoritära regim (även känd som «National-legionära staten»). Bland annat innehade legionens ledare, Horia Sima, positionen som vice regeringschef. I januari 1941 tog emellertid samarbetet slut efter att Sima försökt genomföra en statskupp riktad mot Antonescu.

13 Förutom att det reser frågor om hur detta kan ha påverkat Baerleins reseskildring måste det tas hänsyn till i vilken utsträckning som också Martonne var fri att resa i regionen som han ville. Det är inte troligt att Martonne kom in i Bessarabien utan Bukarests vetskap och det är sannolikt att Martonnes sällskap hade någon form av officiella kontakter samt att maktavarna kände ett ansvar för resenärernas säkerhet.

In i Bessarabien

Det finns en aspekt av resandet i Bessarabien som båda skribenterna var ense om: infrastrukturens bristfällighet. Vägarna var dåliga, järnvägsnätet illa utbyggt och vädret och årstiderna försämrade dem ytterligare. Det eftersatta vägnätet var dock något som snarast sporrade Baerlein inför avfärden.

I had been told such dreadful tales about the Bessarabian roads that I was looking forward to them, as I always find that even as the roads are terrible so are the chauffeurs correspondingly marvellous. But it may be that the non-marvellous ones have all been killed (Baerlein 1935: 12).

Även Martonne reflekterade över vägnas beskaffenhet och hur de förvandlades från stenlagda i Rumänien till lera och jord i Bessarabien (Martonne 1919: 8). De bilder han förmedlar tecknas väl och läsaren får en god bild av landskapet:

(...) the outline of monuments arising from the trees shows vividly between two vast expanses of water, lake Brates spreading out before us and the Danube with its many marshy plains, flooded as far as the foot of the Dobrudja mountains. So steep are the sides of those granite crags that they look like drowned mountains. Altogether this strange landscape evokes the image of a primeval world with the earth hardly emerging from the waters (Martonne 1919: 9).

Senare skildrar Martonne hur stäpperna vid Bolgrad bredde ut sig under en strålende sol och han slogs av dess skönhet (Martonne 1919: 15), men gladdes likväl över återseendet av träd och skog några dagar senare vid «Kaushani» (Caușani). Martonnes beskrivningar är stundvis mycket målande, som när han skildrar hur den nedgående solens strålar fick vattnet att blänka och hur dungar av ekträd klängde sig fast vart de än gick (*ibid.*: 24). Vad man dock skall ta fasta på är hur Martonne främmandegör och romantiserar kring det bessarabiska landskapet. Detta beskrivs som «främmande», vi förs tillbaka till en förhistorisk tid skild från vår civiliserade värld av årmiljoners lopp.

Vad gäller bebyggelse konstaterar Martonne att Bessarabien med sina ungefär tre miljoner invånare bara har en större stad, Kichinev (Chișinău). Stadens blandning av ljus, caféer och hotell ger intrycket av en «riktig» stad, men, skriver Martonne, det är en rysk stad med låga byggnader och oproporionerligt breda promenadstråk. Dock

finns vissa byggnader som väl representerar en större regional centralort, men «[the lower town's] market places and its Jewish districts with their small shops, remind one of the villages of rural Bessarabia» (Martonne 1919: 36).

En liknande bild tecknas av Baerlein då han anländer till fots till Chişinău, men han skildrar dessutom stadens parker, som minner om den skog som tidigare tilläts bre ut sig bland bebyggelsen innan staden byggdes om och ut.

Now and then in the tremendous area of Chişinău – the lower, winding streets predominantly Jewish, the wide upper ones Roumanian chiefly – now and then one comes across a park and we who are not Russians would have planned those avenues a trifle differently, not of such formidable width but having rows of trees at either side (Baerlein 1935: 141).

Den ryskinfluerade provinshuvudstaden och södra Bessarabien ställdes sedan mot det mer rumänska nord. I Bălţi konstaterade tjänaren i Baerleins sällskap att de klarblåa husen med veranda var ett tydligt tecken på att de som bodde där var rumäner och att hela distriktet var mer rumänskt (Baerlein 1935: 179).

Som ett inlägg i debatten huruvida Sovjetunionen eller Rumänien hade rätt att göra anspråk på Bessarabien, konstaterade Martonne att de ryska byar som funnits inritade på etnografiska kartor av Florinskij och Lehmann inte stod att finna (Martonne 1919: 28). Att de dök upp på kartorna antog Martonne mer hade att göra med överdrifter rörande koloniernas storlek och att de helt enkelt assimilerats i den rumänska kulturen.

Frågan om ras

Under mellankrigstiden var tal om raskaraktäristika fortfarande gångbart och ansett som vetenskapligt relevant. I Sverige slog det Rasbiologiska institutet upp sina portar 1922 och internationellt hade tanken på rasers skilda egenskaper fått stort genomslag (Broberg 1995). Detta fick också genomslag i framför allt Martonnes beskrivningar av de människor han mötte. Även om det för det mesta skedde med respekt och inte så lite nyfikenhet, gled Martonne och Baerleins beskrivningar lätt över i det stereotypa. Strax innan sitt inträde i Bessarabien ger Martonne en bild av det folk som levde i området. Trots att han hemfaller åt en tydlig rasdiskurs, reflekterar han samtidigt, må vara indirekt, över begreppets otydliga och diffusa form i mötet med den bessarabiska «verkligheten»:

At the crossroads, a gathering of carts and peasants suggests that we might obtain some needed advice. These men are from Bessarabia. In a minute they all gather round our car. Russians, Bulgarians, Jews, Gagautzes, all the nationalities of southern Bessarabia are represented, with the exception of the Roumanians. They all, however, speak Roumanian with more or less ease; several own up to a nationality different from what might be expected. This man with a broad and beardless face, typical of the Little Russian, calls himself a Gagautze. The other styles himself a Bulgarian, but his kindly face with grizzled mustaches, his fur cap as well as his racy Roumanian speech, remind me of the Oltean type of the Valachian Carpathians. That Jew might be a genuine Aryan, that Russian looks like a Bulgarian. All these worthy people are tradesmen of Comrat, a market town inhabited by a motley population where mixed marriages must be very common and the notion of race rather hazy. One of them, who claims to be Russian, calmly admits that his father is Moldovan and his mother Bulgarian (Martonne 1919: 10).

Vidare konstaterade Martonne att judarna i Bessarabien, som de flesta kom från Ryssland, inte liknade den «klassiske polske juden» med «his great cloak, his crooked nose and protruding underlip, his pointed beard and plaited hair» (Martonne 1919: 38), utan istället använde ryska mössor, hade korta mustascher och skulle kunna passa in i vilken västeuropeisk stad som helst.¹⁴ I diskussioner med en rabbi växer dock de stora motsättningarna mellan judar och rumäner fram. Judarna beskrivs som pro-ryska och pro-bolsjevikiska, monopolister av handel, ockrare på landsbygden och fattiga i städerna, som spridare av falska rykten och innehavare av en «naturlig sympati» för de invaderande bolsjevikerna (Martonne 1919: 39). Dock, enligt Martonne, skulle de komma att acceptera den rumänska administrationen med tiden.

Baerlein, å sin sida, slogs av hur påtagligt rumänsk bondebefolkningen i norra Bessarabien var trots den ryska perioden på över hundra år. Baerlein återger uttrycket «tată rus, mamă rus, dar Ivan român» («pappa är ryss, mamma är ryss, men Ivan är rumän») (Baerlein 1935: 117),¹⁵ som ett tecken på den rumänska befolkningens förmåga att inte assimileras i majoritetskulturen utan i stället själva vara de assimilerande. Dock rådde de motsatta för-

14 Bessarabien var en del av det ryska reservatssystemet för judar (Pale), vilket avskaffades slutgiltigt 1917 (Rosenthal 1901–06).

15 I King (2000: 45) återges, intressant nog, samma talesätt men med tillägget «moldovean», dvs. «tată rus, mamă rus, dar Ivan moldovean». Förmodligen har det att göra med förändrade politiska förhållanden. Under mellankrigstiden var Bessarabien rumänskt, efter Sovjetunionens fall kom det att utgöra större delen av det nutida Moldavien.

hållandena i städerna. Där förryskades den rumänska befolkningen enligt Baerlein mycket snabbare.

Frågan om «ras» är därmed ett tema som ständigt återkommer hos både Martonne och Baerlein och, kan tilläggas, något som även gäller andra reseskildringar från den här perioden (jfr Hanbury 1928, Volquin 1922). På grund av den nyligen genomförda unionen med Rumänien och konflikten med Sovjetunionen om vem som hade rätt till området, var det förmodligen en svår fråga att undvika. Enligt Martonne kallade sig alltid den rumänstalande befolkningen för moldavier och inte rumäner (Martonne 1919: 28). Det här är något som Baerlein knappast fann och han använder ganska genomgående benämningen «rumän» för att beskriva dem han mötte, vilket också personerna runt omkring honom gör. Den rumänska själen beskrivs som «oförstörig» (Baerlein 1935: 116). Undantaget är då han mötte en munk som mycket bestämt sade sig vara moldav, vilket likväl inte hindrade Baerlein att ställa frågan: «How can anyone be ignorant of his own race?» (*ibid.*: 125). För honom var det uppenbart att idén om en moldavisk befolkning separerad från den rumänska inget annat var än ett ryskt påfund.

«De andra andra» – det sovjetiska hotet

Om den bessarabiska befolkningen kan sägas ha utgjort «den andre» som de västerländska resenärerna speglade sig i och jämförde sig med, fanns ytterligare ett motsatsförhållande som är värt att ta fasta på: den andre som fiende. Såväl Martonne som Baerlein befann sig praktiskt tagit vid gränsen till Sovjetunionen, som då gick längs floden Dnestr. Läget var just då relativt lugnt, men från tid till annan skedde skottväxlingar över flodstränderna, sovjetiska flyktingar tog sig över till den västliga sidan och det existerade en märkbart spänd situation.

I de texter som här diskuterats, sker reflektionerna över läget vid Dnestrs vänstra strand främst vid besök i staden Bender, belägen ungefär 70 kilometer öst om Chişinău och alldeles invid Dnestr. För svenskar är Bender främst känd för svenske kungen Karl XII:s berömda kalabalik – även om den ägde rum i Varniţa strax utanför Bender och inte inne i själva staden. Dock ger sig närheten till Sovjetunionen också till känna vid besök i staden Soroca, beläget vid Dnestr i norra delen av Bessarabien, vilket vi skall se nedan.

När Martonne anlände till «fronten» i Bender, som han kallar det, var mörkläggningen total. Under natten väcktes han och hans sällskap av kanonernas dån (Martonne 1919: 29). Befästningarna

längs floden beskrivs som omfattande, de rumänska männen är dåligt klädda men för sig likt soldater (*ibid.*: 32). Martonne är nyanserad i sin skildring av livet och miljön kring gränsfloden. Det är tydligt att Sovjetunionen utgör ett hot och han beskriver utförligt tidigare strider kring Bender och Chişinău och hur bolsjeviker och judar drog fram på landsbygden innan dess att den rumänska armén anlände och återställde ordningen (*ibid.*: 31ff). Vid senare besök i Soroca reflekterade Martonne inte över närheten till Sovjetunionen. Hans huvudsakliga slutsats var att «in this part of the country, acceptance of the Roumanian regime has certainly made more headway than anywhere else» (*ibid.*: 35).

Baerlein valde vid sin vistelse i Bender att åka ut till det monument som minner om Karl XII:s tid i Varnița. Där mötte han tillsammans med sällskapet han reste med en vaktpost som tog sin uppgift på stort allvar; det vill säga att slå larm vid eventuella sovjetiska försök att ta sig över floden. Då vaktposten får berättat för sig om att den svenska armén befunnit sig i området gör han sig redo att också möta det hotet. Förutom denna episod är Baerlein relativt otydlig i vad som ligger på andra sidan Dnestr. Med sitt resällskap diskuterade han dels den Moldaviska autonoma sovjetrepubliken som upprättats på ukrainsk mark 1924 och hur propaganda spreds därifrån, men han behandlar också de ryska flyktingar som kommit därifrån och som berättar om misären (Baerlein 1935: 71f). Till Soroca kom Baerlein aldrig.

Vad som sades – och vad som utelämnades

Vad som gör reseskildringar i allmänhet så intressanta är just det faktum att de implicerar motsatsställningen «vi»–«de andra» utan att egentligen uttala detta. Det annorlunda eller upplevt exotiska blir på så sätt inte problematiserat utan snarare ett naturligt inslag i genren och dramaturgin. I just det här fallet blir detta kanske än mer intressant, då det handlar om skildringar av en region med ett utifrånperspektiv under en period då få utanför Rumänien kände till något om Bessarabien. I en annan reseskildring från Bessarabien från samma period (Volquin 1922) blir detta än tydligare. Här beskrivs bebyggelsen i termer av «savage huts» snarare än välordnade samhällen och människor som skulle kunna vara våra grannar. Relationen till en kolonial diskurs blir påtaglig. Dock är varken Baerlein eller Martonne så kategoriska i sina kommentarer.

Ett viktigt syfte med den här artikeln har varit att se på möten mellan människor, och författarnas diskussioner kring ras och etni-

citet har därmed varit centrala. Här är Martonne den som tydligast hemfaller åt en rasistisk diskurs, medan Baerlein uppmärksammar frågan utan att ge den samma utrymme. Internationellt hade tanken på rasers skilda egenskaper vid den här tiden fått stort genomslag. Det betydde inte nödvändigtvis att kategoriseringen ideologiserades och övergick till regelrätt rasism (även om steget är svindlande nära), men idén om rasernas fysiska olikheter implicerade också skilda egenskaper. Som Martonne visar kunde dessutom ras kopplas till klädedräkt snarare än fysionomi, vilket ytterligare gör begrepps-användningen förvirrad – uppenbarligen också för Martonne själv. I Baerleins fall görs vissa utspel kring identitetsfrågor och deras betydelse. Här rör det sig mest om att utröna ifall Bessarabiens befolkning såg sig som rumäner eller moldavier, vilket, precis som idag, var och är en politisk fråga. En förklaring till att Baerlein och Martonne skiljer sig på den här punkten är att det ligger mer än ett decennium mellan deras resor. De politiska förhållandena och befolkningens samt betraktarens uppfattning om identitet kan ha förändrats mellan 1919 och första halvan av 1930-talet.

Något som dock är förvånande är hur Baerlein utan ett ord förbigår den judiska minoritetens situation i Bessarabien – i synnerhet med tanke på hans eget ursprung. Vid början av 1900-talet utgjorde den judiska befolkningen ett betydande inslag i det bessarabiska stadslivet, vilket var en situation skapad av det reservatssystem som introducerats av de ryska tsarerna. Pogromerna i Chişinău 1903 och 1905 fick internationell uppmärksamhet, men situationen för judarna förbättrades inte genom unionen med Rumänien (Deletant 2006, Feiwei 1903). Två möjliga förklaringar är att Baerlein antingen inte ville genera sina rumänska värdar med att påvisa hur dåligt de skötte minoritetsfrågor, eller också ville han själv inte förknippas med de judar som bodde i Bessarabien. Givetvis kan det också ha varit så att Baerlein bortsåg från etniciteten, men av hans beskrivningar av befolkningen i övrigt verkar det inte så.¹⁶

Martonne ägnar däremot utrymme åt att diskutera judarnas situation. Det ovannämnda citatet, där han beskriver motsättningen mellan rumäner och judar, är lite svårt att reda ut. Av allt att döma förde han ett samtal med en judisk rabbi, men de slutsatser han drog verkar ha varit hans egna. Den beskrivning av judar som Martonne gör är stereotypisk och faller väl inom klassisk antisemitism där

16 Däremot är Baerlein väl medveten om situationen i Tyskland sedan Hitler kommit till makten och uttrycker sin oro inför framtiden och upprättandet av koncentrationsläger där; han varnar även för den tortyr och hundratals mord som kommer att följa i dess spår (Baerlein 1935: 262).

det enda försonande draget hos den judiska befolkningen tycks vara dess möjlighet att acceptera Rumäniens överhöghet. Martonne nämner inte med ett ord att judarnas migration berodde på den ryska politiken och att de heller inte var tillåtna att äga jord på grund av densamma. Inte heller nämns pogromerna 1903 och 1905, vilka Martonne med stor sannolikhet kände till.

Det sovjetiska hotet uppfattades av många som reellt under mellankrigstiden. Mest märks det i Martonnes text. Förmodligen beror skillnaden i hur de skildrar Sovjetunionen och «den andre andre» på det aktuella politiska läget. När Martonne anlände till Bessarabien var Rumäniens grepp om regionen betydligt svagare än när Baerlein genomförde sin resa, mer än ett decennium senare. När Martonne beskriver fronten i Bender och nyligen utkämpade strider, rör sig Baerlein mer med smått komiska berättelser så som den om vaktposten vid Varnița.

Om man skall försöka sig på någon slags sammanfattning av Baerlein och Martonnes böcker blir därför resultatet en bild av Bessarabien som en europeisk avkrok, på gränsen mot ett möjligt sovjetiskt hot, där de rumänska anspråken på Bessarabien ses som fullt legitima. Dessutom är det uppenbart att Bessarabien, genom sin ryska historia, skiljer sig från övriga Rumänien, både vad gäller befolkning och kultur. Deras entusiasm att genomföra sina respektive resor var även den påtaglig, och särskilt accentuerad i Baerleins fall (Baerlein ser det obekväma och oväntade som en utmaning och däri ligger också mycket av den uppskattning för Bessarabien som går att utläsa mellan raderna i hans text).

Som redan diskuterats, tillhör reseskildringar en genre som ligger nära reportagebokens och gör ett helt annat anspråk på autenticitet än rent skönlitterära verk. Martonnes bok har ett värde i och med att läsaren får en känsla av att det han skriver är objektivt sant – dessutom skriver han väl. Å andra sidan kanske det är just autenticitetens slöja som förblindar oss. Baerleins historier framstår däremot stundvis som skrönor – hans syfte har snarare varit att skildra det allmängiltiga än att dröja vid «verkliga» detaljer – men han låter samtidigt läsaren värdera historien för vad den är och undviker därmed att kämpa mot autenticitetens anspråk. Utan att likställa Baerleins stil med nobelpristagaren Orhan Pamuks, finns det drag i dialogernas oförutsägbarhet som påminner om varandra i sättet de vindlar fram och tillbaka i överraskande tvära kast. När Pamuk således låter karaktären Fazıl mot slutet av boken *Snö* ge berättar-jaget ett råd läser det som följer:

- Om du skriver en bok som utspelas i Kars och låter mig vara med, skulle jag vilja säga till läsarna att inte tro på nånting du skriver om mig, inte på någonting du skriver om nån av oss. Ingen kan förstå oss så långt bortifrån.
- Men ingen tror på allt han läser i en roman, sa jag.
- Jo då, det gör man visst, utropade han. Om så bara för att få betrakta sig själva som kloka och överlägsna och humanistiska, behöver läsarna få tänka på oss som rara och lustiga, och få intala sig att de sympatiserar med oss såna vi är och till och med älskar oss. Men om du skriver det jag just har sagt får läsarna åtminstone ett litet utrymme för tvivel i tankarna (Pamuk 2006: 527).

Där har Baerlein lyckats väl. Inte ens om man följt i hans fotspår hade man hittat de personer han skildrade. Och det är här som Pamuk och Baerlein också skiljer sig åt. Där Pamuk visar på riskerna med att tro att vi förstår den andre på avstånd och genom romanens form, väljer Baerlein att förstärka sin berättelse och ta fasta på det universella (jfr Moffett 1932). På så sätt bryts det anspråk på autenticitet som reseberättelsegenren bär på och det frö av tvivel som Pamuk talar om är sått. I en passage förklarar Baerlein för sin medresenär, studenten Louis, att «real folk are often shadowy», i betydelsen att de behöver förstärkas för att göras intressanta. Då Louis vidare frågar honom om det är så han kommer att beskriva de personer de mött på sin resa svarar Baerlein: «So truthfully (...) that if they ever read the book they will not recognize themselves» (Baerlein 1935: 127).

Men även då Baerlein skildrar de personer han möter i universella termer, skildrar han en region som scen för politiska händelser under en specifik tid. Detsamma gör Martonne, även om han snarare försöker teckna korrekta och sanna bilder av det han upplever. Däri finns både samstämmighet och motsats författarna emellan, vilket nog får ses som typiska drag bland reseskildringar.

Litteratur

- Baerlein, Henry (1935) *Bessarabia and Beyond*. London: Methuen & Co.
- Baerlein, Henry (1952) *All Roads Lead to People*. London: Stanley Paul & Co.
- Bassnett, Susan (2002) «Travel Writing and Gender» i Peter Hulme & Tim Youngs (red.) *The Cambridge Companion to Travel Writing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blagodatskich, Irina (1999) «Moldova i Pridnestrove v poiskach 'svoej' istorii» i Karl Ajmermacher & Gennadij Bordjugov (red.) *Natsionalnye istorii v so-vetskom i postsovetskich gosudarstvach*. Moskva: Airo-XX.
- Broberg, Gunnar (1995) Statlig rasforskning: en historik över Rasbiologiska institutet. *Ugglan* (4). Lund: Avdelningen för idé- och lärdomshistoria, Lunds universitet.
- Byron, Robert (2005) *Vägen till Oxanien*. Stockholm: MBM förlag.
- Chiot, Daniel (red.) (1989) *The Origins of Backwardness in Eastern Europe: Economics and Politics from the Middle Ages until the Early Twentieth Century*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Clark, Charles Upson (1927) *Bessarabia, Russia and Roumania on the Black Sea*. New York, NY: Dodd Mead & Co.
- Deletant, Dennis (2006) *Hitler's Forgotten Ally. Ion Antonescu and His Regime, Romania 1940–44*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Dembo, V. (1925) *Sovetskaja Moldavija i besarabskij vopros*. Moskva: Izdatelstvo Moskovskogo otdela Obsjtjestva besarabtsev.
- Dobrinescu, Valeriu Florin (1996) *The Diplomatic Struggle over Bessarabia*. Iași: The Center for Romanian Studies.
- Dragnev, Demir, Emil Dragnev, Vladimir Miskevka, Ion Varta & Ion Sjisjkanu (2003) *Istorija rumyn. S drevnejsjich vremjon do nasjich dnei*. Chisinau: Civitas.
- Fazlhashemi, Mohammad (2001) «Monolog över kulturmöten – två västerländska kvinnors reseskildringar om Orienten» i Mohammad Fazlhashemi, Lena Eskilsson & Ronny Ambjörnsson (red.) *Reseberättelser: idéhistoriska resor i sociala och geografiska rum*. Stockholm: Carlsson.
- Feiweil, Berthold (1903) *Die Judenmassacres in Kischinew*. Berlin: Juedischer Verlag.
- Furuhagen, Birgitta (red.) (1995) *Ryssland – ett annat Europa: historia och samhälle under 1000 år*. Stockholm: Utbildningsradion/SNS.
- Gottman, Jean (1956) Obituary: Emmanuel de Martonne. *Geographical Review* 46 (2): 277–79.
- Hanbury, Dorothy (1928) Diary of a Tour in Bessarabia. *The National Review* (91): 736–56.
- Hulme, Peter & Tim Youngs (2002) «Introduction» i Peter Hulme & Tim Youngs (red.) *The Cambridge Companion to Travel Writing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- King, Charles (2000) *The Moldovans: Romania, Russia, and the Politics of Culture*. Stanford, CA: Hoover Institution Press.
- Latham, Ernest H. (1994) Not All Happiness: Henry Baerlein and Bessarabia. *Journal of the American Romanian Academy* (19): 115–33.
- Martonne, Emmanuel de ([1919] 1973) *What I Have Seen in Bessarabia*. Seeds of Conflicts Series 1. Paris.

- Melberg, Arne (2005) *Resa och skriva. En guide till den moderna reselitteraturen*. Göteborg: Bokförlaget Daidalos.
- Meurs, Wim P. van (1994) *The Bessarabian Question in Communist Historiography. Nationalist and Communist Politics and History-Writing*. New York, NY: Columbia University Press.
- Moffett, Anita (1932) A Wayfarer of Unique Personality», *New York Times Book Review* 20 mars.
- Mosley, Philip E. (1940) Is Bessarabia Next? *Foreign Affairs* 18 (3): 557–62.
- Palsky, Gilles (2002) Emmanuel de Martonne and the Ethnographical Cartography of Central Europe (1917–1920). *Imago Mundi* (54): (111–19).
- Pamuk, Orhan (2006) *Snö*. Stockholm: Norstedts Pocket.
- Rosenthal, Herman. *Pale of Settlement 1901–1906*. JewishEncyclopedia.com (www.jewishencyclopedia.com/view.jsp?artid=27&letter=P) (3. september 2007).
- Said, Edward W. ([1979] 1993) *Orientalism*. Stockholm: Ordfront.
- Seim, Jardar (2005) Moldova: En ung stat – hvor er historien? *Nordisk Østforum* 19 (1): 85–100.
- Solonari, Vladimir (2002) Narrative, Identity, State: History Teaching in Moldova. *East European Politics and Societies* 16 (2): 415–46.
- Stati, Vasile (2003) *Istoriya Moldovy*. Chisinau.
- Tsaranov, V.I., S.Ja. Aftenjuk, D.M. Dragnev, M.S. Platon, L.E. Repida, P.V. Sovetov & D.E. Sjemjakov (1984) *Istoriya Moldavskoj SSR. S drevnejsjich vremjon do nasjich dnei*. Chisinau: Sjtintsa.
- Volquin, J. (1922) A Letter from Bessarabia. *The Living Age* (8): 767–70.

Moldaviska referensdatabasen vid Södertörns högskola

Det är allmänt känt att information om Moldavien inte alltid är så lätt att finna. Mycket har hänt under de senaste åren, men fortfarande är det svårt att skaffa sig en överblick av vad som finns och var det finns. Den moldaviska referensdatabasen (Moldovan Reference Database), sammanställd av undertecknad, är ett försök att avhjälpa åtminstone något av detta. Databasen har tagits fram i samarbete med Södertörns högskolebibliotek och finansierats av Östersjöstiftelsen.

För tillfället innehåller databasen mer än 500 referenser och sträcker sig över flertalet akademiska discipliner, men har sin tyngdpunkt inom humaniora och samhällsvetenskap. De upptagna texterna är främst i form av tidskriftsartiklar, böcker och rapporter. Framför allt rör det sig om texter på engelska, tyska och de nordiska språken, men också ryska och rumänska finns representerat. Med något undantag rör det sig om artiklar som behandlats av redaktören. Texterna har därefter sorterats enligt olika kategorier.

Ni finner mer information samt databasen på
<http://bibl.sh.se.moldova>

*Andreas Johansson,
doktorand i statsvetenskap vid Södertörns högskola*

Velkommen til Internett

Religion og trossamfunn i Russland og Ukraina

Jakub M. Godzimirski
internettmedarbeider

Denne utgaven av Velkommen til Internett er viet nettbaserte ressurser om religion og trossamfunn i Russland og Ukraina. Første del dekker de fire såkalte «tradisjonelle» religionene i Russland, mens vi i andre del først og fremst skal se på de ulike fraksjonene innenfor den ortodokse kirken i Ukraina.

Religion i Russland

Det sovjetiske forsøket på å skape et paradys på jord tålte dårlig konkurrerende paradysprosjekter, og religion ble derfor tvunget på retrett i Russland etter revolusjonen i 1917. Etter 70 år med offisiell ateisme har imidlertid religion fått et nytt oppsving etter Sovjetunionens sammenbrudd i 1991. President Boris Jeltsin, og i enda større grad president Vladimir Putin, har åpnet opp for å gi religion en langt større plass i det russiske samfunn. En viktig årsak er det identitetsmessige og ideologiske vakuumet Sovjetunionen etterlot seg – Russland trengte et nytt sett med ideer man kunne bruke som basis for det nye postsovjetiske, russiske statsprosjektet.

Russland med sine i dag 142 mil-

lioner innbyggere er imidlertid et multireligiøst samfunn. Det har derfor vært viktig å finne en balansert tilnærming til religiøse spørsmål og ulike religioners plass og rolle, slik at ingen skulle føle seg utstøtt. På den annen side har man i Kreml også ønsket å bygge opp om en ny russisk patriotisme for å binde samfunnet tettere sammen, og det var derfor naturlig å gi den russiske ortodokse kirken en dominerende rolle. For å forsøke å koordinere og balansere denne prosessen har det blitt opprettet et eget råd under presidentadministrasjonen, Rådet for samarbeid med religiøse organisasjoner. Mer om dette rådets funksjoner finner man på www.kremlin.ru/articles/poL_relig.shtml

Rådet består av representanter for regjeringen og presidentadministrasjonen i tillegg til religiøse ledere som representerer forskjellige religiøse grupper. Det består i dag av totalt 22 personer, hvorav den ortodokse kirken er representert av fire personer, islam og russiske protestantiske/evangeliske kirker av tre, mens de gammeltroende, den romersk-katolske kirken, den armenske

kirken, buddhistene og det mosaiske trossamfunn alle har en representant. For mer om hvem som sitter i Rådet for samarbeid med religiøse organisasjoner, se www.kremlin.ru/articles/104339.shtml

I sovjettiden ble de fleste kirkebygg revet eller omdefinert til andre bruksformål. Ingenting symboliserer den nye tid og den ortodokse kirkens sentrale stilling i dagens Russland bedre enn gjenreisningen av en av de viktigste ortodokse kirker i Russland, Kristi Frelzers-katedralen i Moskva. Kirken, som ble bygd til minne om seieren over Napoleon, ble åpnet i 1883 – og sprengt i luften i desember 1931 av kommunister for å gi plass til det planlagte Sovjetpalasset. Palasset ble imidlertid aldri bygd, og i 1990 besluttet den ortodokse synoden å gjenreise kirken. I august 2000 ble den nye Kristi Frelzers-katedralen åpnet med pomp og prakt. For å lære mer om denne kirken og dens dramatiske historie, som også gjenspeiler historien til den russisk-ortodokse kirken mer generelt, kan man besøke nettstedet www.xxc.ru

En engelsk versjon er tilgjengelig på adressen www.xxc.ru/english/index.htm

I forbindelse med revolusjonen ble den russisk-ortodokse kirken splittet. Patriarkatet i Moskva godtok, om enn høyst motvillig, det nye systemet, mens millioner av russiske emigranter bygde en uavhengig russisk-ortodoks kirke i utlandet. Den russisk-ortodokse kirken

i utlandet har sin offisielle hjemmeside på adressen www.russianorthodoxchurch.ws

Etter 1991 ble det gjort flere forsøk på å gjenforene de to, og med sterk støtte fra Putin lyktes det i 2007 igjen å samle den russisk-ortodokse kirken til én kirke med et felles overhode. I mai i år skrev patriark Aleksij II og metropolitt Lavr, som representanter for hhv. Moskva-patriarkatet og den russisk-ortodokse kirken i utlandet, under et dokument som gjorde slutt på splittelsen. Seremonien fant symbolsk nok sted i Kristi Frelzers-katedralen. En russiskspråklig artikkel om den russisk-ortodokse kirken i utlandet med en oversikt over arbeidet med å gjenforene de to hoveddelene av kirken kan man lese på www.polit.ru/dossie/2007/05/15/RPCZ.html

Den ortodokse kirken i Russland har opprettet mange nettsider med informasjon om sin aktivitet. Den viktigste av disse er www.patriarchia.ru

Mer informasjon om den geografiske og institusjonelle organiseringen av den russisk-ortodokse kirken og en oversikt over de viktigste hellige steder og kirkebygg finner man på samme nettsted på en side med adressen www.patriarchia.ru/db/organizations.html?s=30907

Den viktigste av institusjonene innen den russisk-ortodokse kirken er naturligvis patriarkatet i Moskva. Mos-

kva-patriarkatet har en hjemmeside på adressen

<http://mospat.ru/index.php>

Ellers finner man mye oppdatert informasjon om kirkelivet i Russland på nettstedet Tserkovnyj vestnik (på norsk: Kirketidende) som er tilgjengelig på

<http://tserkov.info>

Mer generell informasjon om den ortodokse kirken i Russland kan man finne på adressen

www.pravoslavie.ru

At den russisk-ortodokse kirken i utlandet og Moskva-patriarkatet nå igjen har funnet sammen, betyr imidlertid ikke at det er helt slutt på splittelsen innad i russisk ortodoksi. De såkalte gammel-troende (*staroobryadtsy*), som motsatte seg reformene innført av patriark Nikon på midten av 1600-tallet, velger fortsatt sin egen vei til Gud og frelsen. Mer informasjon om de gammeltroende og deres kirke kan man finne på deres offisielle nettside:

www.rpsc.ru/version/index.php

I tillegg til den russisk-ortodokse kirken er det også mange andre kristne samfunn i Russland. Mer informasjon om den romersk-katolske kirkens stilling i dagens Russland finner man på denne adressen

www.cecr.ru

Den evangelisk-lutherske kirken i Russland og tidligere Sovjetunion har sin offisielle nettside på adressen

www.elkras.org

I henhold til russisk lov har fire trossamfunn status som såkalt «tradisjonelle» religioner i Russland. Denne statusen gir spesielle fordeler sammenliknet med øvrige trosretninger. Den første av disse tradisjonelle religionene er russisk ortodoksi. I tillegg er det mosaiske trossamfunn tilkjent samme status. For mer informasjon om jødernes situasjon i Russland, se

www.jewish.ru

Føderasjonen av jødiske samfunn, en paraplyorganisasjon for jødiske religiøse og kulturelle organisasjoner i Russland, har sin offisielle nettside på adressen

www.feor.ru

På denne finner man også lenker til en rekke jødiske organisasjoner i Russland, samt organisasjoner og sammenslutninger av russiske jøder som befinner seg utenfor Russlands grenser.

Den tredje tradisjonelle religionen er buddhismen. Denne religionen dominerer blant kalmyker, burjater og tuviner. Den viktigste buddhistiske organisasjonen i Russland er Den tradisjonelle buddhistiske sangha i Russland, som har sin nettside her:

<http://buddhism.buryatia.ru>

En god oversikt over andre buddhistiske organisasjoner i Russland finner man på disse to adressene

www.tushita.ru/links

<http://buddhist.ru>

Den fjerde og siste tradisjonelle religionen i Russland – og den nest største etter den russiske ortodokse kirken i

antall medlemmer – er islam. Under sovjettiden forsøkte sovjetiske styresmakter å kontrollere de muslimske samfunnene. I likhet med presteskaper i den ortodokse kirken ble de muslimske geistlige presset til konformitet og lojalitet. Etter Sovjetunionens fall har imidlertid islam raskt vokst til å bli en viktig politisk faktor i Sentral-Asia og deler av Sør-Kaukasus, og en tilsvarende politisering av islam er også i ferd med å finne sted i det russiske, primært muslimskbefolkede Nord-Kaukasus. Ikke minst har den væpnede konflikten mellom separatister i Tsjetsjenia og sentralmyndighetene i Moskva bidratt sterkt til å gi islam en viktigere politisk rolle. Mange islamske grupper – ikke minst internasjonalt – har tolket konflikten i Tsjetsjenia inn i et religiøst paradigme som en konflikt mellom kristne og muslimer.

De fleste offisielle russiske, muslimske organisasjoner tar imidlertid klar avstand fra den radikaliseringsen av islam man er vitne til blant enkelte grupper i Nord-Kaukasus. Det finnes en rekke nettsteder man kan besøke for å lære mer om islams stilling i dagens Russland, men et godt utgangspunkt for et slikt informasjonssøk er nettstedet til Muftienes råd. Dette har adressen www.muslim.ru

Dette rådet er en av en rekke viktige muslimske institusjoner i dagens Russland. De russiske muslimene er organisert på regional basis. Muftienes råd er for eksempel tett knyttet til Den åndelige ledelsen for muslimer i den europeiske delen av Russland (DUMER), en struktur som i 1994 ble registrert som en muslimsk

paraplyorganisasjon for muslimske samfunn i en rekke russiske regioner. Rådet ledes av mufti Ravil Gajnutdin.

En annen viktig offisiell muslimsk organisasjon i Russland er Den sentrale åndelige ledelse for muslimer (TsDUM), som ledes av Russlands øverste mufti, Talgat Tadzjuddin. En kort presentasjon av TsDUMs historie og organisasjon finnes på serveren til Den muslimske regionale organisasjonen i Tsjuvasjia: <http://gov.cap.ru/hierarhy.asp?page=/55485/60079/60107>

På samme server finner man også en kort biografi om mufti Talgat Tadzjuddin: <http://gov.cap.ru/hierarhy.asp?page=/55485/60079/60166>

Et tredje samordningsorgan for muslimer i Russland er Koordinerings-senteret for muslimer i Nord-Kaukasus (KTsMSK) ledet av Ismail-khadzji Berdijev. KTsMSK har ikke egen nettside, men informasjon om senterets virksomhet finnes blant annet på www.islam.ru, den viktigste muslimske nettbaserte informasjonskanalen i Russland.

En god oversikt over den institusjonelle utviklingen innen russisk islam gis i en artikkel publisert av Sergej Saffronov på Moskvas Carnegie Centre. Artikkelen er gjengitt på <http://pubs.carnegie.ru/books/1999/o8np/default.asp?n=11.asp>

Utover de allerede nevnte nettstedene finnes det en rekke andre interessante adresser hvor man finner mye informasjon om muslimer i Russland og det tidligere Sovjetunionen. De viktigste er

<http://muslims.ru>
www.umma.ru
www.muslim-press.ru

Religion i Ukraina

I Ukraina er det religiøse bildet om mulig enda mer sammensatt enn i Russland, i hvert fall når det gjelder den ortodokse kirken, som er splittet i flere undergrupper. For det første har man det som offisielt omtales som den ukrainsk-ortodokse kirken (Moskva-patriarkatet). Dette er den eneste av de ortodokse kirkene i Ukraina som anerkjennes av de fleste øvrige ortodokse kirker i verden. For mer informasjon om denne kirken, som står spesielt sterkt i de østlige og sørlige delene av landet, se

<http://orthodox.org.ua/uk/node>

I forbindelse med oppløsningen av sovjetimperiet brøt en del ortodokse menigheter, primært i Vest-Ukraina, med Moskva-patriarkatet og etablerte et eget ukrainsk patriarkat i Kiev. Denne kirken er i dag kjent som den ukrainsk-ortodokse kirken (Kiev-patriarkatet) og ledes av patriark Filaret. Den offisielle nettsiden til denne kirken finnes på adressen

www.cerkva.info

Den tredje ukrainske ortodokse kirken er den ukrainske autokefale ortodokse kirken. Denne ble etablert i Ukraina på begynnelsen av 1920-tallet, men ble undertrykt av sovjetmyndighetene og eksisterte kun i eksil etter 2. verdenskrig. Et forsøk på å slå sammen denne kirken med Kiev-patriarkatet

ble fulgt av ny splittelse. Geografisk har den autokefale kirken sitt sentrum i de vestligste delene av Ukraina. Mer informasjon om denne kirkens virksomhet finner man her:

www.uaoc.info.ua

www.uaoc.org.ua

I tillegg finnes også den ukrainsk-ortodokse kirken i utlandet. Denne er spesielt utbredt blant de store emigrantmiljøene i USA, Canada og Sør-Amerika. Denne kirken samarbeider i dag først og fremst med de grenene av den ortodokse kirken i hjemlandet som har brutt med Moskva-patriarkatet. Kirkens hjemmeside har adressen

www.uaoc.org

Ved siden av de tre ortodokse kirkene som opererer side om side i Ukraina, finnes også den såkalte gresk-katolske kirken, også kjent som den unerte kirken. Dette er en kirke som følger ortodokse riter og regler, men som samtidig anerkjenner paven som sitt religiøse overhode. Den unerte kirken befinner seg med andre ord i en slags mellomposisjon mellom den ortodokse og den katolske kirken. Den unerte kirken i Ukraina finner man på Internett på hjemmesiden

www.ugcc.org.ua

Også den romersk-katolske kirken er representert i Ukraina. Mer informasjon om dennes virksomhet finner man på

www.rkc.lviv.ua

I tillegg til de ulike kristne samfunnene har Ukraina også en gammel muslimsk minoritet på Krim. Krim-tatarene ble i

1944 forvist av Stalin til Sentral-Asia, men har siden Sovjetunionens oppløsning gradvis vendt tilbake til Ukraina. I tillegg finnes det en del muslimer med røtter i andre deler av det tidligere Sovjetunionen som har slått seg ned i Ukraina. Mer om muslimenes stilling i dagens Ukraina finnes på denne adressen

www.islamyat.org

For informasjon om Krim-tatarene og deres historie, se

www.tatar.net

Et annet interessant religiøst samfunn som det fortsatt finnes noen ganske få representanter for i Ukraina, er karaimene, en tyrkisktalende jødisk sekt. For mer informasjon om karaimene generelt, se

www.turkiye.net/sota/karaim.html

Og for mer spesifikk informasjon om deres stilling i Ukraina, se

www.turkiye.net/sota/karaukr.html

Bokomtaler

Stalin. Diktaturets anatomi

Niels Erik Rosenfeldt

København: Høst & Søn 2006

419 s., ISBN 9788763801669

Recenserad av **Kristian Gerner** [professor vid Historiska institutionen, Lunds universitet]

Den kommunism som vi känner som reellt existerande i Europa och resten av världen föddes genom oktoberrevolutionen i Petrograd år 1917. Denna kommunism är inte bara en materialistisk historieuppfattning. Den är också en utpräglad konspirationsteori. Koncentratet av denna ideologi och av den praktiska politik som den förknippas med finns i den historiska personen Josef Stalin.

Den danske historikern Nils Erik Rosenfeldt har under mer än fyrtio år forskat och skrivit om Stalin som politisk ledare och formgivare av den sovjetiska staten. Rosenfeldt var redan i början av sin karriär som stalinforskare inne på ett, som det skulle visa sig, mycket fruktbart spår. Hans undersökningar vägleds av hypotesen att Stalins politik var rationell på sitt sätt och att utmaningen för historikern finns i att konstruera en sannolik berättelse om en maktutövning som skedde i det fördolda. Statsvetenskapens begreppsapparat för jämförande politik, uppbyggd kring det västerländska samhällets funktioner, är då inte den mest lämpliga utgångspunkten. Rosenfeldt hämtar inspiration från kriminologin. Hans undersökningar av den stalinistiska maktapparaten är historievetenskap i detektivromanens genre.

Det är en fin terminologisk poäng att Rosenfeldt kan förpassa kremlologin till historiespekulationens skräphög och ersätta den med kriminologi. Hans utgångspunkt är att sovjetsystemet inte var gåtfullt, men att det inte skall analyseras med de metoder som

brukas när man analyserar stater utan med en metod som beaktar att forskningsobjektet var en gangsterorganisation. Ett bestående resultat av Rosenfeldts forskning är att analyser av det kommunistiska samhället bör inrangeras i kriminalhistorien.

Lenin lade grunden, men det var Stalin som uppförde själva byggnaden. Hans konspiratoriska tänkande var en paranoia riktad mot framtiden. Han inriktade sig på att förekomma och oskadliggöra inte bara reella utan även potentiella hot mot sitt samhällsbygge. Han byggde vidare på traditionen från bolsjevikpartiets underjordiska verksamhet före 1917 och etablerade en stat som styrdes helt utan insyn från omvärlden, inklusive undersåtarna i Sovjetunionen. Det sovjetiska kommunistpartiets centralkommitté (CK) och politbyrå och hela den sovjetiska statsapparaten var rent administrativa enheter. Alla politiska beslut fattades av Stalin personligen sedan ärendena förberetts av ett fåtal trogna tjänare inom *sekretnyj otdel*, den hemliga avdelningen (ibland kallad CK sekretariatets byrå), som 1934 bytte namn till *osobyj otdel*, den särskilda avdelningen. Det innebär att de viktigaste hanterarna av sovjetmänniskornas liv och död vid sidan av Stalin inte var Vjatjeslav Molotov, Lazar Kaganovitj eller Lavrentij Berija och andra ledare som visade sig i offentlighetens ljus utan Stalins personliga sekreterare Ivan Tovstucha och Aleksandr Poskrjobjesjev. I början av Stalintiden var det Tovstucha och under senare delen av perioden Poskrjobjesjev som fungerade som grindvakter för Stalin och förmedlare av hans beslut till de andra «ledarna».

Grindvakterna såg till att Ledaren inte överbelastades med information. Stalin var den ende som hade inblick i alla delar av den hemliga styrapparaten och kontroll över rapporterna om utförandet av givna order, detta på samma gång som det praktiskt taget inte fanns någon information om samhället över huvud taget tillgänglig för någon annan. Statistiken var hemlig, och dagspressen blev i princip hemlig några dagar efter varje nummers publicering. Bara Stalins hemliga kansli hade ett institutionaliserat minne.

Nils Erik Rosenfeldt visar med källkritisk analys av spår och ledtrådar i bevarat material att George Orwell hade uppfattat saken rätt i sin roman *1984*, nämligen att den som har makten idag kontrollerar bilden av det förflutna och därmed har makt över framtiden. Rosenfeldt klargör att detta inte bara gällde historieskrivningen i allmänhet utan även själva dokumentationen av vad som har hänt. I Stalins system försvann begreppen «faktum» och «minne».

Rosenfeldt ger en betydligt klarare bild än tidigare forskning av hur den sovjetiska planekonomin kom till 1928 som ett grundläggande instrument i mobiliseringen av hela samhället för krig.

Han visar också att denna mobilisering var det centrala verksamhetsmålet för hela det hemliga styrsystemet. Kollektiviseringen av jordbruket och deporteringen av kulakerna var en del av denna totala förberedelse för krig. Detta skedde enligt detaljerade anvisningar från Stalin. Frågan om huruvida deporteringarna och terrorn i allmänhet skedde under central kontroll eller inte är huvudproblemet i forskningsdebatten om den sovjetiska totalitarismen. Rosenfeldt smular effektivt sönder argumenten hos J. Arch Getty och andra företrädare för den revisionistiska skolan att repressionen skulle ha drivits på nerifrån och gått emot Stalins intentioner. Den var Stalins verk och uttryck för kärnan i hans samhällsbygge. Rosenfeldt visar hur det totalitära systemet byggde på okontrollerbar maktutövning i det fördolda.

Till grund för Rosenfeldts analys ligger allt tillgängligt dokumentariskt material. De nya källor som blev tillgängliga under 1990-talet har gjort det möjligt för honom att förfinas bilden av det stalinistiska systemet som han tecknade i sina tidigare verk. *Stalin. Diktaturets anatomi* är den definitiva politiska biografien över Stalin för en bred, icke-specialiserad läsekrets. En reflexion som infinner sig är att Simon Sebag Montefiores bestseller i ämnet har missat poängen i Stalins styre. Rosenfeldt har visat att det inte handlade om orgiastiskt hovliv. Det var fråga om iskall och konsekvent rationalitet. Tyvärr var rationaliteten kommunistisk, inte human.

De antimänskliga. Kommunisternas tortyr och hjärntvätt av nationalister bakom järnridån

Dumitru Bacu

Oversat til svensk af C. Fjälling

Linköping: Nordiska förlaget 2006

192 s., ISBN 9185043095

Omtalt af **Mette Fentz** [stud.mag., Syddansk Universitet]

Hvad skete der egentlig i fængslerne i de lukkede kommunistiske lande på den anden side af Jerntæppet? Det er et yderst interessant og alt for underbelyst emne, som bogen *De antimänskliga. Kommunisternas tortyr och hjärntvätt av nationalister bakom järnridån* tager op. Forfatteren Dumitru Bacu beskriver sin tid i rumænske fængsler efter, at kommunisterne havde overtaget magten. Det er en historie om, hvordan det var at leve som nationalist i et kommuni-

stisk fængsel, og om hvordan kommunisterne torturerede rumænske nationalister i et forsøg på at omskole dem til fanatiske kommunister. Torturen varede ved indtil nationalisterne «tilstod» at være kommunister eller indtil de opgav oplysninger om den nationalistiske organisation. Og ikke nok med det: fangerne kunne også selv blive tvunget til at skulle torturere deres venner/medfanger, blandt andet for at kontrollere om omskolingens nu også var fuldendt.

Bacu selv vendte efter et ophold i Grækenland tilbage til sit hjemland, Rumænien, for at tage sin universitetsuddannelse. Her meldte han sig ind i en antikommunistisk organisation, der var blevet dannet i tiden omkring Anden Verdenskrig. I august 1944 blev Rumænien invaderet af Den Røde Hær, og på trods af kommunistpartiets beskedne antal tilhængere på dette tidspunkt (partiet havde kun 900 medlemmer), vandt kommunisterne med sovjetisk hjælp valget i 1946. Det nye kommunistiske styre medførte to mulige alternativer for de rumænske borgere: Enten kunne de vælge at samarbejde med kommunisterne og derved «vinna fördelar och ett liv fritt från nöd», hvilket størstedelen af rumænerne gjorde. Eller de kunne, som Bacu og andre nationalister, vælge det andet alternativ, der «medförde arbetslöshet, inspärning i Säkerhetstjänstens källare eller kanske förlust av livet».

Da Bacus medlemskab af den antikommunistiske organisation og hans holdninger blev anset som fjendtlige mod bolsjevismen, blev han fængslet og sad som politisk fange. I løbet af fængselsopholdet mødte han adskillige fængslede studenter, der fortalte om, hvordan der blev gjort forsøg på at omskole dem således, at de blev afpersonaliseret og forvandlet til angivere og «robotter», der adlød enhver ordre fra deres politiske officerer. En af kommunisternes metoder til omskolingens, også kaldet «demaskeringen», tog udgangspunkt i Ivan Pavlovs teori om, og forsøg med, betingede reflekser. Pavlovs teori siger, at ens reaktionsmønster udbygges på baggrund af erfaringer, og fangevogterne mente dermed, at de kunne fremtvinge en ønsket adfærd fra fangerne igennem påvirkning og stimuli. Bacu kender intet til, hvordan systemet var blevet udarbejdet, men ifølge ham var resultatet helt sikkert: Alene ordet «tortur» havde en ønsket effekt. I starten var det kun få, som gennemgik «demaskeringen», men senere blev det alle de fængslede studenter. Alle – på nær de der tog selvmordets udvej – blev uden undtagelse forvandlet til kommunisternes marionetdukker.

Omskolingens bestod først af tortur, oftest i flere måneder, indtil offeret var fuldstændig nedbrudt og villig til at samarbejde. Herefter blev offeret tvunget til i ord og handlinger at nedgøre alt, han tid-

ligere havde vurderet højt. De rumænske nationalister var kristne, hvorfor de først skulle opdigte perverse historier om Jesus og jomfru Maria. Herefter var det Rumæniens historiske helte – især nationalistlederen Corneliu Codreanu – der stod for tur. Dernæst skulle offeret digte krænkende historier om sine forældre og sin opvækst, for til sidst at bekende, at hans egen personlighed var både forvredet og skurkagtig, hvilket havde gjort ham uimodtagelig over for marxismen. Reflekserne, der blev udløst af den vedvarende tortur, gjorde, at ofrene ikke turde andet end at tro på den opdigtede virkelighed. Den sande virkelighed blev fortrængt, og gav plads til, at den kommunistiske ideologi kunne overtage nationalistens krop.

Med bogen kommer læseren bag Jerntæppets fængselsmure, og får et godt indblik, ikke blot i Bacus fængselsophold, men også i kommunisternes arbejdsmetoder og menneskesyn. Hverken et menneskes natur eller moralske og sociale overbevisninger kunne hindre et vigtigt eksperiment. Efter de studerende var blevet omskolet, var de blot aktører, der handlede ud fra de instrukser, de modtog fra de overordnede, der havde udformet eksperimentet.

Der knytter sig dog et metodisk problem til bogen. Bacu nøjes nemlig ikke med at fortælle om det han ved – altså sit eget liv. En stor del af bogen handler om andre fængslede studerendes tragiske skæbner. Men det forhold, at Bacu i forskellige fængsler har mødt adskillige af disse og fået deres historie fortalt, er med til at formilde den omstændighed. På trods af dette forhold er bogen et vigtigt indspark i koldkrigslitteraturen og et godt udgangspunkt, når der skal forskes videre i forholdet mellem kommunisterne versus nationalisterne i Rumænien under Den Kolde Krig. Endeligt er det vigtigt at nævne, at bogen er en genudgivelse af *Pitesti, Centru de Reeducare Studentesca*, der blev udgivet på rumænsk i Spanien 1963 og den engelske udgave *The Anti-Humans* fra 1971. Derfor er der i bogen ikke benyttet kilder fra arkiver, som arkivsituationen i dag giver os mulighed for at komme til.

From Sovietology to Postcoloniality: Poland and Ukraine from a Postcolonial Perspective

Janusz Korek (red.)

Södertörn Academic Studies No. 32

Huddinge: Södertörns högskola 2007

269 s., ISBN 9789189315723

Omtalt av **Martin Paulsen** [cand.philol., phd-stipendiat ved Universitetet i Bergen og prosjektet «Landslide of the Norm»]

Artikkelsamlingen *From Sovietology to Postcoloniality* er et resultat av en konferanse ved samme navn som ble avholdt ved Södertörns högskola i 2005. Boken består av 15 artikler hvor den første er å anse som en innledning. Artikkene varierer i lengde fra seks–sju til førti sider og omfatter så vel litterære analyser som diskursanalyser.

I sin innledningsartikkel spør redaktør Janusz Korek om det er mulig å anvende postkoloniale perspektiver på studiet av Sentral- og Øst-Europa. Han innrømmer at det kan virke kontroversielt, men lander allikevel på et bekreftende svar, med den begrunnelse at de dominansmekanismene som preger forholdet mellom imperiets sentrum og periferi er de samme uavhengig av om territoriene er fjerne eller tilgrensende. Korek påpeker dessuten at tradisjonen med å se på området i lys av koloniprosblematikken går helt tilbake til 1960-tallet og emigranttidsskriftet *Kultur* a, hvor de polske emigrantene særlig var inspirert av avkolonialiseringen av den tredje verden.

Korek henter inspirasjon fra Edward Saids *Orientalisme* og reiser en rekke interessante spørsmål om de sentral- og østeuropeiske landenes posisjon i den europeiske sivilisasjonen. Han viser til hvordan disse landene har blitt marginalisert ikke bare politisk, men også kulturelt, og antyder at delingen av Europa er et resultat av en orientalisering av dette området. Artikkelen har brodd mot det vestlige slavistmiljøet, og redaktøren viser til at land som Polen og Ukraina gjerne blir studert og forstått gjennom russiske eller tyske briller, og at vår forståelse dermed fortsatt er preget av områdets to store kolonisatorer.

Seks av bokens artikler har et polsk perspektiv. Leonard Neugers artikkel tar for seg konseptet *Mittleuropa*, som oppstod i Tyskland mot slutten av 1800-tallet. Konseptet innbefattet ifølge Neuger en idé om tyskernes ansvar for å bringe sivilisasjonen til områdene øst for seg – *Mittleuropa* er det området som ligger i grenselandet mellom Det siviliserte vest og Det ville øst. Aleksander Fiuts artikkel

fortsetter innledningsartikkelens diskusjon om postkolonialistiske tilnærmingers relevans for studiet av Sentral- og Øst-Europa og diskuterer hvilke implikasjoner det har at ett og samme land kan inneha erfaringer *både* som kolonisert og kolonisator, slik som for eksempel Polen. Bogusław Bakula tar nettopp utgangspunkt i Polen som kolonisator idet han studerer den polske diskursen om Polens østlige grenseland. Han antyder at polakkene oppviser en overdreven interesse for dette området og at denne interessen bygger på myter om at det genuint polske skal ligge gjemt nettopp her.

To av de polske artiklene er viet litterære analyser. I Anna Kałużas artikkel ser vi hvordan polsk lyrikk etter 1990 har skiftet fokus fra likhet til annerledeshet, mens Stefan Szymburk ser på forholdet mellom abstrakte ideer og virkelighet i Teodor Parnickis roman *Ostatnia powieść*, som ble utgitt posthumt i 2003. Til slutt runder redaktør Janusz Korek boken av med en studie av det polske emigranttidsskriftet *Kulturas* debatt om Polens forhold til sine omgivelser i andre halvdel av 1900-tallet, hvor særlig tankene om en regional integrasjon stod sentralt.

De resterende åtte artiklene tar utgangspunkt i den ukrainske situasjonen. George G. Grabowicz gir et historisk overblikk over det ukrainske spørsmålet og ukrainsk skjønnlitteratur. Han viser at det institusjonelt forankrede tankemønsteret fra sovjetperioden fremdeles dominerer ukrainsk humaniora og kulturliv, noe som for eksempel vises ved at ukrainsk litteraturvitenskap har til gode å ta et oppgjør med den sosialistiske realismen.

Myroslav Shkandrij, Per-Arne Bodin og Tamara Hundorova ser alle nærmere på Jurij Andrukhovytss forfatterskap. For Shkandrij, som tar utgangspunkt i ukrainisten Marko Pavlyshyns skille mellom kolonialisme, antikolonialisme og postkolonialisme, blir Andrukhovytj en representant for den postkoloniale retningen i ukrainsk litteratur som tar avstand fra både koloniale og antikoloniale (nasjonalistiske) virkelighetsoppfatninger. Shkandrij påpeker at den sterkeste motstanden mot postkolonial litteratur har kommet fra antikolonialistene. Bodin viser på sin side hvordan Andrukhovytj i sin roman *Moskoviada* fra 1993 (NB ikke 1992 slik Bodin oppgir) dekonstruerer myter knyttet til det russiske imperiet og Sovjetunionen. Hundorova utfordrer på sin side det tradisjonelle skillet mellom antikolonialisme og postkolonialisme. Hun mener at de ikke nødvendigvis er gjensidig utelukkende og ser Nietzsches *ressentiment* som et felles utgangspunkt for begge.

To artikler av henholdsvis Ola Hnatiuk og Niklas Bernsand ser på diskurser om språk. Hnatiuk diskuterer hvordan de ukrainsk-

språklige ukrainerne definerer sin egen posisjon i landet som en ghetto som eksisterer relativt isolert fra resten av samfunnet, mens Bernsand studerer en interessant manifestasjon av den ukrainske metalingvistiske diskursen – en iscenesatt rettssak mot den ukrainsk-russiske språkhybriden *surzjyk* som fant sted i Kiev 1. juni 2004. I Ljudmyla Pavljuks artikkel får vi et innblikk i konfliktdiskurser og forsoningsdiskurser i forholdet mellom det ukrainske vest og øst. Og til slutt tar Mykola Rjabtsjuks artikkel for seg konfrontasjonen mellom ukrainsk og russisk kultur i det postsovjetiske Ukraina. Denne framstår med sin polemiske brodd i større grad som et debattinnlegg enn en akademisk artikkel, og skiller seg dermed markant fra de øvrige bidragene i boken.

Janusz Korek har redigert en interessant artikkelsamling som vil bedre vår forståelse av Ukraina og Polen. Bokens styrke ligger i mangfoldet av tilnærminger, dessuten får den ukrainske delen av boken en ekstra brodd ved at mange av bidragsyterne er internasjonale autoriteter på sine felt og sentrale aktører i flere av de diskursene som blir analysert.

Det er imidlertid også en del å sette fingeren på. Redaktøren burde for eksempel ha vært mer tydelig på hvorfor han har valgt å fokusere på nettopp Polen og Ukraina. Slik det framstår nå, er det lite sammenheng på tvers av landegrensene, og redaktøren benytter heller ikke muligheten i forordet til å skape en slik sammenheng. For min del fungerer artikkelsamlingen best i de tilfellene hvor enkelte konsepter eller forfatterskap blir belyst fra ulike vinkler, slik som når Shkandrij og Hundorova diskuterer Pavlyshyns konsept om kolonialisme, antikolonialisme og postkolonialisme med ulike utgangspunkt og tilnærminger. Redaktøren kunne godt ha jobbet mer med å gjøre disse sammenhengene eksplisitte. I tillegg har jeg problemer med begrepet *rase* slik både Korek og Rjabtsjuk bruker det. Ikke alle vil være enig med Korek i at rase er en naturgitt størrelse og ikke en sosial konstruksjon.

Til tross for disse innvendingene mener jeg Korek og bidragsyterne overbeviser leseren om at det postkoloniale perspektivet er relevant for studiet av Polen og Ukraina.

Polish–Russian Relations in an Eastern Dimension Context

Wilhelm Unge, Monika Zamarlik, Marcin Maczka, Piotr Fudała, Mateusz Tobczyk & Lukasz Wojcieszak

Stockholm: FOI/ISS 2006

107 s., ISSN 16501942

Omtalt av **Jakub Godzimirski** [seniorforsker, Avdeling for Russlandsstudier, NUPI]

Å anmelde en bok om polsk utenrikspolitikk er en både enklere og hyggeligere oppgave – særlig for en polakk – enn å anmelde dagens polske utenrikspolitikk. *Polish–Russian Relations in an Eastern Dimension Context* er et resultat av et samarbeid mellom svenske FOI og det Krakow-baserte Institutt for strategiske studier og fokuserer på et av de vanskeligste utenrikspolitiske forhold i dagens Europa, nemlig forholdet mellom Polen og Russland. Forfatterkollektivet bak rapporten har valgt å tilnærme seg disse relasjonene fra ulike vinkler for å gi leserne et mest mulig dekkende bilde av dette innfløkte forholdet.

Rapporten er delt inn i ni kapitler. Det første er viet den polske *grand strategy* og hvordan denne utgjør et strategisk svar på den russiske utfordringen. Neste kapittel tar for seg det bilaterale forholdet i et historisk perspektiv, mens tredje kapittel er viet de kulturelle forbindelsene. I kapittel fire og fem ser forfatterne først på den overordnede økonomiske dimensjonen, og så mer spesifikt på energidimensjonen, mens de to neste kapitlene plasserer polsk-russiske relasjoner i en større regional kontekst (henholdsvis et østersjøperspektiv og i forhold til Ukraina og Hviterussland). I nest siste kapittel ser forfatterne på hvordan det bilaterale forholdet har utviklet seg under den sittende polske regjeringen, mens det avsluttende kapitlet inneholder en oppsummering av hele studien.

Å gi et dekkende bilde av det polsk-russiske forholdet på litt i overkant av 100 sider er et ambisiøst mål, men forfatterkollektivet har gjort et hederlig forsøk, og resultatet er et interessant bidrag til den pågående debatten om polsk – om enn i mindre grad russisk – utenrikspolitikk. Da Polen ble NATO-medlem i 1999 og EU-medlem i 2004, fryktet mange både i Vesten og i Russland at landet ville kunne bringe med seg en viss dose russofobi inn i de to organisasjonene og slik sett gjøre forholdet til Russland vanskeligere. Andre mente at med Polens nye forankring i NATO og EU ville polakkene være i stand til å riste av seg gamle fordommer og åpne et nytt kapittel i forholdet til den gamle regionale hegemonen

Russland. Etter åtte år som NATO-medlem og tre år i EU ser det imidlertid ut til at sistnevnte resonnement var for optimistisk. Verken i Polen eller Russland er de politiske elitene i stand til å få det bilaterale forholdet inn på et nytt spor, og verken EU eller NATO synes å kunne bidra særlig mye til å endre på dette.

Mye av forklaringen på det vanskelige forholdet ligger i historien, og rapporten gir et godt innblikk i nettopp hvordan historien har bidratt til å forme polsk-russiske relasjoner. Særlig det første kapitlet gir leserne en god innføring i den lange debatten om hva Polen bør være og hvordan man skal forholde seg til sine nærmeste omgivelser i øst, inklusive Russland. Både Polen og Russland har gjennom århundrer forøkt å dominere området mellom Svartehavet og Østersjøen, en geopolitisk rivalisering som endte med Polens tilintetgjørelse som selvstendig stat. Da Polen fikk sin uavhengighet tilbake i 1918, truet Russland – nå i form av Sovjetunionen – nok en gang Polens eksistens. I 1920 nådde sovjetiske styrker Warszawa, og det var bare takket være det som i polsk historie omtales som «mirakelet ved Vistula» at Polen greide å slå invasjonen tilbake. Det polske eksperimentet med uavhengighet varte imidlertid i mindre enn 20 år, allerede i 1939 var Polens fjerde deling et faktum, og igjen var Russland/Sovjetunionen en av dem som forsynte seg med polsk territorium. Etter 1945 ble det nye Polen tvangsflyttet mot vest og påtvinget et nytt politisk system med støtte fra Moskva. Først 4. juni 1989, med det første frie valget etter 2. verdenskrig, fikk den polske befolkningen igjen selv lov til å bestemme landets videre skjebne.

Dette nye Polen måtte finne sin plass i Europa. Forholdet til Russland var en viktig politisk markør i så måte. Flertallet av befolkningen ønsket at Polen skulle søke en forankring i vestlige organisasjoner – både for å sikre polsk uavhengighet og for å styrke posisjonen vis-à-vis Russland. Denne polske vendingen mot vest ble av mange i Russland sett som et svik. Da Polen så tok på seg en meglerrolle under krisen i Ukraina i 2004, ble dette i Moskva oppfattet som en polsk innblanding i russisk interessesfære. Dette førte til at forholdet nådde et bunnmål i 2005 med bl.a. innføring av et russisk importforbud på polsk kjøtt. Rapporten skildrer denne perioden på en utmerket måte og tegner samtidig et detaljert bilde av det økonomiske samkvemmet mellom de to statene. Et vesentlig pluss ved rapporten er dessuten kapitlet viet betydningen av energi for det bilaterale forholdet: Den polske debatten om energisikkerhet – og sikkerhet mer generelt – dreier seg i stor grad om forholdet til Russland.

Rapporten representerer et godt stykke anvendt forskning, men den har også sine svakheter. For det første presenteres mer eller mindre utelukkende polske synspunkter på det polsk-russiske forholdet. Mangelen på et Moskva-perspektiv gjør at studien gir et noe ensidig bilde av disse relasjonene. En annen innvending er at rapporten mangler en overordnet teoretisk ramme. I kapitlet viet kulturelle forhold gjøres det for eksempel et forsøk på å bringe inn en forklaring basert på studier av polsk historisk identitet og måten denne påvirker polakkenes syn på Russland, men en slik tilnærming er nærmest helt fraværende i øvrige kapitler. Vekslingen mellom forsøk på å forklare utviklingen enten med historiske forhold eller med ren interesse- og maktpolitikk gjør at rapporten som helhet fremstår som noe rotete. Sist, men ikke minst har forfatterne tydeligvis slitt med å bestemme seg for hvordan man skal transkribere russiske navn: På s. 23 omtales for eksempel Aslan Maskhadov som Maschadov, og Dzhokhar Dudajev, som på engelsk vanligvis skrives Dzhokhar Dudayev, har blitt til Djochar Dudajev.

Disse små innvendingene til tross må rapporten sies å være et viktig bidrag til bedre innsikt i et vesentlig aspekt ved polsk utenrikspolitikk, en utenrikspolitikk som samtidig i stadig større grad gjør seg gjeldende i et utvidet Europa.

Ukraine and Nato: Deadlock or Re-start?

Jakob Hedenskog

Stockholm: Swedish Defence Research Agency (FOI) 2006

92 s., ISSN 16501942

Omtalt af **Klaus Carsten Pedersen** [direktør, Det Udenrigspolitiske Selskab]

Da Warszawapagten og Sovjetunionen falt fra hinanden, vandt eller genvandt et stort antal lande deres selvstendighet. Dermed blev det nødvendigt for dem enten at omdefinere eller for første gang definere en utenrigs- og sikkerhetspolitikk. De to sterkeste og mest folkerige av disse lande var Russland og Ukraina, og det var da også dem, der sammen med Hviderusland i slutningen av 1991 slo det sidste formelle søm i Sovjetunionens kiste. Dermed var Den Kolde Krig slut, og der var ingen tvil om taberen. Det var Sovjetunionen og sovjetsystemet.

Hvad mange, ikke minst russere, tilsynelatende allerede har glemt, er at en del russere den gang mente, at Russland var på vin-

derholdet. Det gjorde i hvert fald kredsen af demokrater omkring Andrej Sakharov og blandt dem også Boris Jeltsin. Deres ambition var, at Rusland – befriet for vægten af både det ydre imperium i Østeuropa og det indre imperium inden for Sovjetunionens grænser – nu skulle blive et «normalt» land. Man kan med rette spørge, hvad det mon skulle betyde i en russisk sammenhæng; men for de russiske demokrater i 1991 var der ingen tvivl: Et «normalt» land var et land som Sverige eller Tyskland. Så ligesom det store flertal af øst- og centraleuropæere vendte mange russere blikket mod vest og de «euro-atlantiske strukturer», dvs. EU og NATO, med en ambition om nært samarbejde og måske ad åre også medlemskab.

Som de fleste vil have bemærket, har Vladimir Putins Rusland ændret politik siden dengang. Allerede i 1991–92 blev der stillet spørgsmålstegn ved NATO's berettigelse, når Warszawapagten var opløst. I den forbindelse blev det oftest overset, at de to var helt forskellige. NATO-landene fandt ingen anledning til at nedlægge deres gennem mange år udviklede politiske og militære samarbejde, så længe de alle fortsat fandt det nødvendigt at opretholde deres militære forsvar. NATO behøvede ikke nogen militær modstander, men blev opfattet som betydningsfuld for stabiliteten i et Europa i hastig forandring, og NATO gennemførte meget hurtigt en fuldkommen revision af sine opgaver.

Det blev et vigtigt mål for NATO at støtte reformprocesserne i Øst- og Centraleuropa hen imod demokrati, markedsøkonomi og civil kontrol med de væbnede styrker. Den overordnede ramme var fra starten programmet «Partnership for Peace», og først senere begyndte man seriøst at åbne perspektiver for alliancemedlemskab ved at tilbyde lande, der ønskede det, en «Membership Action Plan», med det helt tilfældigt velklingende og lovende akronym MAP (som i «road map»).

Denne udvikling så Rusland efterhånden på med stigende misnøje, og man begyndte at tale om NATO's «uprovokerede ekspansion» frem til Ruslands grænser. I et foredrag i Det Udenrigspolitiske Selskab i København i maj talte den kendte, stærkt Putin-loyale analytiker og indflydelsesrige TV-kommentator Aleksej Pusjkov ikke om andet, skønt hans emne var «Perspektiver for Ruslands udenrigspolitik». De fleste, også Hedenskog, synes at acceptere udtrykket «ekspansion». De glemmer, at de første tre nye medlemmer måtte vente otte år på at blive medlemmer af NATO. NATO tøvede så længe udelukkende af hensyn til Ruslands følelser, men i længden kunne man ikke negligere polakernes og de øvrige centraleuropæeres ønsker.

Med Polens medlemskab fik NATO ganske rigtigt en grænse til

Rusland i eksklaven Kaliningrad. Men i hvert fald de fleste nordmænd ved, at NATO i alle år har grænset op til Rusland nordpå i Finmarken, oven i købet tæt på Ruslands betydeligste «second strike capability». Ved denne grænse har Norge og NATO i alle år demonstreret ikke-aggression og fastholdt stabilitet. Så hvad er problemet?

Ruslands følelser. Eller rettere følelserne hos et tilsyneladende stigende antal sovjetnostalgikere i Rusland. I det nævnte foredrag mindede Pusjkov om, at «russerne havde mistet 25 procent af befolkningen og en næsten lige så stor del af deres territorium». Hans påstand var, at sovjetfolket var ét folk i en enhedsstat. Vi lader den stå et øjeblik. Det må vække til undren, at Rusland for øjeblikket vælger en politik over for næsten alle sine naboer, som går ud på at true og skræmme dem. Det er muligt, at Rusland har opgivet at gøre sig elsket og nu satser hårdt på at gøre sig frygtet. Det er også muligt at gammel nulsumstænkning stadig spiller en rolle. At man forestiller sig, at Rusland har det bedst, når naboerne har det dårligt.

Der er ingen tvivl om, at russernes stærkeste fantomsmerter sidder der, hvor Ukraine sad i «unionen» – af mange grunde, som Hedenskog gør fint rede for. De fleste ukrainere føler ikke, at de har mistet noget; men det russiske mindretal på ca. 20 procent ser formentlig gerne, at Ukraine atter slutter sig sammen med Rusland. Det ukrainske flertal ønsker at bevare selvstændigheden. Det vil gerne samarbejde tæt med Rusland, men vil for alt i verden undgå russisk overtagelse, og det vil beskytte sig mod russisk økonomisk, politisk og militært pres. Derfor orienterer flere og flere ukrainere sig mod vest. Den Orange Revolution var et stærkt udtryk bl.a. for dette, men den orange koalition faldt fra hinanden og en mere russiskorienteret regering tog over. I skrivende stund er det umuligt at sige, hvem der vinder parlamentsvalget den 30. september. Men selv om Ukraine skulle få en vestligt orienteret regering i parløb med den vestligt orienterede præsident, er der, som Hedenskog påpeger, et stykke vej igen til den brede folkelige forståelse for nytten af et NATO-medlemskab. EU vil de fleste gerne ind i, men selv om det er forholdsvis ukontroversielt politisk, er det teknisk en meget omfattende og vanskelig manøvre. Desværre har det udvidelsestrætte EU heller ikke endnu åbnet noget perspektiv for ukrainsk medlemskab.

NATO-medlemskab er til gengæld forholdsvis enkelt rent teknisk, og Ukraine er allerede gennem det hidtidige samarbejde kommet ret langt med de til dette formål nødvendige reformer og forberedelser. Det er reformer, som Ukraine står sig ved, også selv

om det trækker ud eller slet ikke bliver til noget med medlemskabet. For her er det de politiske vanskeligheder tårner sig op, ikke mindst i forholdet til Rusland.

Hedenskogs lille bog er en nyttig, systematisk gennemgang af problemerne. Han redegør for det historiske forløb af kontakterne og samarbejdet siden 1991, og for hvad et medlemskab indebærer. Derefter tager han først en ukrainsk indenrigspolitisk *tour d'horizon*, hvor han redegør for de forskellige opfattelser i de ukrainske magtcentre og i befolkningen – og siden en udenrigspolitisk, hvor han redegør for forholdet til samtlige nabostater og deres forhold til NATO og ukrainsk medlemskab. Han ender med den store knast, som er Ruslands følelser og Ruslands politik. Til sidst er hans bedste bud, at der vil gå lang tid, før Ukraine eventuelt bliver medlem af NATO.

Der er et fint noteapparat og en grundig bibliografi. Det engelske sprog er lidt mindre end perfekt. For eksempel betyder «self-conscious» ikke selvbevidst, som Hedenskog ud fra sammenhængen (Putins politik) synes at tro, men nærmest det stik modsatte: genert, usikker. Det er i hvert fald ikke sådan, Putins Rusland ønsker at fremtræde, om end det synes at rumme en ubehagelig blanding af bedre- og mindreværdskomplekser.

Towards a Post-Putin Russia

Helge Blakkisrud (red.)

Oslo: Norwegian Institute of International Affairs 2006

77 s., ISBN 8270021369

Recenserad av **Timo Hellenberg** [phd, ledare för CIVPRO – Baltic Sea Research Network for Civil Protection, Helsingfors]

Är Ryssland ett större hot som splittrat och svagt eller som samlat och starkt? Vilket är det bättre styrelsesättet för Ryssland – ett vertikalt eller horisontellt beslutsfattande? Borde Ryssland följa västs exempel när det gäller att förverkliga demokratin, eller är det rätt att välja en annan väg och därmed undvika misslyckandena och fallgroparna i vår demokratimodell? Dessa och andra frågor väcks vid läsningen av *Towards a Post-Putin Russia*, utgiven av Norsk Utenrikspolitisk Institutt (NUPI). Utgångspunkten för publikationen är aktuellare än någonsin. I och med det stundande ryska presidentvalet och Rysslands stärkta militära makt har grannländernas

uppmärksamhet fästs vid de utbredda säkerhetsriskerna, men också vid militärpolitiska realiteter. Behovet av att stärka Rysslands ekonomiska tillväxt och stabila utveckling har, liksom på 1600- och 1700-talen, lett till att Östersjöns geopolitiska betydelse har ökat.

Towards a Post-Putin Russia har redigerats av Helge Blakkisrud som leder Avdelning för Russlandsstudier vid NUPI. Det är en samling texter från ett seminarium som ordnades av NUPI i december 2005. I antologin ger fem skribenter sin syn på Ryssland efter president Putin. De närmar sig ämnet från olika synvinklar: demokratin, den styrande elitens interna kamp, relationerna mellan centralmakten och regionalförvaltningen, den ekonomiska tillväxten och de internationella relationerna. Scenarierna för hur Ryssland kommer att se ut efter Putin, eller efter Putins återinträde, bjuder på utmärkt läsning för den som intresserar sig för ämnet. Det är lätt att hålla med Blakkisrud när han säger att Putins egna möjligheter till samhällspåverkan efter den nuvarande presidentperioden inte kommer att bero på Putins person utan på hans framtida officiella ställning inom den Ryska federationen.

I den ryska maktapparaten är frågan om vem som blir Putins efterträdare fortfarande mindre viktig än frågan om vilken slags förvaltningskultur denna efterträdare för med sig. Grundfrågan är dock denna: Skulle Ryssland ha kunnat uppnå sin nuvarande ekonomiska styrka och sin ställning inom internationell politik om inte den inre kohesionen i landet återbördats, och skulle detta ha lyckats utan ett kontrollerat informationssamhälle? Jag minns hur Putins närmaste krets för några år sedan, vid ett introduktionstillfälle för nya medlemmar av duman, gjorde det klart att de ekonomisk-politiska reformerna krävde ett kontrollerat informationssamhälle, det vill säga att centralmakten skulle ha ett starkt grepp om massmedierna på både regional och federationsnivå. Som Blakkisrud konstaterar kännetecknas «putinismen» av en centralisering av den politiska och administrativa makten, en centralisering av federationens struktur och en förstärkt maktvertikal. Än sen då? Samma utvecklingstrend kan skönjas överallt i världen; i USA där filosofin bakom Homeland Security kom till i efterdyningarna av 9/11 och Katrina; och i Europeiska unionen där det verkliga beslutsfattandet centraliserats med hänvisning till «regionernas förvaltning» och EU Community Protection-mekanismen. Regionerna är nog omhuldade och får leva sitt eget liv så länge normerna och resurserna för beslutsfattandet tillhör centralförvaltningen, det må sedan vara Bryssel eller Moskva.

Chefredaktören för BBC:s kontor i Moskva, Konstantin Eg-

gert, målar upp en dystert bild av lamslagna ryska medier i artikeln «Russian Democracy: Today's Deterioration and Prospects for a Renaissance». Enligt Eggert hålls Ryssland ihop endast av televisionen och det ryska språket. Eggert skriver att informationsklimatet i landet försämrats som en följd av att de oberoende tv-stationerna har försvunnit, och undrar varför ryssarna har gått med på detta. En sådan tolkning är måhända möjlig om man bara granskar Ryssland ur en viss sektors perspektiv. Men om man betänker att lönerna numera utbetalas regelbundet och i tid, och den växande medelklassens levnadsstandard och den dagliga sociala och ekonomiska tryggheten stadigt ökar, så torde de medborgare som upplevt den ryska vardagen knappast i första hand komma på att sakna det som den anglosaxiska normen betraktar som «fri information» och ett oändligt antal informationskanaler.

Eggert förvånar sig också över nationalismens tilltagande styrka i Ryssland. Samma utveckling pågår överallt i världen – i USA, Europa och Mellanöstern. Eggerts slutsats att Rysslands ökade självkänsla – *det ryska själslivets blomstring*, om man får kalla det så – skulle vara exceptionell på något sätt och automatiskt leda till negativa konsekvenser tycker jag är haltande. Som exempel nämner Eggert även huvudmålet för strategierna i Kreml: att hindra den orangea revolutionens «sjuka» från att sprida sig. Man får hoppas att Kreml lyckas hindra en spridning, så att EU och Ryssland konstruktivt kan utveckla ett ömsesidigt partnerskap utan förhastade och osofistikerade lösningar inom ramen för nya grannskapsprogram och utvidgningsvågor inom EU.

Vladimir Gel'man, professor vid Fakulteten för statsvetenskap och sociologi vid Det europeiska universitetet i S:t Petersburg, lyckas i sin artikel «The Politics of Recentralization in Contemporary Russia» undvika ideologiska och sektoriella perspektiv. Gel'man skriver om decentraliseringen av makten och regionaliseringsperioden 1991–98 och om den radikala perioden av re-centralisering och återtagande av makten åren 1998–2005. Han presenterar den klaraste analysen av rysk politik som undertecknad har haft tillfälle att läsa. Det intressantaste enligt Gel'man är att regionernas inbördes jämna maktbalans har ökat under Putins styre, vilket jag håller med om. Gel'man begrundar vilka följderna av en valseger för Fäderneslandet–Hela Ryssland skulle ha blivit: Rysslands splittring som undveks år 1999 skulle ha tagit fart på nytt och hela federationens existens skulle ha äventyrats. Det är bra att hålla dessa saker i minnet då man bedömer vad Putin åstadkommit ur ryssarnas eget perspektiv.

Rudiger Ahrend från OECD:s ekonomiska avdelning presenterar

en täckande översikt över grunderna för Rysslands ekonomiska tillväxt med början i det uppsvinget åren 1999–2000 som följde på den ekonomisk-politiska stagnationen ända fram till konsumtionshysterin på hemmamarknaden under Putins andra presidentperiod. Ahrend för fram en intressant syn på hur inkomsterna från den ryska energiexporten placeras i en separat stabiliseringsfond. Modellen har fungerat i Norge, så varför skulle den inte fungera i Ryssland? Också Ahrends slutsats att de ryska privata investeringarna måste öka för att ekonomins struktur ska kunna bli mångsidigare är en utmärkt insikt.

Bobo Lo som leder Russia and Eurasia Programme vid Chatham House i London dryftar med hjälp av täckande frågeställningar mognaden i den ryska utrikespolitiken. Enligt Lo ligger det ingen egentlig agenda bakom Putins egen «ideologi», utan den bygger snarare på realpolitiska, reaktiva och ofta motstridiga politiska beslut. Under Putins tid har Ryssland enligt kinesiskt mönster tydligt prioriterat de ekonomiska strukturerna och först i andra hand fokuserat på internationell politik och krigsindustri. Som Lo säger, betonade också Jeltsin den ekonomiska tillväxtens betydelse, men Putin förde in den i utrikespolitiken och gjorde den till ett centralt mål. Att skaffa sig ekonomisk makt har gått före allt annat för att Ryssland åter skulle bli en stormakt bland andra stormakter. Det är lätt att hålla med Los optimistiska bedömning att Rysslands gynnsamma utveckling fortsätter efter Putins andra presidentperiod. Den centrala utmaningen för oss torde inte vara att förutspå Rysslands framtid, utan att basera vår egen samarbetsförmåga på gemensamma intressen och inte enbart på gemensamma värderingar. Det är ett språk som Moskva förstår, och det har skribenterna i denna publikation på ett utmärkt sätt lyckats föra fram.

Konfliktløsning i Kaukasien: en sikkerhetspolitisk lägesuppdatering 2006

Robert L. Larsson

FOI-R-2108-SE

Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI) 2006

132 s., ISSN 16501942

Omtalt av **Julie Wilhelmsen** [forsker, Avdeling for Russlandsstudier, NUPI]

Analysene av de ulike konfliktene i Kaukasus har blitt stadig flere ettersom disse konfliktene år etter år har forblitt uløste. Robert Larssons bok er derfor nok et bidrag til en relativt stor litteratur. Hensikten med boken er ifølge forfatteren å presentere konfliktløsningsprosessene slik de står i dag, ut fra et regionalt perspektiv og slik synliggjøre hvilke utfordringer EU vil møte nå som dette området er blitt inkludert i en European Neighbourhood Policy med egne handlingsplaner for de tre sørkaukasiske landene.

Boken tar for seg konfliktene i Abkhasia, Ossetia og Nagorno-Karabakh, samt i Tsjetsjenia og det øvrige Nord-Kaukasus. Det gis korte presentasjoner av konfliktenes opprinnelse, men hovedsakelig er det konfliktløsningsprosessene de siste årene som står i fokus med vekt på de aktører og organisasjoner som har vært involvert. Her gjengis det til dels svært så detaljerte opplysninger, for eksempel er UNOMIGs (UN Observer Mission to Georgia) mandat i den georgisk-abkhasiske konflikten og OSSEs mandat i den georgisk-ossetiske konflikten gjengitt i sin helhet. Slik sett kan boken fungere som et lite oppslagsverk for den som trenger å få en rask innføring i konfliktløsningsprosessene.

Problemet er imidlertid at en bok som favner over så mange konflikter umulig kan gi en utfyllende presentasjon av den enkelte prosess. I og med at boken i tillegg i stor grad er bygd på rapporter fra for eksempel International Crisis Group, kan en spørre seg om det ikke heller ville være bedre å lese disse rapportene enn gjengivelsen av opplysninger fra disse slik de blir presentert av Larsson. Introduksjonene til de ulike konfliktene og deres opprinnelse er dessuten så knappe at de lett gir et feilaktig bilde. Jeg er for eksempel enig i at det er galt å presentere konfliktene i Nord-Kaukasus som i utgangspunktet religiøst fundert, men samtidig blir det fullstendig feil ikke å nevne med et ord i introduksjonen til området at dette er muslimske republikker.

Larssons bok kunne vært et fornuftig tilskudd til den litteraturen som allerede finnes hvis den hadde presentert kjente fakta fra en ny

synsvinkel. Dessverre gjør den ikke det. De ulike opplysningene om de ulike konfliktprosessene er ikke ordnet ut fra et teoretisk perspektiv, ikke engang ut fra en bestemt analytisk vinkel. Vi løftes derfor aldri over faktaenes kronologi og blir ikke sittende igjen med ny og dypere forståelse. Vi har fått en masse informasjon, men vet ikke hva den betyr utover at den peker på at konfliktene er svært vanskelige å løse. Og det vet vi jo allerede. Et relatert problem, som også skriver seg fra mangelen på et analytisk grep til å strukturere strømmen av opplysninger og påstander, er at de konklusjonene som trekkes, og som er fremhevet i kulepunkter i teksten, ikke fremstår som godt underbygd. Av og til dukker det til og med opp konklusjoner om emner som ikke er behandlet i analysedelen.

Boken kunne også vært et nyttig tilskudd til eksisterende litteratur hvis den mer systematisk hadde sammenliknet de ulike konfliktløsningsprosessene i den hensikt å si noe generelt om hvorfor de står fast. Men igjen blir det et problem at det ikke benyttes et felles prinsipp for behandlingen av de ulike prosessene, noe som gjør det umulig å sammenlikne dem. Dertil er det slik at noen av konfliktene boken omhandler til dels er usammenliknbare. Dette gjelder i særdeleshet Tsjetsjenia-konflikten i forhold til de andre konfliktene. Internasjonale aktører eller organisasjoner som OSSE eller FN har overhodet ikke spilt noen rolle i denne konflikten etter at det på ny brøt ut krig i 1999. Det er også tvilsomt om det er fruktbart å forsøke å vurdere konfliktløsning i Tsjetsjenia når en slik prosess, som forfatteren selv er inne på, simpelthen ikke har funnet sted. Når det gjelder beskrivelsen av det øvrige Nord-Kaukasus, forstår jeg ikke hvorfor denne delen er inkludert i boken. Gitt at dette er en region hvor spenningene ennå ikke har eskalert til reelle konflikter, er det litt prematurlt å begynne å analysere konfliktløsningsprosesser.

Hvis en skal lese noen mer generelle konklusjoner ut av boken, må det være at de multilaterale organisasjonene ikke har evnet å bidra til å løse konfliktene. Ikke bare fordi de primære konfliktpartene har manglet vilje til å finne en løsning, men kanskje først og fremst på grunn av Russlands uvilje. Russland sitter med en nøkkelrolle i alle de omtalte konfliktene, men har ingen interesse av en løsning fordi status quo utgjør dets beste mulighet for å opprettholde innflytelse i området.

Løfter en blikket litt, vil en kanskje kunne si at disse konfliktene ikke finner sin løsning fordi Kaukasus etter den kalde krigen har vært et område der stormaktsvakuemet råder. Mindre aktører, som Georgia, har ønsket å fylle vakuumet ved å invitere Vesten inn som

motspiller til Russland, noe man fra vestlig side har vært skeptisk til. Russland har på sin side mistet både sin appell og sitt grep om Sør-Kaukasus, men jobber likevel for igjen å kunne innlemme regionen i sin eksklusive interessesfære. De uløste konfliktene forblir dermed Russlands brekkstang i Kaukasus, samtidig som vestlig skepsis mot å inkludere Georgia i sin sfære medfører at Georgia er for svakt til selv å drive igjennom en løsning på konfliktene i Abkhasia og Sør-Ossetia.

Gitt denne situasjonen er det kanskje litt optimistisk å antyde, slik Larsson gjør, at EU vil kunne spille en sentral rolle og kanskje til og med erstatte organisasjoner som FN og OSSE som tilretteleggere i konfliktløsningsprosessene. EUs begrensede interesse for disse områdene, koblet med manglende vilje til å ofre forholdet til Russland, gjør det lite sannsynlig at EU vil kunne trekke disse konfliktene ut av det dødvannet de befinner seg i i dag.

«A Crucial Sphere for Our Security»: Russia in Central Asia after 9/11

Ingerid M. Opdahl

Forsvarsstudier 3/2005

Oslo: Institutt for forsvarsstudier

176 s., ISSN 03333981

Recensert av **Bo Petersson** [professor i statsvetenskap vid Lunds universitet]

På høsten 2001 föddes en ny tideräkning: före och efter 9/11. Det USA-ledda, globala kriget mot terrorn fyllde det ideologiska vakuum som kalla krigets slut hade lämnat efter sig; den politiska och strategiska världskartan ritades plötsligt om. Ryssland och det övriga forna Sovjetunionen var förvisso inte heller opåverkade. I samband med kriget mot talibanernas Afghanistan, som blev den första fasen i kriget mot terrorn, etablerade USA med den ryska ledningens goda minne militära baser i Karshi-Khanabad i Uzbekistan och i Manas i Kirgizistan. Ryssland, som hade förklarat sig vara strategiskt allierat med USA i den globala kampen mot terrorn, fick således med ens finna sig i att den gamla supermaktsfienden etablerade baser djupt inne i ryskt intresseområde.

Denna händelseutveckling är utgångspunkten för Ingerid M. Opdahls studie av rysk politik i Centralasien efter 9/11. Det är två huvudfrågor som hon söker svar på: dels hur den ryska responsen

på den amerikanska basetableringen såg ut, dels hur de rysk-amerikanska relationerna påverkades av den politik som Ryssland kom att föra. Hennes noggranna empiriska kartläggning bygger på såväl engelskspråkiga som ryskspråkiga källor, främst i form av tidskriftsartiklar och nyhetssammanställningar online. På grundval av detta material har hon gjort en närläsning av händelseutvecklingen som hon sedan har följt på tre arenor: Rysslands politik gentemot Väst, främst USA; den interna politiska debatten i Ryssland samt Rysslands politik mot Centralasien.

Omvärldens förvåning var förstås betydande när president Putin gav sitt samtycke till etableringen av de amerikanska baserna i Centralasien. Opdahls analys visar att det från början rådde påtaglig skepsis internt i Ryssland och att det föga överraskande främst var det militära och säkerhetspolitiska etablissemangen som förhöll sig avvaktande. Under 2002 aktiverades den ryska politiken i Centralasien. Ryska företrädare betonade allt oftare att de önskade att USA skulle avveckla sina baser så snart den militära kampanjen mot Afghanistan var över. Framför allt trappade Ryssland upp sitt eget engagemang och ryska militärbaser etablerades i Kirgizistan och Tadjikistan, de två svagaste länderna i regionen.

Opdahls främsta slutsats är – föga överraskande kan det tyckas – att det var strategiska överväganden som formade Rysslands politik i Centralasien efter 9/11. Framträdande mål var att befrämja en ryskorienterad politisk stabilitet i Centralasien, konsolidera Rysslands position i fråga om transitering och utvinning av energiresurser, bibehålla Rysslands inflytande i regionen och få internationellt erkännande av detta. Dessa mål skall, betonar Opdahl, ses mot bakgrund av det ryska militära och säkerhetspolitiska etablissemangets skepsis till den amerikanska positionsframflyttningen och att de centralasiatiska ledarna själva önskade ett fortsatt ryskt engagemang.

Emellanåt blir detaljrikedomen väl stor när Opdahl analyserar sina tre arenor (politik mot Väst, intern politisk debatt och politik mot Centralasien). Upprepningarna är många. I slutändan sammanför hon de tre arenorna i en övergripande och sammanfattande analys som genomförs på ett kompetent och klagörande sätt. Dock hade boken vunnit på en stramare disposition där upprepningarna hållits nere och analysen fått slå igenom på ett tidigare stadium.

Därutöver skulle man gärna ha sett att Opdahl i några centrala avseenden försökt komma djupare i sin analys. Jag kan aldrig riktigt se att hon någonsin ställer den grundläggande frågan varför det globala kriget mot terrorn var så viktigt för Ryssland till att börja

med. Varför gick president Putin överhuvudtaget med på den amerikanska baseringen? Minnesgoda läsare erinrar sig dock säkert att terrortemat var framträdande i Putins uttalanden om separatisterna i Tjetjenien redan före 9/11, men antingen uppmärksammades inte hans budskap alls av de flesta analytiker i Väst vid den tiden eller också tillmättes de inte samma betydelse. Man kan i vart fall förmoda att Tjetjenienfaktorn spelade en central roll i de ryska politiska övervägandena; om stöd gavs åt den amerikanska kampanjen på olika håll i världen skulle Ryssland kunna köpa acceptans för sina åtgärder på hemmaplan. Men om dessa förmodade samband nämner inte Opdahl något.

En annan punkt där det känns som om författaren inte löper linan ut rör den interna politiska debatt som Opdahl så ofta refererar till. Här hade det varit intressant om hon hade diskuterat huruvida denna debatt drivits av genuina politiska motsättningar, vilka faktiskt kunnat utgöra en källa till politiska problem för Putin, eller om det mera rört sig om centralt uppmuntrade eller rentav orkestrerade epifenomen i ett allt mera auktoritärt Ryssland. I det senare fallet skulle de ju ha kunnat tjäna som välkomna och lätthanterliga argument för presidenten i en skarpare politik mot Väst och mot Centralasien. I vart fall hade det varit välkommet om författaren mera analytiskt behandlat den ryska politiska debattens villkor, rambetingelser och potentiella inflytande på den förda politiken.

Slutligen finns det en tendens i boken att behandla de centralasiatiska staterna själva och deras politiska ledningar som lydiga spelpjäser på ett schackbräde. I analyskapitlet börjar Opdahl förvisso diskutera de centralasiatiska ledningarnas egna viljeinriktningar, men hon hade med fördel kunnat ha med mera av den varan tidigare. Regionala och ambitiösa stormakter som Kazakstan och Uzbekistan går inte längre i någons ledband utan har i hög grad en egen agenda, och för Uzbekistans del har det till exempel funnits en mycket klar tendens att spela ut de globala stormakterna mot varandra för att så maximera den egna politiska och ekonomiska vinningen. De centralasiatiska regimerna har också i flera fall hakat på diskursen om kriget mot terrorism för att komma åt inhemsk politisk opposition. Efter den amerikanska kritiken mot massakern i Andidjan våren 2005 har Uzbekistan tvingat USA att lämna flygbasen i Karshi-Khanabad, men detta har i högsta grad drivits fram av Uzbekistans eget agerande, inte av ryska eller kinesiska politiska manövrer (det kinesiska agerandet är för övrigt påtagligt frånvarande i Opdahls analys). I studien hade det således varit önskvärt med tydligare diskussioner av den samtida interna politiska kontexten i Centralasien.

Opdahls studie er kompetent gjennomf3rd og l3sv3rd p3 m3nga s3tt. Den ger ett v3rdefullt kunnskapstillskott till analysen av Rysslands politik mot Centralasien etter 9/11. Den har forskningsrapportens karakter og f3r d3rmed en l3tt tentativ og preliminar pr3gel. Om n3ste produkt f3r ytterligere bett og sk3rpa i analysen kommer den att bli av mycket h3g kvalitet.

Tajikistan in the New Central Asia. Geopolitics, Great Power Rivalry and Radical Islam

Lena Jonson

New York: I. B. Tauris 2006

256 s., ISBN 1845112938

Omtalt av **Michael Mayer** [forsker, Institutt for forsvarsstudier]

Storpolitisk konkurranse om innflytelse og energiresurser har v3rt et vanlig utgangspunkt for mange analyser av Sentral-Asia. I sin siste bok, *Tajikistan in the New Central Asia*, 3nsker Lena Jonson 3 unders3ke om en mer statssentrert tiln3rming kan bidra til 3 forklare hvorfor en stat forandrer sin utenrikspolitik. Resultatet er en velskrevet og informativ bok om Tadsjikistan – som til slutt konkluderer med at stormaktspolitikk p3 systemniv3 nok allikevel er den viktigste forklaringsfaktoren.

Tadsjikistan er et meget interessant case. Landet har en viktig posisjon i Sentral-Asia i en tid hvor regionen i hovedsak retter blikket mot nord og 3st for 3 sikre politisk st3tte og ruter for energiekport. Samtidig har Vestens dype engasjement i Afghanistan gjennom NATO forandret det politiske klimaet i den s3rlige delen av regionen (bl.a. fors3ker amerikanerne n3 3 forflytte det strategiske tyngdepunktet i regionen s3rover ved 3 bruke Afghanistan som en bru mellom Sentral- og S3r-Asia). Alle involverte parter i Afghanistan – s3 vel som Russland og EU – 3nsker dessuten 3 finne en l3sning p3 opiumshandelen, hvor Tadsjikistan spiller en viktig rolle som transitt rute. Tadsjikistan er det eneste landet i regionen som har opplevd en borgerkrig (1992–97), og den endelig fredsavtalen sikret en politisk rolle for den islamistiske opposisjonen. Ogs3 dette faktum har gjort Tadsjikistan unikt i regionen. Kompromisset skapte optimisme blant demokratitilhengere – og uro blant autokratiske ledere som president Islam Karimov i nabolandet Usbekistan.

Jonson presenterer spennende empiri, og hun skriver p3 en lett

og strukturert måte hvor teksten flyter logisk fra ett tema til et annet. Blant bokens mange høydepunkt er en omfattende drøfting av den politiske dynamikken i regionen som følge av trusselen fra Taliban (kap. 5). Det er åpenbart at utviklingen i Afghanistan har påvirket sikkerhetsinteressene til flere land i Sentral-Asia, og det at USA fjernet Taliban-regimet har hatt vel så stor innvirkning på relasjonene mellom Tadsjikistan, Usbekistan og Russland som USAs økte militære tilstedeværelse i regionen.

Kapittel 6 og 7 tar for seg den innenrikspolitiske utviklingen og tilbyr leseren et blikk bak kulissene i et autoritært regime. Jonsons diskusjon av klan- og regionsbasert politikk er fascinerende og nødvendig informasjon for å forstå hvordan president Emomali Rakhmonov kan holde seg ved makten. Boken gir en grundig beskrivelse av den hensynsløse måten regimet har kvittet seg med potensielle utfordrere som Makhmadruzi Iskandarov og Gaffor Mirzoev på.

Også andre momenter er verdt å nevne. Jonson gjør for eksempel godt rede for de historiske linjene bak Tadsjikistans forhold til Usbekistan, og de utfordringene det ligger i å være avhengig av nabolandets infrastruktur. Samtidig viser hun hvordan regimet dyrker et negativt syn på usbekere i forsøk på å skape en tadsjikisk nasjonal identitet. Jonson redegjør også for hvordan intern strid i Partiet for islamsk renessanse (IRP) har ført til en radikaliserings av islam i Tadsjikistan, til tross for at landet har Sentral-Asias eneste lovlige islamistiske parti.

Bokens hovedtese er at 11. september og det påfølgende amerikanske nærværet i regionen skapte en åpning for Tadsjikistan til å bryte med en russisk dominans. Rakhmonov-regimet slo i stedet inn på en aktiv «åpen dør»-politikk hvor de balanserte forholdet til Russland med økt kontakt med blant annet USA, Iran og Kina. Jonson har sett på tre mulige forklaringer på denne kursendringen. For det første tar hun for seg en samfunnsbasert tilnærming, som hun avviser som irrelevant idet den svake politiske opposisjonen i Tadsjikistan ikke har vært opptatt av utenrikspolitikk. Gitt hennes forutsetning om at sårbare regimer søker internasjonal støtte, finner hun mer forklaringskraft i en tolkning som vektlegger president Rakhmonovs behov for å konsolidere makten: Anerkjennelse fra andre aktører sammen med internasjonal økonomisk støtte gir mulighet for viktige utviklingsprosjekter. Den faktor som ifølge Jonson best forklarer Tadsjikistans utenrikspolitiske kursendring er imidlertid nettopp den regionale utviklingen som muliggjorde justeringen.

Jonson bruker mye plass på å beskrive Tadsjikistans «åpne dør» i utenrikspolitikken som et pusterom overfor russisk dominans. Småstatsproblematikken er sentral i boken: Hva gjør småstater når systemet åpner for utenrikspolitiske justeringer? På bakgrunn av Jonsons diskusjon får man inntrykk av at det var de samme årsakene som lå bak de regionale utviklingstrekkene som også lå bak Rakhmonovs kursjustering. Men kan årsakene til hvorfor det var mulig å foreta en kursjustering også brukes som forklaring på hvorfor justeringen skjedde?

Fra empirien i boken er det uklart hvor mye substans det egentlig var i Tadsjikistans nye utenrikspolitiske linje og hvor stor bevegelsesfrihet landet faktisk har. Jonson hevder at Russlands aksept av USAs økte engasjement i Sentral-Asia etter 2001 var avgjørende. Washington unngikk samtidig å provosere russerne ved primært å samarbeide med Tadsjikistan om grensesikkerhet, militær trening og bekjempelse av narkotikahandel – politikkområder hvor Russland også hadde interesser. Da oppstanden i nabolandet Kirgisistan førte til et regimeskifte i 2005, var imidlertid Rakhmonovs første respons å kontakte Putin. Jonson bekrefter også at Russland fremdeles er regimets primære sikkerhetsgarantist. Selv om Tadsjikistans forhold til Russland er klart nedtonet etter 2001, kan man derfor spørre om dette skyldes en reell kursendring fra Rakhmonovs side eller om det bare er et resultat av en midlertidig russisk aksept. Jonson beskriver hvordan både Russland og USA har åpnet døren for Rakhmonovs kursjustering, men det forblir uklart om Tadsjikistan faktisk har bestemt seg for å gå gjennom døren eller fremdeles blir stående forsiktig på dørstokken.

Jonson har rettet sitt analytiske blikk mot statsnivået for å unngå den konvensjonelle systemnivåbaserte analysen fra et geopolitisk sjakkbrettsperspektiv. Med det fokus Jonson anlegger, får leseren en del i et vell av informasjon om tadsjikisk politikk som bidrar til å utvide vår forståelse av den sikkerhetspolitiske dynamikken i Sentral-Asia. Til slutt sitter man allikevel igjen med strukturelle variabler som de som har mest forklaringskraft. Fokuset på småstatsproblematikken er imidlertid svært viktig og langt på vei fraværende i mye av eksisterende litteratur om regionen. Boken er derfor et viktig og verdifullt bidrag til forståelsen av Tadsjikistan og Sentral-Asia.

Social Change in Nineteenth-century Russia: Family Development in a Proto-industrial Community

Herdis Kolle

Bergen: University of Bergen 2006

332 s., ISBN 8230801339

Recensert av **Helene Carlbäck** [docent i historia vid Södertörns högskola, Stockholm]

I historieskrivningen om familj og hushåll bland Europas bondebefolkning framhålls vanligen kontrasten mellom ett rådande familjemønster i Vesteuropa (främst Nordvesteuropa) og ett annat i Östeuropa. I Sverige skrev David Gaunt i början på 1980-talet *Familjeliv i Norden* där han i Peter Lasletts efterföljd betonade att kärnfamiljen i Väst varit en företeelse mycket längre än vi vanligtvis föreställt oss. Att leva «som på storfamiljernas tid» var ett ideal hos en hel ungdomsgeneration i 1970-talets Sverige med smak för kollektivboende, men nu omkullkastades föreställningarna om den typiska bondefamiljen.

Forskningen på 1960- og 1970-talet kom således fram till att den vesteuropeiske familien generellt sett var liten og føga sammansatt til sin struktur såtiltvda att den normalt utgjordes av endast ett gift par med barn. De unga förväntades gifta sig først då resurserna tillät dem att bilde eget hushåll og skapa sig en familj. I de flesta regioner i norra Europa rådde en relativ brist på goda jordar og därför kunde det ta tid att få ihop tilræckligt med tilgangar (arv og egne fortjænster) för att bilde familj. En viss andel lyckades aldrig. Således ingicks æktenskap i förhållandevis sen ålder (i genomsnitt 25 år under 1800-talet) og i flera fall skaffade sig folk inget eget hushåll alls, utan förblev i stället ogifta og tjänade som drängar og pigor i andras hushåll.

Det ryska familjemønstret, i likhet med det övriga östeuropeiske – avvek från det i Väst genom de stora og sammansatta familjerna, där flera gifta par levde inom en og samma familj. Den förhärskande normen var att det nygifta paret skulle etablere sig inom ett redan befintligt hushåll där det fanns andra gifta par og där det kunde ta lång tid innan det unga paret blev hushållets ledare – detta til skillnad från modellen i Sverige, där ett nygift par normalt blev husbonde og matmor i hushållet. En sådan norm kan förklaras med økonomiske orsaker: Bysamfællighetens (*mirens*) praktik vid markfördelning, liksom det ryske skattesystemet, gjorde det funktionellt med storfamilj. Normen kan också härledas til mentale feudala

traditioner där den sociala kontrollen över släktens medlemmar, baserad på ett hierarkiskt generations- och könstänkande, möjliggjordes av närheten inom ett och samma hushåll.

I den kontrasterande bilden av familjen i Öst och Väst ingår att det demografiska mönstret skiljer sig åt: Ryssland kännetecknades av höga dödstal under hela 1800-talet, medan stora delar av övriga Europa bevitnade en sjunkande mortalitetstrend. Födelsetalen var däremot högre i Ryssland, till följd av den täta äktenskapsfrekvensen. Här rådde ett «universellt» giftermålsmönster enligt vilket praktiskt taget alla människor gifte sig, och man gjorde det jämförelsevis tidigt i livet, något som anses ha starkt bidragit till de höga födelsetalen.

Detta är således den etablerade bilden av familjebildning, hushållsstrukturer och giftermålsbeteenden i Västeuropa kontra Östeuropa. Samtidigt har forskningen om västra Europas agrarområden under de senaste 25 åren berikats med regionala undersökningar och så kallade mikrostudier, som i själva verket ger oss en mer differentierad bild än tidigare. Familjeforskningen om Östeuropa, och särskilt Ryssland, har däremot bidragit med förvånansvärt få studier av det slaget. Och det är här som doktorsavhandlingen *Social Change in Nineteenth-century Russia: Family Development in a Proto-industrial Community* av Herdis Kolle kommer in. Det är en studie av familjemönster i rysk tidigindustriell miljö inom Bunkovskaja *volost* (ung. «socken»). Författaren ställer sig kritisk till det rådande forskningsläget om den ryska bondefamiljen, som enligt henne vilar på en alltför bräcklig empirisk grund för att kunna möjliggöra de långtgående slutsatserna som dragits om förekomsten av storfamiljer (*perennial multiple family households*) och universella giftermålsmönster. Kolle utför därför själv en mikroundersökning av socknen Bunkovskaja med 4 000–6 000 invånare mellan åren 1834 och 1869. Här var odlingsförhållandena långt ifrån lika gynnsamma som i det centrala så kallade svartjordsbältet, och kännetecknades därför av ett annat näringsmönster än de områden som forskningen hittills intresserat sig för.

På samma sätt som forskningen om det västeuropeiska bondehushållet har vidareutvecklats med hjälp av teorier om den «protoindustriella» utvecklingen på 1700- och 1800-talet, så har också Kolle använt sig av modeller för hur bönderna deltog i masstillverkning av produkter före det mekaniserade stadium vi vanligtvis kallar industrialism, och hur dessa aktiviteter har påverkat hushållets och familjens utseende och funktion. Därvid har hon funnit dels att familjesystemet i Bunkovskaja socken i vissa avseenden

skilde sig åt från det i svartjordsbältet, dels att systemet ändrade sig under en period av cirka 35 år kring 1800-talets mitt. Därmed har hon slagit in en kil i det rådande forskningsläget genom att å ena sidan påvisa lokala avvikelser från vad som betraktats som ett allmängiltigt mönster, och å andra sidan genom att hålla fram förändringar över tid i en struktur som i hög grad betraktats som stabil och oföränderlig.

Förändringarna som Kolle påvisar får Bunkovskaja socken att svagt påminna om det mönster som var rådande i västra Europa, där medlemmarna av en släkt var färre inom en och samma familj (i Bunkovskaja socken låg det genomsnittliga antalet personer i hushållen på 6,1–6,7 personer vilket kan jämföras med motsvarande siffra för det centrala svartjordsbältet som var 10). Vidare visar avhandlingsförfattaren att det universella giftermålsmönstret i Bunkovskaja i viss mån hade brutits upp, genom att en tendens till giftermål senare i livet kunde skönjas i befolkningsuppgifterna. Hon pekar också på fenomenet med att somliga inte gifte sig alls – det kunde nämligen vara mer lönande för det existerande hushållet att inte «ge bort» de unga kvinnorna till äktenskap utan att i stället låta dem förbli ogifta textilarbeterskor. Samtidigt bevarade Bunkovskaja i många avseenden ett «typiskt» ryskt familjemönster, till exempel vad gäller de könsmässiga och åldersrelaterade maktförhållandena inom familjen och hushållet där ett uttalat (manligt, äldre) husbondevälde rådde.

Kolle visar med sin avhandling vikten av att utföra lokala undersökningar för att pröva giltigheten i de påstådda generella mönstren för familjestrategier och hushållsstrukturer bland 1800-talets ryska bönder. Hennes källor är främst skatteuppbördslängder med karaktär av folkräkning och hon har själv utformat metoder för att ur källmaterialet även kunna utvinna uppgifter som speglar de enskilda människornas och familjernas strategier. Undertecknad är inte specialiserad på familjehistoriska metoder av kvantitativt slag, men jag finner Kolles resonemang övertygande och informativa – om än en smula repetitiva.

Nye bøger i Norden

DANMARK:

Andersen, Morten Bendix

Ungarnsopstanden 1956 i dansk erindringshistorisk perspektiv

København: Schønberg 2007

212 s. ISBN 9788757017038

Frederiksen, Steen

M.K. Ciurlionis. Maler af musik og komponist af billedkunst

Holte: Nordjyllands Kunstmuseum

2007

119 s. ISBN 9788788499636

Herslund, Lise

Rural Diversification and Change in the Baltic Countryside: Rural Inhabitants and Business in Latvia and Estonia

Geographica Hafniensia A

København: Geografisk Institut,

Københavns Universitet 2007

131 s. ISBN 8787945762

Kadaré, Ismail

Agamemnons datter

Oversat efter Tedi Papavramis

franske oversættelse af Gerd Have

København: Tiderne Skifter 2007

108 s. ISBN 9788779732377

Mrozek, Slawomir

Livet for begyndere

Oversat fra polsk af Judyta Preis og

Jørgen Herman Monrad

København: Bazar 2007

111 s. ISBN 9788776040888

Politkovskaja, Anna

Putins Rusland

På dansk ved Jan Hansen

København: Høst og Søn 2007

383 s. ISBN 9788763806367

Schultz, Bruno

Sanatoriet under timeglasset

Oversat fra polsk af Judyta Preis og

Jørgen Herman Monrad

Roskilde: Forlaget Batzer & Co 2007

320 s. ISBN 9788790524708

Staun, Jørgen

Siloviki Versus Liberal-tech-nocrats. The Fight for Russia and its Foreign Policy

DIIS Report 2007:9

København: DIIS 2007

70 s. ISBN 9788776052133

Szpilman, Wladyslaw

Pianisten: En overlevendes erindringer fra Warszawa 1939-45

Oversat fra engelsk af Søren H.

Madsen

Lyngby: Holkenfeldt 3, 2007

208 s. ISBN 9788791660344

Turgenjev, Ivan

Fædre og sønner

Oversat fra russisk af Marie Tetzlaff
København: Gyldendal 2007
256 s. ISBN 9788702040203

Ulitskaja, Ljudmila

Kvindes løgne: fortællinger

Oversat fra russisk af Trine Søndergaard
København: Gyldendal 2007
219 s. ISBN 9788702044223

FINLAND:

Baschmakoff, Natalia, Paul Fryer & Mari Ristolainen (red.)

**Texts and Communities:
Soviet and Post-Soviet Life in
Discourse and Practice**

Aleksanteri Series 4:2007
Helsinki: Kikimora Publications
171 s. ISBN 9789521040771

Beglov, A. I.

Governance Culture and Economic Behaviour of Russian Corporations

Helsinki: Ostromedia 2007
103 s. ISBN 9789529218066

Kapustkin, Vadim (red.)

**Business Environment in
Russia. Assessment by Local
Scholars**

Lappeenranta University of Technology. Northern Dimension Research Centre 37
Lappeenranta: Lappeenranta University of Technology 2007
124 s. ISBN 9789522143464

Kärnä, Veikko

A Return to the Past? An Institutional Analysis of Transitional Development in the Russian Mining Industry

Turun kauppakorkeakoulun julkaisuja A 5:2007
Turku: Turku School of Economics 2007
172 s. ISBN 9789515644268

Mau, Vladimir, Alexey Mordashov & Evgeny Turuntsev (red.)

We and They: Russia in Comparative Perspective

Helsinki: Sitra 2007
238 s. ISBN 9789515635877

Mård, Anders

Tallinn: sagostadens revansch

Helsingfors: Söderström 2007
194 s. ISBN 9789515224446

Rinne, Petja

Scenarios for the Russian Food Market from the Point of View of Finnish Companies

Lappeenranta University of Technology. Northern Dimension Research Centre 38
Lappeenranta: Lappeenranta University of Technology 2007
50 s. ISBN 9789522143563

Tuhkunen, Anne

Between Location and a Sense of Place: Observations Regarding Young People's Migration Alacrity in Northern Europe

Acta Universitatis Tamperensis 1207
Tampere: Tampere University Press 2007
202 s. ISBN 9789514468452

Tuomi, Timo & Kristiina Paatero (red.)

Modern Baltic Heritage: Small Houses

Helsinki: Museum of Finnish Architecture 2007
71 s. ISBN 9789525195262

Vlasov, Leonid & Marina Vlasov
Gustaf Mannerheim och de vita emigranterna: historia i brev

Översatt och kommenterad av Carl-Fredrik Geust
Helsingfors: Schildt 2007
213 s. ISBN 9789515016539

NORGE:

Anatoli Bourmistrov & Frode Mellempvik (red.)

Norwegian-Russian Cooperation in Business Education and Research: Visions and Challenges in Perspectives of the High North

Oslo: Cappelen akademisk forlag 2007
247 s. ISBN 978820227402

Fløgstad, Kjartan

Pyramiden: eit portrett av ein forlatt utopi

Fotografi av Siri Hermansen
Oslo: Spartacus 2007
247 s. ISBN 9788243003989

Hønneland, Geir & Lars Rowe (red.)

Russlandsbilder: nye debattinnlegg om nabolik i nordområdene

Bergen: Fagbokforlaget 2007
114 s. ISBN 9788245005318

Marples, David R.

The Lukashenka Phenomenon. Elections, Propaganda, and the Foundations of Political Authority in Belarus

Trondheim Studies on East European Culture & Societies 21
Trondheim: Program on East European Culture and Societies
120 s. ISBN 9788299579216

Trivunovic, Marijana, Vera Devine & Harald Mathisen

Corruption in Serbia: Overview of Problems and Status of Reforms

Report No R 2007:4
Bergen: Chr. Michelsens Institutt 2007
85 s. ISBN 97880622006

SVERIGE:

Alex, Joe

Hur det skedde skall jag ej förneka

Översättning från polska av M. Glans
Helsingborg: Fabulera 2007
237 s. ISBN 9789197595117

Christensen, Jonas

Företagsekonomi och ekonomiska studier i Litauen: om ett universitetsämnes konstituering

Malmö Studies in Educational Sciences, Licentiate Dissertation Series 5
Malmö: Lärarytbildningen, Malmö högskola 2007
85 s. [uten ISDBN]

Chifu, Julian & Britta Ramberg (red.)

Crisis Management in Transitional Societies: the Romanian Experience

Crisis Management Europe
Research Program, 33
Stockholm: CRISMART, National
Defence College 2007
387 s. ISBN 9789185401642

Gradska, Yulia

Soviet People with Female Bodies. Performing Beauty and Maternity in Soviet Russia in the Mid 1930–1960s

Stockholm: Department of History,
Stockholm University
347 s. ISBN 9789185445721

Gombrowicz, Witold

De besatta

Översättning och efterord av Stefan
Ingvarsson
Stockholm: Modernista 2006
366 s. ISBN 9185453129

Hedenskog, Jakob & Robert L.

Larsson

Russian Leverage on the CIS and the Baltic States

FOI-R-2280-SE
Stockholm: Swedish Defence
Research Agency (FOI) 2007
141 s. ISSN 16501942

Hedenskog, Jakob & Viktor Lavrenyuk (red.)

Comparing the Baltic and the Black Sea Regions: Regional Security, Energy Security and Euro-Atlantic Integration

FOI-R-2281-SE

Stockholm: Swedish Defence Research Agency (FOI) 2007
111 s. ISSN 16501942

Ingbrant, Renata

From Her point of View. Woman's Anti-World in the Poetry of Anna Swirczzyńska

Stockholm Slavic Studies 35
Stockholm: Stockholm University
2007
238 s. ISBN 9789185445684

Lundqvist, Birgitta

På glid i Polen

Borås: Recito 2007
66 s. ISBN 9789185285990

Oldberg, Ingmar

The Shanghai Cooperation Organisation: Powerhouse or Paper Tiger

FOI-R-2301-SE
Stockholm: Swedish Defence
Research Agency (FOI) 2007
59 s. ISSN 16501942

Sahovic, Dzenan

Socio-cultural Viability of International Intervention in War-torn Societies: a Case Study of Bosnia Herzegovina

Umeå: Department of Political
Science, Umeå University 2007
341 s. ISBN 9789172642539

Summaries

New Movements, Old Mindsets and National Problems: Islamic Activism in Post-Soviet Azerbaijan

Sofie Bedford

Azerbaijan, like other former Soviet republics, experienced something of a religious “boom” during glasnost and the first post-independence years as religion re-emerged in public life. By the late 1990s, however, the state, feeling threatened by imported religious movements, introduced various laws that sharply decreased the autonomy that religious organizations had been enjoying. Certain Islamic communities that did not accept this renewed state monopoly on religion then gained a reputation of being “controversial” and found themselves in conflict with the secular and religious authorities. This situation made religion an issue in the political arena – something previously unheard of in Azerbaijan.

This article examines this development by studying two Islamic communities of this type. These are affiliated with two mosques in Baku – the Shiite Juma and the Sunni Abu Bakr mosques – which are distinguished both by their increasing popularity in society and by their wish to distance themselves from “other” traditional mosques. The article concludes that even though various external influences are present, the development of Islamic activism in Azerbaijan seems related primarily to disappointment at how the political elite has handled the political, economical, social and moral situation in the country since independence. As long as this situation does not improve, a rise in the influence of such movements is only to be expected.

Nordisk Øst-forum | 21[3] 2007: 275-299

Ideological Divides in Post-Communist EU Member States

Susanne Jungerstam-Mulders

In traditional party and party system literature, political parties are frequently divided into “families” according to their ideological positioning on a Left–Right continuum. The notion of party ideologies is often based on Seymour Martin Lipset and Stein Rokkan’s concept of social cleavages, cleavages that are reflected in the development of party systems. In present-day Europe, the socio-economic cleavage is seen as the dominant one. And even though each country has its own constellation of parties, its own set of principal ideologies and prevailing issues that dominate politics, it is not uncommon to identify the existence of a total of eight distinct party families in Western Europe, and to speak of the “freezing” of the party system.

Relating to the Western European party system, this article examines ideological divides in the politics of the eight former communist states that became EU members in 2004. The aim is twofold: First, to capture the internal variance among these post-communist states as well as shared patterns in ideological orientations. Second, based on country studies of the different party systems, the article compares patterns of ideology in post-communist countries to those of Western European party systems in general and the EU party system in particular.

Nordisk Øst-forum | 21[3] 2007: 301-318

The Road to Europe – Democracy Development in Lithuania

Kjetil Duvold

The article considers several paradoxical features of Lithuania’s path from being a Soviet republic to a full-fledged member of the European Union. Even though the country was somewhat of a laggard in economic terms compared with its Baltic neighbours, its party politics in the 1990s appeared surprisingly stable. Strikingly, when the economy started to blossom after the turn of the millennium, Lithuania experienced substantial political turbulence – the scandal surrounding the presidency of Rolandas Paksas being a case in point.

Based on survey data taken from the New Europe Barometer, the article considers general support for the political system. The

data at hand indicate that ordinary Lithuanians were rather reluctant supporters of the new regime in the 1990s, but appear far more confident about democracy today – in the midst of a booming economy and the country’s widely backed entry to the European Union, but also a period of shaky party politics and numerous corruption scandals.

Nordisk Øst-forum | 21[3] 2007: 319-340

“What I have seen in Bessarabia” Emmanuel de Martonne’s and Henry Baerlein’s Travels in Interwar Bessarabia

Andreas Johansson

This article deals with the travel accounts of the French geographer Emmanuel de Martonne and the British journalist/travel-writer/poet Henry Baerlein, who ventured into Bessarabia in 1919 and 1934 respectively. Their books represent two of perhaps only a handful Western travel accounts from Bessarabia from this period. They are thus of considerable interest both for how they portray the Bessarabian landscape and cities in general, largely unknown to a European audience at that time, but in particular for how they describe the people they met during their travels.

The picture they paint of Bessarabia is one that underlines the hardships and exoticism of landscape and infrastructure, where the previous Russian influence is clearly felt in the bigger towns and cities in opposition to the more “Romanian” countryside. Although Martonne is more stringent and analytical in his approach, it is also he who reproduces the racial discourse of the time. This concerns both racial stereotypes and characteristics in general, but also classical anti-Semitic discourse when referring to the Jews. Moreover, both Martonne and Baerlein argue that the Romanian-speaking population is “Romanian” and nothing else – even when the people they meet try to tell them of their Moldovan identity. Identity is a recurrent theme throughout both books. The primary focus is on the Bessarabian population, but at the same time, it is an implicit process of positioning, defining and constructing a Western European identity vis-à-vis the Other.

Nordisk Øst-forum | 21[3] 2007: 341-361

